

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ZGODOVINO

MATEJ STELE

dr. Jože Pučnik

diplomsko delo

Ljubljana, Tunjiška Mlaka, 2012

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ZGODOVINO

MATEJ STELE

dr. Jože Pučnik

diplomsko delo

mentor: red. prof. dr. Božo Repe

Program:
geografija - d
zgodovina - d

Ljubljana, Tunjiška Mlaka, 2012

IZJAVA

Izjavljam, da je diplomsko delo v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu z mednarodnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Ljubljana, Tunjiška Mlaka, 27. avgust 2012

Matej Stele

ZAHVALA

Najlepša hvala mentorju dr. Božu Repetu za vso strokovno pomoč in nasvete.

Hvala tudi Živi Čebulj, ki je diplomsko delo lektorirala, in
Darji Koehler, ki je pregledala angleško besedilo.

Posebna zahvala tudi dr. Dušanu Plutu, ki je sodeloval v intervjuju,
in dr. Spomenki Hribar, ki je svoje spomine zbrala v obliki besedila.

Hvala tudi očetu Francu, mami Olgi, sestri Mariji in bratu Dominiku
za vso podporo, nasvete in pomoč,
ki so mi jih nudili v vseh letih šolanja in študija ter pri izdelavi diplomskega dela.

DR. JOŽE PUČNIK

Izvleček:

Dr. Jože Pučnik se je rodil leta 1932 v Črešnjevcu. Študiral je filozofijo in primerjalno književnost in leta 1958 diplomiral. Pridružil se je krogu *Revije 57*, kjer je objavil več člankov, zaradi katerih so ga zaprli. Obsojen je bil na 9 let strogega zapora. Po petih letih je bil pogojno na prostosti. Takoj se je pridružil *Perspektivam*. Zaradi pisanja so ga znova zaprli, kar je sprožilo val protestov v slovenski javnosti. Po prestani kazni se je leta 1966 umaknil v Nemčijo, kjer je znova doštudiral in se zaposlil na Univerzi v Lüneburgu. V domovino se je pričel vračati šele sredi 80-ih let preko sodelovanja z *Novo revijo*. V času nastajanja političnih strank se je pridružil Socialdemokratski stranki in kmalu postal njen predsednik. Bil je predsednik Demosa in ga popeljal do volilne zmage. Na volitvah za predsednika predsedstva je boj izgubil. Demos mu je uspelo obdržati skupaj vse do konca leta 1991, ko je bil projekt osamosvojitve, h kateremu je pomembno prispeval, zaključen. Leta 1992 je postal poslanec, kasneje je predsedoval parlamentarni Preiskovalni komisiji. Pričel se je postopno umikati iz politike in se leta 1997 politično upokojil. Tudi v poznih letih je ostajal oster kritik družbe. Umrli je leta 2003 v Nemčiji.

Ključne besede: Jože Pučnik, Demos, Nova revija, Perspektive

Abstract:

Dr. Jože Pučnik was born in 1932 in Črešnjevec and graduated from University of Ljubljana with a degree in philosophy and comparative literature in 1958. In the same year, he contributed a few politically problematic articles to the magazine 'Revija 57' and was arrested and sentenced to nine years of rigorous imprisonment. He served five years in prison, before being conditionally released in 1963. Immediately after his release, he joined the magazine 'Perspektive', wrote more problematic articles, and was again thrown in jail – which caused popular demonstrations and protests throughout Slovenia. He finished his sentence in 1966 and moved to Germany, where he was forced to study again and was eventually employed by University of Lüneburg. In the 1980s, he gradually returned to his homeland through cooperation with the 'Nova Revija'. He joined the Social Democratic Party and soon became its president. Later he became president of the Demos coalition and led it to election victory. He was also a candidate for president of the presidency of Slovenia in but he lost the elections. Mr. Pučnik managed to keep the Demos together through the end of 1991, when the project of independence of Slovenia had already been completed. In 1992, he became a member of parliament and later president of the Parliamentary Commission of Inquiry. Slowly, he moved out of political life. He politically retired in 1997, but to the end of his life, he remained a sharp critic of society. He died in Germany in 2003.

Key words: Jože Pučnik, Demos, Nova revija, Perspektive

Povzetek:

Diplomsko delo obravnava življenje, delo, način delovanja itd. dr. Jožeta Pučnika. Rodil se je 9. marca 1932 v Črešnjevcu pri Slovenski Bistrici. Po končani srednji šoli, kjer je imel zaradi sodelovanja pri internem dijaškem časopisu z oblastmi prve težave, ter končanem vojaškem roku se je vpisal na študij filozofije in primerjalne književnosti na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. V času študija se je spoznal in spoprijateljlil z Veljkom Rusom, Tarasom Kermaunerjem, Jankom Kosom in Primožem Kozakom, s katerimi je kasneje sodeloval pri *Reviji 57* in *Perspektivah*. Kmalu po diplomi leta 1958 je za *Revijo 57* napisal članek *Naša družbena stvarnost in naše iluzije*, zaradi katerega je bil obsojen na 9 let strogega zapora. Kasneje so mu kazen znižali na 7 let. Nastopila je liberalnejša faza in že po petih letih je bil pogojno na prostosti. Takoj se je pridružil *Perspektivam*, kjer je sodelovala večina njegovih znancev iz časa *Revije 57*. Napisal je več problematičnih člankov z vidika takratnih oblasti, med drugim *O dilemah našega kmetijstva*, in bil zato ponovno aretiran. Sledil je val protestov v slovenski javnosti, zato ga niso obsodili, le preklicali so pogojno kazen, *Perspektive* pa ukinili. Sledili sta dve leti zapora, po prestani kazni pa se je leta 1966 umaknil v Nemčijo. Ker mu Univerza v Ljubljani ni izdala potrdila o opravljeni diplomi, je tam ponovno doštudiral in se zaposlil na Univerzi v Lüneburgu, kjer je delal do upokojitve leta 1989. V domovino se je pričel vračati šele sredi 80-ih let preko sodelovanja z *Novo revijo*. Tu je objavil več odmevnih člankov, med drugim kot soavtor znamenite 57. številke *Nove revije*. V času nastajanja političnih strank se je pridružil Socialdemokratski stranki in kmalu postal njen predsednik. Ko je konec leta 1989 nastala koalicija Demos, je bil izvoljen za njenega predsednika in jo popeljal do zmage na volitvah leta 1990. Manj uspešen je bil kot kandidat za predsednika predsedstva, kjer ga je premagal Milan Kučan. Kot predsednik Demosa je s svojim zavzemanjem, najprej za suverenost Slovenije, nato pa za njeno popolno neodvisnost in samostojnost, opravil veliko delo. Demos mu je uspelo obdržati skupaj vse do konca leta 1991, ko je bil projekt osamosvojitve zaključen. Po padcu Peterletove vlade je za krajši čas postal podpredsednik prve Drnovškove vlade. V naslednjem mandatnem obdobju je bil poslanec najprej vladne, nato opozicijske SDSS. Kot poslanec je predsedoval parlamentarni Preiskovalni komisiji o raziskovanju poveljnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih tovrstnih nepravilnosti, ki ji je posvetil ogromno časa. Po volilnem neuspehu leta 1992 se je pričel umikati iz politike – najprej ga je na mestu predsednika SDSS nadomestil Janez Janša, nato na mestu predsednika poslanskega kluba še Ivo Hvalica. Sledila je politična upokojitev, leta 1999 pa je postal častni predsednik SDS. Tudi v poznih letih je ostajal oster kritik družbe in oblasti, zlasti Drnovškove LDS in njene politike. Umrli je v noči z 11. na 12. januar 2003 v Nemčiji.

Kazalo

1. Uvod	2
1.1. Predgovor, napisan ob začetku izdelave diplomskega dela	2
1.2. Uvod	4
2. Namen, cilji in metode dela.....	4
2.1. Namen	4
2.2. Cilji.....	4
2.3. Metode dela	5
3. »Spopad« s Partijo.....	6
3.1. Revija 57	7
3.2. Perspektive	12
3.3. Poskus ovrednotenja komunističnega obdobja.....	17
3.3.1. Breme preteklosti	19
3.3.2. Lustracija	23
4. Vrnitev.....	27
4.1. Leta v Nemčiji.....	27
4.2. »Nova revija in ostale publikacije«	29
4.2.1. 57. številka Nove revije.....	35
5. Dr. Jože Pučnik kot politik.....	38
5.1. Oblikovanje novih političnih povezav in nastanek koalicije Demos	38
5.2. Volitve.....	44
5.3. Plebiscit	47
5.3.1. Slovenska suverenost	47
5.3.2. Plebiscit je predlagan	49
5.4. Osamosvojitve	54
5.4.1. V lovljenju časa	54
5.4.2. Deklaracija za mir	56
5.4.3. Pospeševanje v osamosvojitve	59
5.5. Slovenija je samostojna, a	64
5.6. Razpad Demosa.....	66
5.7. Pučnikova politična kariera po padcu Demosa	71
5.7.1. Kriza Pučnikove SDSS.....	71
5.7.2. SDSS gre v opozicijo	75
6. Dr. Jože Pučnik in radikalizem.....	77
6.1. Radikalizem in marksizem	77
6.2. Pučnik in Jugoslavija.....	81
7. Pokoj in zadnja leta	88
8. Zaključek	91
9. Viri in literatura.....	94

Priloge:

Priloga 1: Pogovor o dr. Jožetu Pučniku z dr. Dušanom Plutom

Priloga 2 (drugačen pogled): Spomenka Hribar: JOŽE PUČNIK (osebni spomini)

1. Uvod

1.1. Predgovor, napisan ob začetku izdelave diplomskega dela

Prometni zastoj. Prižgem radio in zasliši se glas: »... Letališče Jožeta Pučnika, jasno 29°C, zračni pritisk 1017 milibarov – rahlo raste, piha vzhodni veter s sunki do 3,5 m/s; Letališče Edvarda ...«. Zamislim se. Kdo je pravzaprav bil Jože Pučnik? Kdo je človek, ki je tako pomemben, da so po njem poimenovali osrednje letališče, da bi se vsak tujec zavedel pomena njegove osebnosti? Kdo je bil človek, ki ga številni, predvsem nekdanji politični kolegi, imenujejo oče naroda? Se ga spominjam? Gotovo nisem edini, ki se je rodil v času tik pred vstopom Jožeta Pučnika na veliki politični oder, a imam nanj le bežen spomin. Takrat sem bil pač še premajhen in se še nisem zavedal pomena dogodkov na političnem prizorišču v Sloveniji, Jugoslaviji in svetu.

Kaj pa mi je o njem znanega danes? Vem, da je ob koncu 80-ih let postal idejni vodja in predsednik koalicije Demos. Vem, da je leta 1990 kandidiral za predsednika predsedstva SR Slovenije in bil v drugem krogu poražen proti Milanu Kučanu. Slišal sem, da je bil ena najpomembnejših in odločilnih osebnosti, ki so povedle Slovenijo v samostojnost. Tu pa se znanje ljudi moje generacije neha. Je že tako, da je v osnovnih in srednjih šolah pri zgodovini snovi preprosto preveč in le redki razredi obravnavajo osamosvojitve Slovenije, pa še ti navadno v eni ali dveh urah ob koncu šolskega leta zadnjega letnika (razreda), ko so dijaki in učenci z mislimi že drugje.

Ko govorimo o Jožetu Pučniku, najprej pomislimo nanj kot na predsednika Demosa, kot eno ključnih osebnosti osamosvajanja in ideologa demokratičnega gibanja. Vendar to ni bil začetek, ampak le vrhunec Pučnikovega političnega delovanja in razmišljanja, ki se je pričelo v zgodnjih 50-ih letih 20. stoletja. V veliki meri odločilno in prelomno je bilo za Jožeta Pučnika leto 1958. To je bilo leto, ko je diplomiral iz filozofije in primerjalne književnosti ter se kot član Partije pridružil redakciji Revije 57. V njej je objavil več spornih člankov, med njimi kot najpomembnejšega *Naša družbena stvarnost in naše iluzije*, zaradi katerega je bil obtožen »sovražne propagande« in bil obsojen na devet let strogega zapora (kazen so mu kasneje znižali na sedem let), obenem pa mu je bila odvzeta diploma¹. Vzroki za politični pregon niso bili toliko povezani s samo ideologijo, ampak s Pučnikovim kritičnim odnosom do Partije. Pučnik je bil namreč v svojih zgodnjih letih marksist: »Malo humanističen, v smislu frankfurtske šole, ... Moj odnos do marksizma je bil pozitiven, do Partije pa negativen, zame sta bila to dva svetova«².

V zaporniških letih je spoznal drugo, mnogo temnejšo plat komunističnega režima, ki ga je utelešala Partija. Kazen je prestajal v mariborski kaznilnici, od koder je bil leta 1963 pogojno odpuščen. Takoj je pričel sodelovati pri reviji Perspektive, kjer je objavil več pomembnejših člankov, zaradi katerih je bil maja 1964 ponovno aretiran, pogojna kazen pa preklicana. Po dveh letih zapora na Dobu je bil Pučnik leta 1966 ponovno svoboden. Jeseni istega leta je odšel v Nemčijo, kjer je dobil politični azil in ob delu diplomiral ter kasneje doktoriral na univerzi v Hamburgu. Od jeseni 1971 do upokojitve leta 1989 je bil zaposlen na univerzi v Lünebergu.³

¹ povzeto po: Janko Lorenci, *Jože Pučnik*, Ljubljana: Emonica, 1990, 1. izd. str. 5

² Janko Lorenci, prav tam, str. 31;

³ povzeto po: Janko Lorenci, prav tam, str. 6;

Leta 1983 je Pučnik začel objavljati članke v Novi reviji in še nekaterih publikacijah.⁴ V člankih je med drugim razpravljajl o kulturi, političnem sistemu v Sloveniji, o družbeni in gospodarski krizi itd. Na slovensko politično prizorišče se je vrnil ob začetku leta 1989 in sicer najprej kot član sveta Socialdemokratske zveze Slovenije, ob koncu leta pa tudi kot njen predsednik in predsednik koalicije Demos. V letu 1990 je kot kandidat koalicije Demos kandidiral za predsednika predsedstva SR Slovenije, vendar je bil v drugem krogu poražen proti Milanu Kučanu z 41,41 % proti 58, 59 %.

V mandatnem obdobju 1992 – 1996 je bil Pučnik kot poslanec Slovenske socialdemokratske stranke predsednik Preiskovalne komisije o raziskovanju poveljnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih tovrstnih nepravilnosti. Ključna cilja preiskave sta bila »ugotoviti organizacijsko strukturo komunistične oblasti ter odgovornost takratne slovenske vlade in vodstva Komunistične partije za dogajanje v Sloveniji«⁵. Po izteku mandata se je Jože Pučnik umaknil iz politike, vendar je občasno še vedno objavljajl članke, zlasti v Novi reviji in reviji Ampak.

Pučnikovo delo je zelo raznoliko in obravnava številne v tistem trenutku aktualne tematike. Po izobrazbi je bil filozof in je dobro poznal marksizem, vodilno filozofsko doktrino v času komunizma, zaradi česar je v študentskih letih postal predsednik študentske organizacije in mu je bila odprta pot za (vidnejše) članstvo v Partiji. V zgodnjih delih je mogoče opaziti pozitiven odnos do marksistične ideologije, medtem ko je bil do političnega sistema in Partije izredno kritičen. Ta dvojnost, ki je bila v letu 1958 nesprejemljiva, saj je Partija pomenila edino možno utelešenje komunizma, ga je pripeljala v konflikt z oblastjo in v zapor. Leta v zaporu so prinesla pretres na področju idealov. Zavrgel je marksizem in komunizem kot politični sistem in vero v revolucijo. Kljub temu socialna tematika in aktivno spreminjanje družbe ostajata pomembna tema v njegovih delih. Ostajal je izredno kritičen do družbe in družbenih struktur. V času, ko je bil predsednik Demosa in se je pripravljajl na volitve, pa je predstavil svojo vizijo demokratične Slovenije. To svojo vizijo najbolj strnjeno zapiše v članku *K političnemu sistemu Republike Slovenije*, ki ga lahko vidimo kot temeljni program Pučnikovega političnega delovanja.

Tudi po umiku iz politike je ostajal do družbe in predvsem politike izredno kritičen. Želel si je obračuna s totalitarističnim komunističnim sistemom, kar poudari v več člankih, mdr. *Politične svoboščine, Odrske luči države*, in intervjujih (npr. *Slovenija je za razgradnjo totalitarnega režima naredila najmanj*). Zadnja leta je objavljajl v reviji Ampak.

⁴ Janko Lorenci, prav tam, str. 6;

⁵ Jože Pučnik, *Krivda je samo individualna*. V: *Jože Pučnik: Izbrano delo*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2003, 1. izd., str. 308;

1.2. Uvod

Predgovor sem napisal kot uvod k osnutku diplomskega dela o dr. Jožetu Pučniku, ko o njem, resnici na ljubo, nisem vedel veliko. Seveda je bilo znanje, ki sem ga imel takrat, nekajkrat preseženo, spoznal sem dr. Pučnika z veliko različnih vidikov ter se, upam da čim bolj temeljito in uspešno, poglobil v glavne poudarke njegovega življenja in dela. Kljub temu pa se mi zdi predgovor zanimiv kot razmišljanje in ga zato prilagam. Kot metodološko osnovo sem, po nasvetu mentorja, izbral problemski pristop, s poudarkom na posameznih ključnih elementih Pučnikovega življenja. Kljub temu pa sem nekako (ohlapno) poskušal slediti kronološkemu zaporedju.

Za izbor teme sem se odločil iz več razlogov. Čeprav me je zanimalo več zgodovinskih obdobj in tematik, sem se po temeljitem razmisleku odločil za temo iz sodobne slovenske zgodovine in sicer za čas, ki bi mi moral biti precej blizu, saj sem ga že doživel, vendar imam nanj le bežen spomin. Gre za konec 80-ih in začetek 90-ih let čas demokratizacije in osamosvajanja Slovenije. Na žalost pa je na tem obdobju v šolah mnogo premalo poudarka, tudi z vidika pomena za Slovenijo danes. Prav tako praktično ne poznamo osebnosti, ki so ta čas odločilno zaznamovale, ali pa imamo o njih nejasne in nedoločene predstave. Zato je bil Pučnik logična izbira. Bil je osebnost, ki je pomembno, po mnenju mnogih celo odločilno zaznamovala to obdobje. Bil je tisti, ki je prvi postavil temeljni zahtevi, na katerih je temeljil program zmagovite koalicije leta 1990. Bil je predsednik Demosa. Bil je tisti, ki je premišljeno in z jasnim ciljem podpiral odločitev Demosa za plebiscit in z napovedjo datuma njegove izvedbe močno pospešil proces, da se je plebiscit dejansko izvedel. Ostajal je trden steber demokratično izvoljene koalicije vse do njene samorazpustitve. A bil je še mnogo več. Intelktualec, ki ga je kritika partijske oblasti pognala v krivični zapor. Disident, ki se je pred režimom umaknil v tujino, nato pa v času liberalizacije v 80-ih postopno vračal. In še bi lahko naštevati. A predvsem je bil osebnost, ki je pomembno zaznamovala slovensko zgodovino.

2. Namen, cilji in metode dela

2.1. Namen

Namen diplomskega dela je predstaviti dr. Jožeta Pučnika, njegovo delovanje, delo in pomen. Pri tem je kot metodološka osnova uporabljen problemski pristop, preko katerega so obravnavani ključni poudarki njegovega življenja in delovanja.

2.2. Cilji

1. Obravnavati Pučnikov »spopad« s Partijo, radikalizem kot željo po političnih spremembah in odnos do Jugoslavije.
2. Predstaviti obdobje, ki ga je Pučnik preživel v Nemčiji.
3. Predstaviti čas od sredine 80-ih let dalje, ko se je Pučnik postopno vračal v domovino, pri čemer je za razumevanje njegovega načina razmišljanja in delovanja treba predstaviti dela iz tega obdobja.
4. Obravnavati obdobje, ko je Pučnik kot predsednik Demosa pomembno zaznamoval obdobje demokratizacije in osamosvajanja Slovenije, vse do njegove politične upokojitve.

2.3. Metode dela

Pri izdelavi diplomskega dela je bilo osnovno vodilo predstaviti dr. Jožeta Pučnika. Po prvotni ideji bi sledil kronološkem zaporedju dogodkov, pri čemer bi za vsako obdobje Pučnikovega življenja izpostavil ključni članek in tako predstavil njegovo življenje, delo, način razmišljanja itd. Spoznanje, da bi tako nastal klasičen življenjepis, česar si nisem želel, in mentorjev predlog, da bi bil pri obravnavi te teme potreben problemski pristop, sta obrnila potek izdelave in samo metodologijo izvedbe v povsem drugačno smer. Sam problemski pristop razumem kot izpostavljanje posameznih tem (v konkretnem primeru »spopada« s Partijo, odnosa do Jugoslavije itd.), okrog katerih se gradi struktura posameznega poglavja oz. podpoglavja. Pri tem je ključna izbira teme (problema), ki mora biti najprej smiselna in tudi dobro premišljena. Obenem mora biti dovolj široka, da je pomembno zaznamovala Pučnikovo življenje, in dovolj ozka, da se lahko obravnava kot zaokroženo celoto. In ravno to je bil glavni metodološki izziv, s katerim sem se pri izdelavi naloge srečeval.

Rešilno bilko iz zagate, kako začeti, je ponudila knjižica *Pučnikova znanstvena in politična misel*. V njej je pisal tudi Jerovšek, ki je svoj prispevek naslovil *Pučnikov spopad s Partijo – utopija ali realnost?* Seveda gre pri njegovem pisanju za druge poudarke, kot sem jih zasnoval sam, naslov pa se mi je zdel izredno posrečen, kajti predstavlja bistveno os Pučnikovega življenja. Bil je tisti poudarek, okrog katerega je bilo mogoče graditi obsežnejše poglavje – od njegovih najzgodnejših let, pa praktično vse do konca življenja. To poglavje sem zasnoval kot prvo in ga dopolnjeval in preoblikoval vse do konca. Pravzaprav gre za več podtem: kako je do »spopada« s Partijo prišlo, sodelovanje z Revijo 57 in Perspektivami ter čas po vrnitvi v domovino, kjer je treba predstaviti razumevanje preteklosti, zlasti povojnega obdobja, a prav tako poudariti Pučnikovo razumevanje lustracije in njegovo vlogo pri tem ter razmisliti o revanšizmu. Izbor teme naslednjega poglavja je bil nato logičen. Če sem v prvem pisal o Pučnikovem »spopadu« s Partijo, potem je bil glavni poudarek drugega »ne-spopad«, obdobje »odmika od domovine«. Se pravi čas, ki ga je preživel v Nemčiji, in postopno vračanje v domovino preko člankov v *Novi reviji* in drugih publikacijah.

Kronološko sledi obdobje Pučnikovega političnega delovanja. Zato sem v tretjem poglavju poskušal predstaviti Pučnika kot politika z glavnimi poudarki njegovega političnega delovanja vse do upokojitve. To je z vidika zgodovine verjetno najpomembnejše obdobje in tudi razlog, zakaj je Pučnik v slovenski javnosti še vedno deležen tolikšne pozornosti, čeprav gre za čas vsega osmih ali devetih let. S tretjim poglavjem je tesno povezano četrto – vprašanje t. i. Pučnikovega radikalizma kot enega od vodilnih elementov njegovega političnega delovanja. Tu sta pomembni dve temi: razvoj tega, kar lahko označimo kot radikalizem, zlasti v odnosu do marksizma, in Pučnikov odnos do Jugoslavije, kjer se želja po političnih spremembah najpristneje izrazi. Za smiselno zaokrožitev razmišljanja o Pučniku pa je nujno še poglavje o njegovih poslednjih letih, nekaterih delih iz tega obdobja in tudi o nekaterih dogodkih, ki so se zgodili po njegovi smrti, a se v njih še čuti Pučnikov vpliv. Seveda so se pri izdelavi diplomskega dela odpirale še nekatere druge zanimive teme, kot npr. vprašanje Pučnikove filozofije, odnosa do gospodarskih in pravnih vprašanj itd., vendar se mi zdi, da sem se tem temam zadostno približal v že obstoječi strukturi zato se jim nisem posvečal v samostojnih poglavjih.

3. »Spopad« s Partijo

Osrednja nit večine razmišljanj o dr. Jožetu Pučniku je »spopad« s Partijo, pa naj gre za čas šolanja in študija, pisanje člankov v *Reviji 57* in *Perspektivah*, politični zapor, obdobje, ki ga je preživel v Nemčiji, ali čas po vrnitvi v domovino. S tem je postal simbol upora proti komunistični oblasti, marksistični ideologiji in Jugoslaviji. Nenazadnje je, kot zapiše Nežmah (2003), Pučnik že v času zapora postal ikona upornišтва za prijatelje na prostosti. Ko je »Oder 57« po Kozakovi drami uprizoril *Dialoge*, dramo o stalinističnih procesih, so jo gledalci razumeli kot dramo o Pučniku. Dominik Smole ga je v *Antigoni* upodobil v liku Paža. Primož Kozak je napisal še eno dramo, v kateri osebnost Pučnika spregovori preko Simona⁶.

Kljub temu pa obstajata dve obdobji, v katerih bi težko govorili o Pučniku kot uporniku proti, kot sam reče, »leninističnemu« sistemu. Tu gre najprej za njegova zgodnja leta ter čas šolanja in študija, vse do diplome iz filozofije in primerjalne književnosti na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. V tem obdobju je, čeprav kot intelektualec kritičen, še izhajal iz marksistične miselnosti, ki pa ji je dodal nekatere svoje, uradni liniji povsem tuje poglede, zlasti kritičen odnos do oblasti. Tako v intervjuju iz leta 1990 Pučnik pritruje mnenju, da je bil v zgodnjem obdobju dejansko marksist. »Malo humanističen, v smislu frankfurtske šole, (...) Moj odnos do marksizma je bil pozitiven, do Partije pa negativen, zame sta bila to dva svetova.«⁷ Iz tega izhaja navidezna kontroverznost njegovega zgodnjega političnega udejstvovanja in mišljenja, ki se kaže v aktivnem delovanju v študentski organizaciji filozofske fakultete, ki ji je nekaj časa celo predsedoval, in članstvu v Komunistični partiji. Včlanitev v Partijo, sicer z namenom, da bi okrepil delovanje študentske organizacije in »pohoda skozi institucije«, je celo med najbližjimi prijatelji povzročila začudenje in dvom⁸. To nenavadno odločitev za človeka, ki je do Partije sicer gojil kritičen odnos, lahko razumemo le v luči Pučnikovega filozofskega prepričanja, v okviru katerega se mu je zdelo nujno spreminjati našo družbeno stvarnost. To pa bi najlažje dosegel z delovanjem znotraj Partije oz., kot sam reče, da bi sistem spreminjal »od znotraj«.

Prav tako o »spopadu« s Partijo težko govorimo v obdobju, ki ga je preživel v Nemčiji. Sam Pučnik to obdobje ocenjuje kot čas »odmika od domovine«, saj je bil prepričan, da se stanja v Sloveniji ne da spremeniti. V tem času politično ni deloval. Celo spremembe v začetku 80-ih let je ocenjeval kot novo »liberalno fazo«, ki ji bo sledilo obdobje represije, zaradi česar se dolgo ni želel za stalno vrniti. O politični in družbeni problematiki v Sloveniji je v tem obdobju malo objavljaj in se šele preko člankov v *Novi reviji* (od leta 1983 oz. 1984 dalje) in ostalih publikacijah postopno vračal v intelektualno zavest v domovini. Članki in sodelovanje pri *Novi reviji* pa že naznanjajo novo obdobje – čas, ko je Pučnik počasi stopal na politični oder in s svojimi idejami pomembno zaznamoval obdobje demokratizacije in osamosvajanja. Čeprav je Partija ob koncu 80-ih izgubila moč in se preoblikovala v eno od strank v novem demokratičnem sistemu, pa zanj spopad z njo še ni bil končan. Predvsem je želel razjasniti nekatere problematične dogodke, o katerih se dolgo ni smelo govoriti. Veliko se je ukvarjal zlasti s političnimi procesi (katerih žrtev je bil tudi sam) in poveljnimi poboji. Prepričan je bil namreč, da moramo Slovenci obračunati z lastno preteklostjo (v tem kontekstu je kot poslanec v mandatnem obdobju 1992-1996 predsedoval Preiskovalni komisiji o raziskovanju poveljnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih tovrstnih nepravilnosti), za kar pa pri ostalih politikih ni dobil prave podpore.

⁶ Bernard Nežmah, *Jože Pučnik (1932-2003): Politik, ki ni postal slovenski Havel*, V: Mladina, št. 3. (20. jan. 2003), str. 25

⁷ Janko Lorenci, prav tam, str. 31;

⁸ glej: Janko Lorenci, prav tam, str. 24;

Čeprav se spopad s Partijo (po osamosvojitvi bi lahko govorili tudi o poskusu moralnega ovrednotenja starega sistema) za Pučnika v resnici ni nikoli končal, pa je obdobje najintenzivnejšega »spopada« relativno kratko in obsega čas nekako med leti 1957 (čeprav je vsaj na začetku tega obdobja še verjel v marksizem, ne pa tudi v družbeno realnost, ki iz njega izhaja) in letom 1966, ko je bil vnovič odpuščen iz zaporu. Vrhunec tega obdobja je bilo leto 1964, ko so njegovi članki pomembno zaznamovali *Perspektive* in odločilno pripomogli k njihovi ukinitvi, Pučnika pa predstavili širši javnosti in sprožili val protestov tako posameznikov kot nekaterih skupin. Ob tem se kot eno ključnih odpira vprašanje, ali je spopad neizbežno izhajal iz notranjega imperativa izhajajočega iz Pučnikove filozofske in politične misli, ali pa je bil posledica reakcije oblasti na njegov kritični odnos do Partije. Odgovor ni enoznačen in verjetno gre za kombinacijo obojega, je pa jasno, da je do usodnega preloma prišlo šele v zaporu, ko je Pučnik, razočaran nad sistemom, opustil marksizem in se preobrazil v ostrega nasprotnika. »Če neki miselni sistem dopušča tako zlorabo oblasti in jo po svoje omogoča, potem so pojmi kot razredni boj, revolucija itd. zločinske zadeve oziroma navajanje k zločinu, (...) Ta sistem je zločinski! Sprva tega nisem hotel verjeti, nasprotovalo je mojemu intimnemu prepričanju, da je aktivno preusmerjanje socialnih, državnih, družbenih struktur smotno, smiselno, ker revolucija skrajša pot, skrajša trpljenje. Vse to se mi je podrlo kot hiša iz kart.«⁹ V tem kontekstu lahko vidimo Pučnikovo pot od idealističnega marksista, kot je bil njegov svetovni nazor v času šolanja in študija (marksizem je preko Kanta razumel kot moralni temelj družbe), do realista (kot se označuje sam) in upornika (ali celo radikalca), ki ga je močno zaznamovala izkušnja zaporu.

3.1. Revija 57

Čeprav drži, da pri Pučniku v zgodnjih letih o pravem spopadu s Partijo ne moremo govoriti, pa nedvomno tudi drži, da je bil že zelo zgodaj kritičen do Partije in njenega načina delovanja. Glavni namen kritike pa ni bilo »rušenje« ideologije ali sistema, kar so mu očitali, ampak polemiziranje in iskanje vzroka krize, v kateri se je po njegovem znašla družba. Ter ukrepanja. Revolucijo, ki je bila v tem času eden najpogostejše uporabljenih pojmov, je razumel kot vsesplošen družbeni proces in ne zgolj politični akt. Zato se je odločil za aktivno soudeležbo pri njenem vsesplošnem razvoju. V tem kontekstu lahko razumemo večino njegovih zgodnjih pisanj in delovanja, čeprav je svoj kritični odnos popolnoma razvil šele preko študija filozofije. Predvsem ga je zaznamovala ideja Kantovega kategoričnega imperativa. Tovrstnim razmišljanjem pritrjuje tudi Urbančič (2004), ki trdi, da je cilj oz. osnovni namen zgodnje Pučnikove intelektualne kritike doseči spremembo »socialistične izrojene izgradnje« pri ideji¹⁰. Oz. drugače povedano – s spremembo načina vodenja oblasti.

Do Pučnikovega prvega konflikta z oblastmi je prišlo že v gimnaziji – šlo je za pisanje člankov v tajnem dijaškem časopisu z naslovom *Iskanja*, kar pa še ni bilo odločilnega pomena za nadaljnje življenje, prav tako ni vplivalo na prepričanje. Kazen za ilegalno dejavnost je bila izključitev iz šole. To je Pučnik uvidel, se izpisal ter želel končati gimnazijo kot »privatist«. Po zaslišanju na UDBI so mu prepovedali opravljanje mature, po pritožbi pa so mu prepoved še podaljšali z enega na štiri leta. Ker ni mogel nadaljevati študija, je odšel v vojsko, in sicer v oficirsko šolo v Zagreb. Tam je bil zelo uspešen in je dosegel dogovor, da je takoj po enoletnem služenju vojaškega roka lahko maturiral ter se vpisal na študij filozofije in primerjalne književnosti na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Vsaj na začetku študija se s politiko ni želel ukvarjati. K večji politični in družbeni angažiranosti ga je po lasnem

⁹ Janko Lorenci, prav tam, str. 37, 38;

¹⁰ povzeto po: Ivan Urbančič, *Usoda kritičnega intelektualca kot funkcije sistema*. V: Jože Pučnik, *Izbrano delo*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2003, 1. izd. str. 342

prepričanju motivirala šele Kantova filozofska misel, da mora človek v skladu s svojimi prepričanji delovati navzven¹¹. Drugi pomembni imperativ k večji politični aktivnosti pa je nedvomno sodelovanje in prijateljstvo z Jankom Kosom, Tarasom Kermaunerjem, Primožem Kozakom in Veljkom Rusom (kasneje so to skupino označevali kot »ideologi« *Revije* 57), ki so v zasebnih pogovorih veliko debatirali o trenutni družbeno-politični situaciji.

Omenjena skupina je imela namen napisati filozofsko-moralno-politični program »slovenske usode«, ki bi bil hkrati kritika partijskega programa. Za pisanje naj bi si vzeli nekaj mesecev časa, tako da bi nastalo temeljito znanstveno-filozofsko delo. Ob tem je treba poudariti, da na generalnem nivoju razhajanja med Pučnikovimi idejami in idejami ostalih piscev niso bila velika, le vsak avtor naj bi družbena vprašanja obravnaval s svojega zornega kota (filozofskega, sociološkega, literarnega). V uredništvu *Revije* 57 je kasneje prišlo do razhajanj, saj naj bi Pučnik svoje besedilo (*Naša družbena stvarnost in naše iluzije*) napisal na hitro oz. naj to ne bi bila analiza take vrste, kot so se dogovorili. Debata je bila, ali naj se članek sploh objavi ter, če se ga objavi, ali naj bo to politični program ali zgolj ena od razprav v medsebojni diskusiji. V ozadju spora naj bi bilo, da se je Pučnik bal, da bo skupina zapadla zgolj v kulturništvo, nekateri drugi pa, da bodo zašli preveč v politiko. Po Pučnikovi aretaciji in zaplembi *Revije* 57 ostali člani skupine do ustanovitve *Perspektiv* (torej leto in pol) niso objavljali, še naprej pa je deloval Oder 57¹².

V najbolj izpostavljenem članku *Naša družbena stvarnost in naše iluzije*¹³ je Pučnik poskušal prikazati razkorak med marksističnimi ideali in jugoslovansko oz. slovensko družbeno realnostjo. Nastal je na podlagi neobjavljenega oz. umaknjenega članka o Partiji ter razgovorov z Rusom, Kozakom, Kermaunerjem in Kosom¹⁴. V članku Pučnik marksistično ideologijo opiše kot »po eni strani hipotetično utelešenje najstva, nečesa, kar še ni realizirano, a vendarle bolj ali manj nujno in določno sledi iz splošnih zakonitosti določenega družbenega dogajanja, po drugi strani pa celostnost načel, metod in prijemov konkretnega revolucionarnega dogajanja, s katerim se v določeni družbi aproksimativno uresničujejo zastavljeni družbeni cilji. Prav zato je marksistična ideologija poleg vse svoje praktične, borbene konkretnosti obenem tudi vizionarsko najstvena in presega (...) konkretni čas in prostor.«¹⁵ V tem kontekstu si, še vedno marksist (ne »ideološki« marksist), predstavlja marksistično ideologijo kot najvišji ideal, kot tisti cilj, h kateremu bi morala jugoslovanska družbena realnost stremeti. Nasproti presežnosti ideologije postavi »nedovršenost in časovno-prostorsko omejenost konkretne revolucionarne prakse in s tem tudi njenih nosilcev«¹⁶. Ob tem poudari, da ne bo nikoli mogoče povsem uresničiti idealov marksistične ideologije, ki je zato ni mogoče v celoti izenačiti z neko konkretno aplikacijo ideologije v družbi. Dejansko aplikacijo označi kot kruto, lažnivo in korumpirano, to pa v okviru revolucionarne prakse zahteva odkrit in brezkompromisen boj¹⁷. Urbančič (2004) ugotavlja, da je bilo ravno poudarjanje razkola med »teorijo in prakso« povod za sodni pregon. O tem namreč sme v komunističnem režimu odločati »edinole najvišji vrh avantgardne komunistične Partije, ki VE, da vlada v komunističnem sistemu popoln sklad komunistične revolucionarne teorije/ideje in NJENE realne prakse, ter zato ne dovoli, da bi ji nekakšen intelektualni

¹¹ Janko Lorenci, prav tam, str. 24;

¹² Božo Repe, *Rdeča Slovenija*, Ljubljana: Sophia, 2003, 1. izd., str. 79-80

¹³ Članek je bil prvič objavljenem v *Reviji* 57 leta 1958.

¹⁴ Janko Lorenci, prav tam, str. 28;

¹⁵ Jože Pučnik, *Naša družbena stvarnost in naše iluzije V: Jože Pučnik: Izbrano delo*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2003, 1. izd., str. 9;

¹⁶ Jože Pučnik, prav tam, str. 10;

¹⁷ povzeto po: Jože Pučnik prav tam, str.10;

smrkavec v nekakšni kulturniški reviji solil pamet – nji, graditeljici novega sveta in človeka – z nekakšnim konfliktom med njima¹⁸.

Za tisti čas problematična je bila tudi interpretacija samega marksizma. Blažič (2004) ocenjuje, da so tovrstna razmišljanja v Rusiji v drugi polovici 30-ih let zaradi ignoriranja ideoloških partijskih dogem kaznovali s streljanjem, ne zgolj z gulagom. Ideologijo (ne v današnjem smislu, ko ima negativen prizvok) je Pučnik namreč interpretiral kot različico stalnega konflikta med vsebino in smislom moralne vizije, kar kaže na vpliv Kantove filozofije. Marksizem je zato razumel predvsem kot moralno vizijo in s tem odstopal od »besedičenja«, ki ga je uporabljala uradna ideologija. Moralno je namreč veljalo za nekaj preživetega, beseda "moralno" pa je že sama po sebi imela slab zven. Pučnik je verjel, da bi bilo mogoče ravno z vzpostavitev ideologije kot moralne avtoritete pri tej oblasti nekaj spremeniti v smeri pravičnejše družbe¹⁹.

Če je bila kritika sistema kot takega že sama po sebi sporna, pa je bil še toliko bolj problematičen neposreden napad na Partijo (oz. so njeni člani tako interpretirali Pučnikovo pisanje). Kritično pisanje o Partiji Pučnik v opombi obrazloži z besedami, da se mu zdi nujno, da »tudi temu magičnemu pojmu²⁰ odvzamemo kultno nedotakljivost in spregovorimo o njem kot običajni smrtniki z običajnimi besedami (...). Nedotakljivih, posvečenih stvari se človek lahko samo boji, ne more pa jih ceniti in spoštovati«²¹. Tovrstno razmišljanje bi v trenutni politični situaciji, v kateri je bila Partija po eni strani kot utelešenje marksizma nedotakljiva, po drugi strani pa kot edini nosilec oblasti tudi lastnik organov pregona, že samo po sebi lahko avtorja pripeljalo v težave, v kombinaciji z ostalimi idejami pa je vodilo v konflikt in pregon.

Izhajanje iz marksizma torej postavlja pod vprašaj vlogo mladega Pučnika kot a priori upornika in ga bolj postavlja v položaj kritičnega intelektualca, ki poskuša konkretno aplikacijo marksistične ideologije v jugoslovanski družbi ovrednotiti in predlagati popravke za napake v družbeni realnosti. S tem pa se je podal na tanek led. Kot glavno težavo sistema poudari krizo Partije, ki se kaže v »razkolu med ljudstvom in državo, (...), v prepadu med resničnim vsakdanjim življenjem ljudi in principi socialističnih družbenih odnosov ...«²². Prepričan je, da humane človeške skupnosti na socialističnih principih pri nas še ni, niti je ni mogoče vzpostaviti, dokler se ne preseže razkola med ljudstvom in oblastjo. Zato pod vprašaj postavi vlogo in položaj Partije v družbi, ki si oblasti ne sme lastiti le zaradi preteklih zaslug. Utemeljitev, da je partijska oblast ljudska in da iz ljudstva izhaja, ne more sprejeti, saj je prepričan, da je potrebno resnično, ne zgolj formalno predstavništvo. Le slednje namreč lahko vzpostavi resničen odnos ljudi do oblasti in občutek soudeležbe pri njej. Da bi oblast postala resnično ljudska, pa bi bilo treba zasnovati sistem na osnovi načel buržoazne demokracije.²³ Tudi ideja o vpeljavi načel meščanske demokracije v politični sistem Jugoslavije konca 50-ih je bila tako revolucionarna, da bi že sama po sebi lahko avtorju povzročila težave, v kombinaciji s kritiko sistema in Partije pa je izzvala ostro reakcijo oblasti. Čeprav se je Pučnik verjetno zavedal, da je članek zaradi kritičnega odnosa in posameznih idej sporen, pa tako ostre reakcije oblasti vendarle ni pričakoval.

¹⁸ Urbančič, prav tam, str. 343 - poudaril avtor citata;

¹⁹ povzeto po: Viktor Blažič, *Pučnikov politični talent V*: Pučnikova znanstvena in politična misel. Ljubljana: Nova obzorja, 1. izd. str. 24;

²⁰ t.j. partiji (op. a.)

²¹ Jože Pučnik, prav tam, str. 15;

²² Jože Pučnik, prav tam, str. 18;

²³ Jože Pučnik, prav tam, str. 20;

V prvi točki obtožnice, izdane 30. marca 1959, je bil Jože Pučnik skupaj s soobtoženim Jožetom Močnikom ugotovljen za krivega ustanavljanja skupine oseb za izvrševanje dejanj z namenom po protiustavni poti zrušiti oblast delovnega ljudstva. Obtoženca naj bi ustanavljala organizacijo, katere cilj naj bi bil rušenje ljudske oblasti. Kot glavno dokazno gradivo so uporabili pismo, v katerem je (oz. naj bi) Pučnik pisal o rekrutiranju ljudi »ustreznih kvalitet« za neko neobstoječo organizacijo²⁴. Iz ostalega dokaznega gradiva in pričanj naj bi bilo razvidno, da je Pučnik vodja gibanja mladih komunistov, ki so želeli razviti lastno politično linijo in s tem nasprotovali oblastem. Kot sredstva za doseganje ciljev svojega delovanja naj bi uporabili ilegalne metode, tudi stavko²⁵. Druga točka obtožnice pa bremeni Pučnika propagande proti državi in družbeni ureditvi s trditvijo v članku *Naša družbena stvarnost in naše iluzije*, ki pravi, da obstaja razkol med ljudstvom in državo, da so partijski forumi ljudem nekaj tujega, da postajajo oblastveni organi pravi dedni fevd itd. in naj bi s tem večal nezaupljivost ljudstva do oblasti. Kazen za kaznivo dejanje združevanja zoper ljudstvo in državo ter sovražno propagando je bila devet let strogega zaporu za Pučnika, soobtoženi Močnik pa je dobil leto strogega zaporu²⁶. Kasneje so Pučniku kazen znižali na 7 let.

Kazen je prestajal v mariborski kaznilnici, iz katere je bil leta 1963, torej po petih letih, pogojno izpuščen. Zaporniškega režima se je spominjal nekako takole: »Režim je bil svinjski. Razmere so bile strašne. Pozimi grozen mraz; zlasti v tistem samotnem traktu, kjer sem največ bil, so pozimi večkrat zaprli gretje.«²⁷ Zaradi ostrega zaporniškega režima in strahu pred izgubo let (da bi svoja »najboljša« leta preživel v zaporu – op. a.) se je, skupaj s sojetnikom, odločil za beg, ki pa se je ponesrečil in je bil zanj kaznovan s pretepanjem in enomesečnim »bunkerjem«. Kot politični zapornik večino časa ni mogel pisati, zato pa je veliko razmišljal in dokončno izoblikoval svoj svetovni nazor, v katerem za komunizem in marksizem ni bilo več prostora. Kljub temu se nekaterim idejam, izhajajočim iz omenjenega miselnega sistema, ni odpovedal, so pa dobile novo vsebino (utemeljil jih je zlasti na Kantovi filozofiji). Prav tako se ni odpovedal kritiki politike in družbe, saj se, po lastnem prepričanju, z nedejavnostjo ne bi mogel sprijazniti. Je pa spoznal, da se družbe ne da spreminjati na hitro (»kilometrsko«), ampak se vse začne z majhnimi spremembami (»milimetrsko«)²⁸.

Urbančič tudi pove, da je sploh po drugi Pučnikovi vrnitvi iz zaporu nastala v krogu kolegov in sploh intelektualnem krogu v Sloveniji takšna klima, da sploh ni bilo več pripravljenosti sprejeti direktnega kritičnega odnosa do Partije in oblasti ter njene politike. Začeli so pri problemih popolnoma drugačnega tipa in razvili neko ezopovsko govorico, o niču in biti in tako naprej. »Druga stvar pa pozneje je pa občutil kot najhujšo rano to, da so mu njegovi lastni kolegi iz revije, predvsem sta tu Kermauner in Veljko Rus, očitala, da je bil pravzaprav sam kriv in da je on povzročil te reči«²⁹.

Tako Kermauner (1996) zapiše, da veliko ljudi ni vedelo, zakaj so jih zaprli. Pučnik pa je vedel. »Za vse nas je bilo strašno, prava poškodba – zanj še toliko bolj –, da so ga zaprli in tako ekscesivno – celo glede na političen pomen tega, kar je storil – kaznovali. Pa vendar je bil razlog za zapor jassen: Pučnik ni bil pripravljen delovati niti ne zgolj znotraj kulture, kot sta terjala Kozak in Kos (zato sta se od ostalih oddaljevala, bila sta popustljivejša do Partije kot

²⁴ povzeto po: Janko Lorenci, prav tam, str. 68;

²⁵ povzeto po: Janko Lorenci, prav tam, str. 70;

²⁶ povzeto po: Janko Lorenci, prav tam, str. 69;

²⁷ Janko Lorenci, prav tam, str. 34;

²⁸ povzeto po: Janko Lorenci, prav tam, str. 41;

²⁹ povzeto po: <http://www.rtvsl.si/osamosvojitve/prispevek/49/predvajaj> Portret: dr. Jože Pučnik – Korak pred drugimi (dokumentarni film), ogled 25. avgust 2012;

ostali), niti ne na tisti težko določljivi, skoraj že igrivi meji med kulturo in politiko, kot sem jo zagovarjal jaz; po svoje tudi Rus»³⁰. Tovrstno ravnanje Kermauner označi že za ludizem do neke mere in užitek v igri izzivanja. Ugotavlja, da celo Pučnik ni deloval brez užitka, a vendarle je bil pri njem ta psihološka spremljava osnovne potrebe, da na Slovenskem ustvarimo alternativno politiko, ki se bo uprla Partiji. To z današnjega demokratičnega gledišča ni sporno in bi lahko označili kot povsem normalno in sprejemljivo dejavnost. Vendar Partija tega ni želela prenašati in je želela vsako tovrstno ravnanje preprečiti. Ker je bila avtokratična in monopolistična, si tega ni smela dopustiti, ni želela nobene konkurence³¹.

Vendar Kermauner na drugem mestu poudari, da pri Perspektivah kljub temu ni šlo za oblast. Z izjemo Pučnika, pa še pri njem na nekoliko drugačen in nejasen način. Zato so ga tudi v krogu Perspektiv različno ocenjevali. Kozak ga je imel predvsem za politika v ožjem pomenu besede, Kermauner pa za borca za svobodo v družbi, ki presega politične okvirje. Slednji ugotavlja, da se je po letu 1990 izkazalo, da je bil oboje. Pučnikova tragedija pa je bila v tem, da ga je Partija obravnavala predvsem kot politika in je nanj gledala z vidika boja za oblast. Zato je obenem Pučnika spoštovala in se ga bala. Menila je, da so ostali le njegov privesek. Vendar se je bala, da jih bo Pučnik v končni fazi prepričal v vstop politiko, četudi sedaj tega nočejo³². »In nas tudi je prepričeval. Dobival je vse večji pomen – tako proti koncu Revije kot proti koncu Perspektiv -, ker smo živeli v totalitarizmu, v tem pa je vsako zastopanje svobode – ne le grupne, ampak osebne – že politično dejanje«³³. V času Revije 57 je imel željo – voljo po vodenju oblasti le Pučnik. On je bil edini, ki je mislil, da je oblast dosegljiva, padec Partije pa mogoč. Kozak je bil tako besen, da ga je obtožil provokatorstva, nerealno pa se je zdelo tudi Rusu in Kermaunerju³⁴.

Čeprav Kermauner ocenjuje, da je tudi sam hodil po robu, pa se je vendarle zavzemal za ontoteološko uresničevanje in ne za politično akcijo. Ocenjeval je, da je Partija ne dopušča. »Kozaku in Kosu je bilo jasno: če bomo preveč zahtevali, bomo vse izgubili. Pučnik hoče preveč; ni odgovoren, ker se ne zaveda nevarnosti. – Bil je res naiven ali pa zaslepljen. Njegov radikalizem je temeljil na naivnosti, kolikor Pučnik ni igral naivneža; tega še danes ne vem. Vem le – podatek imam zapisan iz tistega časa -, da je trdil, da moramo s svojo akcijo vzdržati največ 14 dni ali mesec dni, pa bo Partija padla. Kozak je ob takšnih izjavah norel od jeze; bile so res neodgovorne. Zoper Pučnika je začel – bilo je poleti 1958 – ostro kampanjo«³⁵. Vendar se Kermauner spominja, da so bili Pučnikovi argumenti, z izjemo omenjene in podobnih izjav, tehtni, zato je mogoče, da so bile tovrstne izjave povsem politične in so služile zgolj za mobilizacijo zoper nasprotnika. Pučnik je zastopal najširše stališče demokratizma, celo plebejstva. Podobno kot komunistom, čeprav je le-tem nasprotoval, mu je bilo važno konkretno organizirano politično delovanje. Bil je mnenja, da je treba partijsko ideologijo razkrinkati. Vendar je treba najprej odstraniti Partijo, šele nato se bo ponudila možnost razkrinkati tudi njeno ideologijo. Zadošča, če mi vemo, kaj je s Partijo narobe. Ljudi moramo o tem le prepričati³⁶.

Vendar Kermauner trdi, da Pučniku v krogu Revije 57 in Perspektiv ni uspelo nikogar prepričati, da je najpomembnejše politično organizacijsko delo na terenu ali vsaj pridobivanje

³⁰ Taras Kermauner, *Perspektivovci*, Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1996, 1. izd. str. 75

³¹ povzeto po: Taras Kermauner, prav tam, str. 75

³² povzeto po: Taras Kermauner, prav tam, str. 19-20

³³ Taras Kermauner, prav tam, str. 20

³⁴ povzeto po: Taras Kermauner, prav tam, str. 21

³⁵ Taras Kermauner, prav tam, str. 78

³⁶ povzeto po: Taras Kermauner, prav tam, str. 79-80

vpliva med študenti in prepričevanje preprostih ljudi, ki edini lahko vržejo Partijo. Vendar na terenu med delavci skoraj ni imel uspeha, tudi v letih 1963/64 ne. Toda njegova energija je bila neizčrpna. Zato ga je Partija obdala z vohuni in ga želela prej ali slej onemogočiti. Njegov uspeh je trajal malo časa, nato pa so ga zablokirali kot politično silo in ga zaprli³⁷. Vendar v resnici ni bilo nobene ilegalne organizacije in je bil tudi s tedanjega vidika Pučnik nedolžen – je le nekoliko tipal teren in ni storil ničesar protidržavnega, česar se je zavedala tudi policija³⁸.

Kermauner predstavi tudi lastno doživljanje tega, kako je Pučnik prenašal dejstvo, da je bil edino on zaprt. »Pučnik nam je zameril; tako leta 1958 kot leta 1964: da mu nismo sledili v zapor. Njegova zamera je osebno razumljiva; breme zapora je nosil sam. Vedel je, da nam ni lahko: nenehno so nas tolkli. A ni bil užaljen, niti zavisten, da gre nam manj slabo kot njemu. Ni tak človek; vsekakor: tak ni bil. Ves se je znal podrediti – in se je podredil – Ideji. V tem je fascinanten in karizmatičen politik«³⁹. Zato Kermauner ugotavlja skladnost med Pučnikovim prepričanjem iz tega obdobja in ravnanjem po vstopu v politiko ob koncu 80-ih. »Pučnikovo ravnanje iz let 1989 ali 1994 je skladno s tistim, kar analiziram, da je hotel biti v letih 1958 in 1963. Čeprav je bilo tedaj tudi v njem veliko milenarista, pa je bil po eni strani bistveno večji "realist" od nas; ukvarjanje s kulturo in umetnostjo je zmerom po svoje fantastika, kvazirealnost. Vendar po drugi strani tudi mileniarizem, ko postane politicum ali če je razumljen politično, terja realno prakso; ne le pri komunistih«⁴⁰.

3.2. Perspektive

Po pogodnem izpustu leta 1963 (natančneje 17. junija) se je pridružil krogu revije *Perspektive*. Sodelovanje pri *Perspektivah* je Pučnika, ki je bil pred tem znan le ozkemu krogu intelektualcev in študentov, zbranih okrog *Revije* 57, predstavil širši javnosti. Kljub temu njegov vpliv ni segel preko kulturno-študentskega vrenja v letu 1964, ko sta ponovna Pučnikova aretacija in ukinitve *Perspektiv* izzvala javne proteste, polemike in celo protestne izstopke nekaterih intelektualcev iz zveze komunistov. To je Pučnika dokončno profiliralo kot klasičnega disidenta, katerega usoda je bila enaka usodi kritičnih intelektualcev v vzhodnoevropskih državah in mu kasneje omogočilo dobiti status političnega emigranta v Nemčiji⁴¹.

Kermauner se spominja, da so se kmalu po ustanovitvi *Perspektiv* njihovi sodelavci zavzeli za čim prejšnjo izpustitev Pučnika. Obenem so želeli dokazati, da niso slepi sovražniki Partije, da pa se zavzemajo za pravico do avtonomne misli, misli, ki je drugačna od partijske. Prepričani so bili, da je enako mislil tudi Pučnik. Vendar tega po vrnitvi iz zapora ni potrdil⁴². »Začel je radikalizirati in potiskati revijo v politiko. Zato smo se tedaj skoraj že razšli. Ne le Kozak in Kos s Pučnikom; ta spor je bil najostrejši. Ampak tudi midva z Rusom na eni in Pučnik na drugi strani. S Pučnikom zadnje mesece *Perspektiv* skoraj nisva več govorila. Politizacija ni bila moja naloga«⁴³. Nadalje Kermauner trdi, da mu je bila ponujena vloga, da ostane zgolj v okviru kulture, vendar tega ni hotel sprejeti. »Vedeli smo, vedel je tudi sam, da

³⁷ povzeto po: Taras Kermauner, prav tam, str. 80-81

³⁸ povzeto po: Taras Kermauner, prav tam, str. 92

³⁹ Taras Kermauner, prav tam, str. 81

⁴⁰ povzeto po: Taras Kermauner, prav tam, str. 89

⁴¹ povzeto po: Božo Repe, *Rdeča Slovenija*, prav tam, str. 72

⁴² povzeto po: Taras Kermauner, prav tam, str. 102-103

⁴³ Taras Kermauner, prav tam, str. 103

ga bodo ponovno zaprli in brez težav, saj je bil na prostosti le pogojno; da bo revija ukinjena, če bo nadaljeval, kot je začel kmalu po prihodu iz zaporu leta 1963. Nekaj časa smo ga vsaj nekateri zavirali, potem pa se ni dal več; bil je – in je ostal – izjemno samostojna osebnost. Kar ne pomeni, da smo se strinjali, da ga ponovno zaprejo; nasprotno. Aretacije nismo mogli preprečiti⁴⁴.

Med deli, objavljenimi v *Perspektivah*, je bil najbolj odmeven članek *O dilemah našega kmetijstva*⁴⁵. V njem je Pučnik izhajal iz stališča, da je kmetijstvo eden najdelikatnejših problemov vseh socialističnih držav, kar pomeni, da ne gre zgolj za ekonomski, ampak tudi ideološki (oz. politični) problem. Kritiziral je povojno politiko praznjenja vasi in sočasnega vedno večjega pritiska po oskrbi s hrano. Poudaril je, da je kolektivizacija do resolucije Informbiroja⁴⁶ potekala počasi, nato pa z vedno hujšo ostrino. Podvomil je v smiselnost velikih vlaganj v prisilno kolektivizacijo, saj le-ta ne prinaša želenih ekonomskih učinkov. Glede tedanje aktualne kmetijske ekonomske politike je poudaril, da kljub velikim vložkom in olajšavam ne povečuje konkurenčnosti kmetijstva, pa tudi zadružna posestva so vse prej kot vzorno urejena. Standard zasebnih kmetov je opisal kot nizek (celodnevno garanje, tudi delo otrok, slaba prehrana, slaba socialna varnost, slabe delovne in higienske razmere, nerazvito kulturno življenje). Kot možno perspektivo v kmetijstvu je poudaril opustitev razrednega odnosa, delitve na sektorje in procentualnega razdeljevanja sredstev ter s tem socializiranje kmetijske proizvodnje in odnosov v kmetijstvu. Osnovni problem je Pučnik videl v ustreznem organizacijskem modelu, ki bi omogočil koordiniranje življenjskih interesov kmečkega in nekmečkega prebivalstva. Precejšen pomen je namenil izobraževanju kmetov, ob koncu pa poudaril, da je stanje na področju kmetijstva tako problematično, da nobena kampanjska rešitev ne more izboljšati situacije. Uspešna bo lahko le tista kmetijska politika, ki bo pametno in realno zasnovana⁴⁷.

Poleg same vsebine in idej so bili z vidika oblasti problematični tudi objavljeni podatki s področja kmetijstva, ki so nosili oznako interni, nekateri med njimi pa celo strogo zaupni. V intervjuju iz leta 1990 Pučnik trdi, da jih je pridobil s pomočjo »arogantnega in bahaškega nastopa«, ko je podatke, v stilu pomembnega partijca, od kmetijskega inštituta in ministrstva za kmetijstvo preprosto zahteval. Čeprav se je že tekom pisanja zavedal, da bi se »iz tega lahko nekaj skuhalo«, pa vnovične aretacije ni pričakoval. Prepričan je bil namreč, da je liberalna faza dovolj stabilna in da bo članek sprožil manjši škandal (v smislu zaslišanj, zaplembe številke itd.), hujših posledic pa ne bo imel. Kljub temu je delovni material iz previdnosti skril pri znancu – da bi lahko v primeru sodnega procesa svoje trditve podkrepil z dokumenti in bi se s tem izognil obtožbi o sovražni propagandi. Vendar mu to ni prav nič pomagalo, saj preiskovalni sodnik ni niti poskušal izpodbijati veljavnosti podatkov in mu je v zvezi s tem odvrnil: »Ja, vse to drži, toda to je resnica, ki ubija.«⁴⁸ Vendar do sodnega procesa v končni fazi ni prišlo, le Pučniku so preklicali pogojno kazen, revijo *Perspektive* pa ukinili⁴⁹. Čeprav Pučnikov članek oz. članka (problematičen je bil tudi članek *Iz oči v oči*) nista bila edini razlog za ukinitve, sta pri tem igrala pomembno vlogo.

⁴⁴ Taras Kermauner, prav tam, str. 103

⁴⁵ članek je bil prvič objavljenem v *Perspektivah* št. 33-34, leta 1964;

⁴⁶ v letu 1949 (op. avtorja);

⁴⁷ povzeto po: Božo Repe, *Obračun s Perspektivami*, Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1990, 1. izd. str. 49;

⁴⁸ Janko Lorenci, prav tam, str. 50;

⁴⁹ povzeto po: Janko Lorenci, prav tam, str. 50;

Osrednjo vlogo pri politični gonji proti Perspektivam je prevzel takratni predsednik ideološke komisije CK ZKS Stane Kavčič. Zakaj se je partijski vrh odločil za ukinitvev Perspektiv, ni povsem jasno, vsekakor pa zunanji (beograjski) vzroki niso imeli pomembnejše vloge. Do določene mere naj bi na ukinitvev vplivala Kavčičeva osebna užaljenost, ker mu sporazum z uredništvom, s katerim je hotel revijo sicer rešiti, ni uspel. V ozadju je moč opaziti tudi vpliv Edvarda Kardelja, ki je pisanje Perspektiv ocenjeval zelo ostro, njihov obstoj pa pripisoval neodločnosti slovenskega vodstva⁵⁰.

Stane Kavčič je bil pobudnik sestanka v januarju 1964, kjer se nazorno pokaže odnos oblasti do Pučnika, udeležili pa so se ga Rudi Čačinovič, predsednik založniškega sveta DZS in Kavčičev somišljenik, ter člani uredništva *Perspektiv* Vital Klabus, Janko Kos, Primož Kozak, Lado Kralj, Veljko Rus, Rudi Šeligo in Taras Kermauner. Jože Pučnik na sestanek ni bil povabljen, čeprav je beseda tekla kar o dveh njegovih člankih. Na tem sestanku je Stane Kavčič želel vrniti *Perspektive* na »pravo pot«: v uvodnem nagovoru je poudaril, da namen razgovora ni omejevanje uredniškega odbora, predpisovanje šablon ali deljenje direktiv, iz česar lahko razberemo spreten politični maneuver, v katerem je skušal nastopiti kot spravljiv politik, ki nasprotnikom ponuja roko. Poudaril je, da želi govoriti o nekaterih člankih, objavljenih v »zadnjem času«, ki naj bi odstopali od konstruktivne orientacije. Omenjenim člankom (in njihovim avtorjem) je očital, da kritični pogled ni uperjen v popravljjanje napak ali razreševanje protislovij, ampak v iskanje drugih poti, s čimer naj bi na preveč posplošen način poskušali postaviti ves sistem na zatožno klop⁵¹.

Pučnikov članek *O dilemah našega kmetijstva* je sodil v drugi sklop Kavčičevih kritik (med najbolj problematične članke). Zanj je slednji trdil, da ni nič novega, »čeprav nekateri sodijo, da je žarek v našo zavoženo politiko. . . Stvar je politično približno takole postavljena: privatni kmet je aktiven, državna posestva so pasivna; oficialna kmečka politika preganja zaradi škodljivih razrednih predsodkov aktivnega privatnega kmeta in podpira deficitna državna posestva.«⁵² Pučnik naj bi kmeta idealiziral in pozabil povedati (če je sploh vedel, ali pa je namenoma zamolčal), da je kmetijstvo v preteklosti baziralo na socialnem izkoriščanju revnih kmečkih množic⁵³.

Podobno kritičen je bil Kavčič do nekaterih člankov Veljka Rusa. Zlasti ga je motil še neobjavljen članek *Simbioza dela in lastništva*, v katerem je Rus izrazil zahteve po oblikovanju opozicije. V lastni svobodni interpretaciji mu je očital splošno nasprotovanje elementom socialističnega sistema s samoupravljanjem na čelu, kar so bile za tisti čas zelo hude obtožbe. Morda se je tudi zato v nadaljevanju razprave med prisotnimi ravno Rus izkazal za najbolj upornega in je tudi najbolj odkrito zagovarjal Pučnika. Pučnikov članek *Iz oči v oči* (gre za analizo filma Branka Bauerja o Partiji) je Kavčič obravnaval kot zadnjega. Najbolj ga je zbudila Pučnikova ocena nauka filma, in sicer da položaj v institucijah usmerjajo osebni in prestižni interesi, razreševanje tega problema pa bo dolgotrajen proces, možen le s pomočjo posredovanja nekaterih drugih organizacij, zlasti sindikatov. Članek naj bi torej po Kavčičevo želel povedati, da so vse institucije družbe do kraja zacementirane s korupcijo, stagnacijo in birokratizmom. Zato na tak način, kot kaže film, torej z zmago progresivnih sil – Zveze komunistov, ni mogoče razrešiti protislovij v družbi in je treba iskati druge poti. Pučnikovo oceno je nadalje povezal z Rusovim člankom o sindikalnih organizacijah in ugotovil, da je politični zaključek omenjenih pisanj lahko le, da so se avtorji zaradi

⁵⁰ Božo Repe, *Obračun s Perspektivami*, prav tam, str. 47;

⁵¹ primerjaj: Božo Repe, *Obračun s Perspektivami*, prav tam, str. 48-49;

⁵² Božo Repe, *Obračun s Perspektivami*, prav tam, str. 51-52;

⁵³ povzeto po: Božo Repe, *Obračun s Perspektivami*, prav tam, str. 52;

prepričanja, da je zveza komunistov postala sterilna, birokratska in polna protislovij, odločili za boj in bodo poskušali organizirati novo stranko, ki bo »zaminirala« ves politični sistem⁵⁴. Repe (1990) ocenjuje, da je Kavčič zlasti Rusov članek razumel narobe oz. je prišel do napačnih zaključkov, saj naj bi Rus zgolj ugotavljal, da samoupravljanje v okviru tedanjih družbenih mehanizmov nima perspektive.

Čeprav napačna, je Kavčičeva ocena pomembno vplivala na nadaljnji razgovor (in na celoten razplet dogodkov), v katerem je poskušal najprej doseči distanciranje uredništva od Pučnika, nato pa njegovo delo diskreditirati (denimo s trditvijo, da je Pučnik naiven in da mu članke piše nekdo iz ozadja, tj. tujine). Najprej je Kavčič poskušal sodelavce Perspektiv razdeliti (s tem ko je nasproti Pučnikovem »slabemu« postavil »dober« Kermaunerjev članek o kmetijstvu). To mu sicer ni uspelo, je pa Kermauner v nadaljnjem razgovoru večkrat zavzel bolj »sprejemljivo« stališče (po Pučnikovem prepričanju zato, ker je želel rešiti revijo – op. a.). Polemika je večino časa potekala tako, da je Kavčič sodelavce revije obtoževal, oni pa so se branili in sčasoma zaradi hudega pritiska pričeli popuščati. Temelj Kavčičeve argumentacije sta bila vseskozi Pučnikova članka, čeprav je vključeval tudi nekatere druge, manj pomembne vsakodnevne kritike iz revije. Ko je bilo dorečeno (oz. izsiljeno), da Pučnikovo mnenje ni mnenje revije, so pričeli debatirati, kako to prikazati v javnosti. Kermauner je odgovoril, da bo v naslednji številki objavljen članek Matjaža Jančarja, ki bo Pučnika »okarakteriziral kot konservativno tendenco« (brez opombe, da gre za drugačno mnenje), Pučnik pa na članek ne bo mogel odgovarjati v isti številki. Da bi odmik od Pučnika podkrepili, naj bi k razgovoru vključili vse, ki se ukvarjajo s sodobno kmetijsko politiko⁵⁵.

Z distanciranjem od Pučnika je bil Kavčič zadovoljen, še vedno pa je želel pojasnilo, kako bodo ukrepali glede Pučnikovega *Iz oči v oči*. Članek je po njegovem pokazal jasne politične karte, čeprav naj bi se njemu osebno zdelo tovrstno pisanje smešne »otročarije«. Svetoval jim je, naj se le-teh otročarij znebijo in razmislijo o vzrokih zanje. Prisotne je skušal sprovcirati s trditvijo, da je v ozadju Pučnikovih pisanj nekdo, ki načrtno dela in hujska; te »vire« pa bodo kmalu izsledili. Kermauner je prosil Kavčiča za pojasnilo, na kar mu je slednji odgovoril, da je Pučnik mlad in zaletav fant ter da do takšnih zaključkov ni mogel priti sam. Kermauner mu je pritrdil, da je to možno in da o tej dimenziji še niso razmišljali. Nadalje je zatrdil, da bodo takšno, Kavčičevo interpretacijo članka objavili, seveda v primeru, da jo bo kdo poslal na uredništvo revije, Pučnik pa bo moral stvar pojasniti.⁵⁶ Pučnik je v intervjuju iz leta 1990 Kavčičeve obtožbe označil kot nesmiselne (šlo je za očitno provokacijo in poskus diskreditacije s strani Kavčiča), Kermaunerjevo izjavo pa kot »strahovito žaljivo«.

V nadaljevanju razgovor ni več potekal, kot bi si Kavčič želel, pa tudi zaključki ga niso zadovoljili. Vrteli so se okrog istih vprašanj: sodelavci revije so trdili, da nimajo političnih ambicij, pri čemer je Kermauner trdil, da to velja tudi za Pučnika. Celo Kavčič je pritrdil, da neposredne nevarnosti za oblast revija ne predstavlja, saj nima dovolj močnega zaledja. To je nadalje izkoristil za strašenje (oz. je zvenelo kot grožnja – op. a.), ko je primerjal moč Partije z vplivom sodelavcev revije. Ker tudi s tem ni uspel, so se v končni fazi dogovorili, da bodo sodelavci o izrečenem premislili ter da bodo imeli v bližnji prihodnosti nov sestanek. Do tega ni več prišlo, ampak je postalo jasno, da so se oblasti odločile s Perspektivami dokončno obračunati. Ob tem velja poudariti, da je na sestanku vrha Partije njihovo ukinitve predlagal prav Kavčič. S sprejetjem omenjenega predloga se je sprožilo zaporedje dogodkov (mdr.

⁵⁴ povzeto po: Božo Repe, *Obračun s Perspektivami*, prav tam, str. 52-53;

⁵⁵ povzeto po: Božo Repe, *Obračun s Perspektivami*, prav tam, str. 53-56;

⁵⁶ povzeto po: Božo Repe, *Obračun s Perspektivami*, prav tam, str. 56;

zamenjava uredništva, odpoved založbe ...), ki so v aprilu in začetku maja 1964 pripeljali do dokončne ukinitve revije, čeprav je del sodelavcev revijo še nekaj časa poskušal oživiti⁵⁷.

Kmalu je postalo jasno, da se samo z ukinitvijo Perspektiv oblasti ne bodo zadovoljile. Že 22. maja so oblasti ponovno aretirale Pučnika in proti njemu uvedle postopek zaradi suma sovražne propagande. Proces so kasneje tudi zaradi pritiska javnosti ustavili, ker pa je bil Pučnik na pogojni prostosti, so mu jo preklicali in ga zaprli do izteka kazni (do leta 1966). Za njegovo pomilostitev je prosilo tudi Društvo pisateljev. V istem času kot Pučnika so, sicer samo za pet dni, aretirali Tomaža Šalamuna, in sicer zaradi njegove pesmi »Duma 64«, v kateri so nekateri videli politične namige (zlasti, ker naj bi z dioptrijo minus petnajst ciljal na Borisa Zihlerla, ki je nosil debela očala). Takrat so sodelavci revije (Peter Božič, Taras Kermauner, Rudi Šeligo, Veljko Rus, Dane Zajc in drugi) podali izjavo, v kateri so izrazili nasprotovanje pritiskom, aretacijam, hišnim preiskavam, zaplembam in zasliševanjem ter izrazili prepričanje, da je namen Perspektiv odpirati nova družbeno pomembna vprašanja. Ukrepe oblasti so označili za destruktivne ter zahtevali izpustitev Jožeta Pučnika in Tomaža Šalamuna ter ponovno vzpostavitev razmer za delo, kakršne so bile pred ukinitvijo Perspektiv. Revije jim sicer ni uspelo oživiti, so pa, tudi s pomočjo protesta širše javnosti, dosegli ustavitev sodnega procesa proti obema in izpustitev Šalamuna⁵⁸.

Iz povedanega sledi, da Pučnik do Kavčiča ni gojil nobenih simpatij, čeprav ga mnogi vidijo kot naprednega in liberalnega politika za tisti čas. »Da, bil je tipičen oblastnik. Vedel pa sem, da ima močno zaslombo v slovenskem gospodarstvu in da ga hoče reformirati. To se mi je zdelo pozitivno. Toda način, kakor je nastopal (...), je zame razkrival tipičnega stalinista, ki sicer razlikuje med pozitivnimi in negativnimi, vendar samo znotraj Partije. (...) Zame je bil do konca partijec, in sicer v negativnem pomenu besede. Skušal je sicer reformirati sistem, vendar samo v okviru sistema. Zanj so družbeno relevantni ljudje obstajali samo znotraj Partije. Kar je zunaj nje, je sicer material, ki ga je treba skrbno uporabljati, a vendarle samo material (...) Do začetka 80. let ni v ničemer spremenil svojih nazorov. (...) Razen v tem, da je ostreje, bolj kritično gledal na metode boja v slovenski Partiji, katere žrtev je bil.«⁵⁹

Vnovična aretacija je bila za Pučnika »psihološki šok«. Aretirali so ga zjutraj, ga ves dan zasliševali, zvečer pa izpustili in mu s tem, po lastnem prepričanju, ponudili možnost za beg. Takoj zatem je obiskal Rusa in mu povedal za aretacijo ter da ga bodo verjetno zaprli, česar pa slednji ni hotel verjeti (češ da nismo v letu 1958). Doma je sicer razmišljal o begu, čeprav načeloma ni hotel zbežati, obenem pa se je bal, da bi se mu na poti lahko »kaj zgodilo«. Okrog polnoči so ga ponovno aretirali in odpeljali na Povšetovo, kjer so ga zadrževali nekaj mesecev, preostanek kazni pa je preživel na Dobu. Zapor na Dobu je bil za Pučnika v primerjavi z Mariborom »pravo razkošje«. Jetnikov niso pretepali, soba je bila primerno ogrevana, imela je stranišče. Večino časa je lahko bral in nekaj malega tudi prevajal, zaradi česar je zapor »fizično in psihično neprimerno lažje prenašal«. V zaporu se je v odsotnosti (zastopal ga je brat) tudi poročil⁶⁰, vseeno pa so bila leta v zaporu vse prej kot prijetna, saj je večino časa preživel v samici⁶¹.

⁵⁷ povzeto po: Božo Repe, *Obračun s Perspektivami*, prav tam, str. 57-59;

⁵⁸ povzeto po: Božo Repe, *Obračun s Perspektivami*, prav tam, str. 60-72;

⁵⁹ Janko Lorenci, prav tam, str. 47-49;

⁶⁰ povzeto po: Janko Lorenci, prav tam,, str. 50, 52;

⁶¹ povzeto po: Jože Grobler, Jože Pučnik, »Ko so rekli: 'Diplome ni več!', sem mislil, da se šaljijo« V: Jože Pučnik, *Izbrano delo*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2003, 1. izd. str. 324;

Po prestani kazni, torej leta 1966, se je Pučnik znašel na svobodi. »V Ljubljani je bil položaj povsem spremenjen ... politično vse mrtvo, požgano, resignirano. Konec liberalizacije. Oblast je spet bila bolj represivna, to je bilo čutiti tudi med ljudmi. Za ljudi v svojem krogu sem imel občutek, da so se (...) umaknili vsak v svojo profesionalnost. (...) Takrat sem imel pripravljen spis proti Kardelju, predvsem proti njegovi kulturni politiki, (...). Prijatelji so mi objavo spisa odsvetovali. Bil sem vsesplošno razočaran (...). Na hitro sem se odločil, da grem v tujino.«⁶²

Z razočaranjem nad stanjem v slovenski družbi in odhodom v tujino se je končalo prvo obdobje Pučnikovega nastopanja v slovenski intelektualni in politični sferi. »Spopad« s Partijo, ki si ga sicer ni želel (kritika je izhajala iz želje, da bi pripomogel k izboljšanju družbene realnosti oz. njeni prevetritvi – op. a.), je bil navidez izgubljen, prijatelji so se umaknili v lastno stroko, kritika oblasti ni bila več mogoča. V tovrstni politični klimi možnosti za svoje delovanje ni videl, zato se je odločil, da se začasno umakne. Nastopila je vdanost v usodo, češ da se v slovenskem političnem sistemu ne da nič spremeniti. Kljub temu v intervjuju iz leta 1990 trdi, da odmik od domovine ni bil dokončen, saj se je čutil z »domačimi kraji« močno povezanega in jih je zato redno obiskoval in morda celo razmišljal, da bi se tod upokojil⁶³.

3.3. Poskus ovrednotenja komunističnega obdobja

Z vrnitvijo v domovino ob koncu 80-ih je Pučnikov »spopad« s Partijo dobil nov zagon, pri čemer je predvsem poskušal razjasniti dogajanje v preteklosti. Čeprav sta ga zapor in disidentska leta močno zaznamovala, pa njegovih dejanj ni vodila želja po maščevanju in je nasprotoval revanšizmu. O slednjem je napisal: »Slovenski komunisti, ki so kot stranka štiri desetletja počeli z nami Slovenci, kar koli so pač hoteli, (...), ki so likvidirali, obsojali na smrt in justificirali intelektualce, obrtnike in kmete, ki so izvajali stalinistično in kardeljevsko cenzuro v vseh medijih in tudi v znanosti, (...), so danes **odkrili nevarnost revanšizma**. (...) **Perverzno pa je, ker mislijo, da njihove nekdanje žrtve razmišljajo po istem kopitu, ki je značilen za komuniste. Ne verjamejo, da so demokrati drugačni ljudje od komunistov.** (...) **Za nas je državljanska vojna na Slovenskem končana. Zavračamo maščevalnost.**«⁶⁴ V tem duhu je velikodušno odpustil tistim, ki so v času političnega pregona delovali proti njemu ter pokazal veliko razumevanja do t. i. »novih demokratov«. »Veliko razumevanja moramo imeti za te preobrate, saj mnogi med njimi prej niso videli nobene druge možnosti; sedaj odkrivajo nekaj novega. V Mariboru me je nedavno objel prijatelj in rekel: 32 let se nisva videla, vedno sem bil na tvoji strani, veš ... Verjamem mu, čeprav vem, da je bil takrat aktivno na drugi strani«⁶⁵. Obenem je bil prepričan, da moramo biti do takšnih ljudi razumsko strpní. »No včasih me kaj že malo zmoti. Vendar si rečem: ne briga me, kaj si bil prej, važno je le, da si danes pripravljen sodelovati pri nekem programu. Tudi če bi bil kot mladenič pri beli gardi ali Udbi. Osebnó me to ne moti, te stvari moramo preiti«⁶⁶.

Bil pa je Pučnik pobudnik vrednostne politične ocene preteklosti, t. i. resnice o komunistični diktaturi. Bila je to njegova travma. Še kakšno leto pred smrtjo je ob priliki dejal: »Za osvetlitev povojne preteklosti in za vrednotenje te zgodovine tu ni nobene pripravljenosti in

⁶² Janko Lorenci, prav tam, str. 52-53;

⁶³ povzeto po: Janko Lorenci, prav tam, str. 52-53;

⁶⁴ Jože Pučnik, *Mi demokrati smo demokrati V: Jože Pučnik: Izbrano delo*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2003, 1. izd. str. 199-200 - poudaril avtor besedila;

⁶⁵ Janko Lorenci, prav tam, str. 21;

⁶⁶ Janko Lorenci, prav tam, str. 21;

dvomim, da kdaj sploh bo»⁶⁷. Ob tem je dajal velik poudarek odpravljanju krivic, morebiti tudi v obliki sodnega pregona. Tako je npr. manjšinska skupina članov Preiskovalne komisije pod Pučnikovim vodstvom v 3. točki Predlogov sklepov Vmesnega poročila o raziskovanju množičnih poveljnih pobojev zahtevala, »da Vlada Republike Slovenije pripravi vse pravne in materialne pogoje, da sodne oblasti natančno določijo, v katere kategorije zločinov spadajo poveljni poboji ujetih vojakov in civilistov na Slovenskem in kazensko pravno ukrepajo«⁶⁸. Vendar kazenski pregon krivcev ni bil primarni namen, pač pa posledica, ki bi glede na zakonodajo neizogibno izhajala (oz. bi po njegovem mnenju morala izhajati) iz zbranega gradiva. Tako Jerovšek (2003) trdi, »da je Pučnik hotel v skupščinski komisiji zbrati dejstva o ravnanju, metodah delovanja in zločinih poveljne nedemokratske oblasti, ne zato, da bi bila podlaga za kakršnokoli represijo, pač pa za to, da bi bila opomin, česa si oblast ne sme dovoliti, in da bi vzpodbudil zavest o potrebi krepitve institucij civilne družbe, ki mora biti kontrola delovanja vsake oblasti«⁶⁹. Plut (glej prilogo 1) opozori, da je pri Pučnikovem odnosu do preteklosti v času predsedovanja komisiji prišlo do pomembnega preloma, in sicer je postal manj spravljiv in bolj oster, saj so ga poveljni zločini močno tudi osebno prizadeli. S tem pa si je nakopal nove nasprotnike.

Prelom v Pučnikovem delovanju zazna tudi Spomenka Hribar (glej prilogo 2), ki obenem predstavi, kako so na njegov ostri in brezkompromisni slog gledali tisti, ki so bili na nasprotnih političnih bregovih: »Drugače pa je Pučnik ravnal po osamosvojitvi. Bil je vedno bolj nezadovoljen, zagrenjen, nestrpen in morda lahko rečem tudi: vedno bolj nekako sovražen. (...) Ne mislim, da bi bil Pučnik sovražen, toda njegov način diskusije, njegova radikalnost v besedah, apodiktičnost njegovih sodb je v ljudeh zbujala občutek, da je sovražen. In morda je kdaj tudi bil blizu tega. Vsekakor sama vidim razliko med Jožetom, ki je hodil k nama v Tomišelj in je v začetku devetdesetih let v Dnevniku v intervjuju na vprašanje, če bo uveljavljal svoja dvojna zaporniška leta, odgovoril (navajam po spominu): "Ne, hudiča, ne bomo kar naprej od začetka, enkrat eni potem drugi ... , enkrat se mora to nehat!" Ta njegova radikalnost, ki je poslušalcu nakazovala, da že meji na sovražnost, je bila po mojem eden od vzrokov za popolni neuspeh pri njegovem prizadevanju v komisiji DZ za raziskavo odgovornosti za poveljne likvidacije. Jasno: levica, nekdanji komunisti so se otepali iskanju odgovornih in krivcev - toda z drugačnim prijemom, z načinom prepričevanja tudi oni ne bi mogli oporekati povsem legitimni Pučnikovi zahtevi, da se ugotovi odgovornost in krivda posameznikov oziroma funkcionarjev takratne Partije in države«⁷⁰.

⁶⁷ Tone Jerovšek, *Pučnikov spopad s partijo – utopija ali realnost?* V: Pučnikova znanstvena in politična misel. Ljubljana: Nova obzorja, 2004, 1. izd. str. 36;

⁶⁸ *Poročilo o pobojih: vmesno poročilo o raziskovanju poveljnih množičnih pobojev Preiskovalne komisije Državnega zbora Republike Slovenije o raziskovanju poveljnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih tovrstnih nepravilnosti, ki jo je vodil dr. Jože Pučnik*, Ljubljana: Inštitut dr. Jožeta Pučnika, 2010, 1. izd. str. 44;

⁶⁹ Tone Jerovšek, *Pučnikov spopad s partijo – utopija ali realnost?* V: Pučnikova znanstvena in politična misel. Ljubljana: Nova obzorja, 1. izd. str. 36;

⁷⁰ glej prilogo 2: Spomenka Hribar: JOŽE PUČNIK (osebni spomini);

3.3.1. Breme preteklosti

V odnosu do »polpretekle« zgodovine je Pučnik izhajal iz jasnega stališča. Prepričan je bil, da je o povojnem obdobju treba govoriti, saj številni današnji problemi izhajajo ravno iz tega obdobja. Ta preteklost namreč še vedno »živi« in to ne le v izkustvu ljudi, ampak tudi v zavesti in strukturi družbe⁷¹. Zato potrebujemo »vrednostno-politično oceno« medvojnega in povojnega dogajanja v Sloveniji in sicer zaradi množice nerešenih pravnih, socialnih in moralnih vprašanj. Ta pa delujejo izrazito negativno na narodovo identiteto, katere bistvena sestavina je tudi narodni spomin. Predvsem je želel oblikovati vrednostni okvir, ki bi omogočal zakonsko urejanje primerov vojnih zločinov in zlorabe pravnih sredstev države proti lastnim državljanom, ter odpravljal krivice in nezaslužene privilegije⁷². Med nerešenimi vprašanji (*Breme preteklosti*⁷³ iz leta 1993) so se mu zdela ključna in je zato dejansko stanje označeval kot »nevzdržno«:

- a) Ni zakona za razveljavitev napisanih in nenapisanih smrtnih obsodb in tako ti »juridični umori« še vedno veljajo za legalne.
- b) Ni zakona, ki bi izsilil preiskavo o mestu pokopa posameznih žrtev, čeprav še vedno živijo priče, storilci ali posamezniki, ki tovrstne podatke poznajo, a jih prikrivajo.
- c) Ni zakonske podlage, da bi kazni, izrečene v političnih procesih, lahko bile razveljavljene po uradni dolžnosti.
- d) Ni zakonske podlage, da bi prisilno delo vključili v pokojninsko dobo.
- e) Ni zakona, ki bi določil, da so imele nekatere organizacije komunistične diktature zločinski značaj.
- f) Ni urejene zakonodaje o kolaborantstvu. Za medvojno obdobje obstajajo ideološko obravnavani predpisi, ki veljajo le za protikomunistično stran, za komuniste pa je ostalo področje povsem neurejeno. Kolaboriranje namreč pomeni sodelovanje s tujo politično silo proti interesom slovenskega naroda. Sem spada poleg sodelovanja z Italijani, Nemci in Madžari med drugo svetovno vojno tudi sodelovanje z boljševisko Sovjetsko zvezo po vojni.
- g) Ni ustrezne zakonodaje o komunističnih arhivih (poleg udbovskih arhivov so bili mišljeni tudi arhivi KP oz. njene naslednice ZK)⁷⁴.

Zaradi omenjenih poudarkov lahko le-ta članek beremo tudi kot Pučnikov program delovanja Preiskovalne komisije o raziskovanju povojnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih tovrstnih nepravilnosti, katere predsednik je postal v letu 1993. T. i. Pučnikova komisija je delovala približno tri leta (do konca mandata v letu 1996) in je imela 55 sej. Kljub temu je ostalo njeno delo nedokončano, saj državni zbor ni sprejel stališč do vseh vprašanj, s katerimi se je komisija ukvarjala, prav tako pa komisija v naslednjih mandatnih obdobjih ni bila obnovljena. Vseeno je Pučnikova komisija opravila pomembno delo, saj je pridobila pričevanja velikega števila neposredno vpletenih oseb, čeprav se je veliko povablencev pričevanju tudi izognilo⁷⁵.

V odloku o ustanovitvi preiskovalne komisije so bile določene tri glavne naloge: povojni množični poboji, pravno dvomljivi procesi in druge tovrstne nepravilnosti. To je bilo obsežno področje in jasno je bilo, da vsega dela komisija ne bo mogla opraviti v enem mandatu. Zato se je že zgodaj uveljavila misel, da bi komisija do konca mandata predložila zgolj vmesna

⁷¹ povzeto po: Jože Pučnik, Izbrano delo, prav tam, str. 163;

⁷² povzeto po: Jože Pučnik, Izbrano delo, prav tam, str. 216;

⁷³ prvič objavljen v Novi reviji št. 136-137 (1993);

⁷⁴ Jože Pučnik, Izbrano delo, prav tam, str. 217-218;

⁷⁵ povzeto po: Šturm, *Pogum in volja*, V: Pučnikova znanstvena in politična misel. Ljubljana: Nova obzorja, 1. izd. str. 60-61;

poročila⁷⁶. Na začetku je bil Pučnik optimističen in je pričakoval, da bo komisija obdelala vsa tri vprašanja (iz izjav je mogoče razbrati, da sicer ni pričakoval, da bo komisija delo zaključila, bo pa vse teme obdelala in pripravila t. i. Vmesna poročila, ki bodo podlaga za nadaljnje delo). Predvsem je želel razjasniti »strukturno« ozadje vseh teh zločinov. »Če rečem strukturno, potem mislim na institucionalni okvir komunističnega nasilja. (...) Zato sem poskušal usmerjati preiskovalno delo komisije na tiste ustanove komunistične države, ki so takrat krojile usodo Slovencev. To so bile Komunistična partija Slovenije, Ozna in nekatere enote Knoja, ki so izšle iz divizije Vojske državne varnosti in so jo sestavljale najprej tri brigade VDV, leta 1945 pa je bila ustanovljena še četrta (kurirska) brigada, ki je bila številčno najmočnejša. (...) Tej usmeritvi so nekateri, posebno Milan Potrč, nasprotovali. Po burni razpravi nam je uspelo soglasno sprejeti sklep o načinu izvedbe preiskave, v katerem sta bila med drugim določena dva ključna cilja preiskave: ugotoviti organizacijsko strukturo komunistične oblasti ter odgovornost takratne slovenske vlade in vodstva Komunistične partije za dogajanje v Sloveniji.«⁷⁷

Komisija je s posebnimi dokaznimi sklepi določila, da zasliši določeno število preiskovancev, za katere je mogoče domnevati, da so bili neposredno ali posredno udeleženi pri zločinu množičnih pobojev. Določeni so bili: Mitja Ribičič, Bojan Polak, Albert Svetina, Anton Zgonc, Franc Tavčar, Zdenko Zavadlav, Zoran Polič, Janez Japelj in Miha Čerin, od katerih se dva zaslišanj nista udeležila z zdravniškim opravičilom. Veliko težav je bilo tudi pri zaslišanju Ribičiča, ki se je poskušal komisiji na najrazličnejše načine izogniti. »Vabilu na zaslišanje se ni odzval, Janku Predanu, podpredsedniku komisije, pa je pol ure pred začetkom seje poslal pismo z dvema sporočiloma. V prvem je povedal, da zaradi bolezni ne more priti, vendar ni predložil zdravniškega opravičila. V drugem pa je napadel mene kot predsednika komisije, češ da o njem žaljivo govorim in da v Preiskovalni komisiji sploh ne bi smel sodelovati, ker da sem bil udeležen v postopku, ki ga preiskujemo (nepravni procesi).«⁷⁸ Poleg preiskovancev je komisija v zvezi s povojnimi poboji zaslišala 33 prič ter v zvezi s pravno dvomljivimi procesi še nekaj drugih⁷⁹. Na podlagi zaslišanj in zbrane dokumentacije je bilo v letu 1995 izdano Vmesno poročilo o raziskovanju povojnih množičnih pobojev, ki obravnava prvo od treh vprašanj, ki jih je določil državni zbor⁸⁰. Poleg poročila o povojnih pobojih v obsegu približno 190 tipkanih strani je bil pripravljen tudi osnutek poročila o drugem kompleksu, o pravno dvomljivih procesih. Obsegal je približno 80 tipkanih strani in je bil postavljen na dnevni red Preiskovalne komisije, vendar je večina sklenila, da ne bo obravnavan⁸¹.

Vmesno poročilo je dokument, ki je natančno in podrobno obdelal vprašanje množičnih povojnih pobojev. Gre v veliki meri za delo dr. Jožeta Pučnika in sad njegovih prizadevanj. Poročilo je sestavljeno iz I. in II. dela ter priloge, pri čemer je komisija glede II. dela in priloge dosegla enotnost, glede I. dela pa sta nastali dve ločeni mnenji – ugotovitve preiskave in sklepi, ki jih je predložila večinska skupina (šest poslancev) ter bistvene ugotovitve preiskave in predlogi sklepov, ki jih je predložila skupina petih članov in predstavljajo ločeno mnenje⁸². Pučnik se spominja, da je po takratnem poslovniku v Preiskovalno komisijo vsaka od poslanskih skupin predlagala po enega člana, pri čemer je strankarska pripadnost že

⁷⁶ povzeto po: »Zločinov ni počel slovenski narod, ampak komunistična partija«. V: *Poročilo o pobojih ...*, prav tam, str. 239

⁷⁷ Jože Pučnik, »Krivda je samo individualna«, V: *Izbrano delo*, prav tam, str. 307-308;

⁷⁸ Jože Pučnik, »Krivda je samo individualna«, V: *Izbrano delo*, prav tam, str. 307-308;

⁷⁹ Jože Pučnik, »Krivda je samo individualna«, V: *Izbrano delo*, prav tam, str. 307-310;

⁸⁰ povzeto po: Lovro Šturm, prav tam, str. 60-61;

⁸¹ povzeto po: Jože Pučnik, »Krivda je samo individualna«, V: *Izbrano delo*, 2003, str. 312;

⁸² povzeto po: *Poročilo o pobojih ...*, prav tam, *Pismo predsedniku Državnega zbora RS*;

vnaprej pogojevala stališča posameznih članov komisije. Zato je bilo vse odvisno od predstavnice manjšin (Marije Pozsonec), ki naj bi bila jeziček na tehtnici. Vendar se je kmalu pokazalo, da je redno glasovala za predloge Milana Potrča, s čimer se je vzpostavilo stabilno razmerje 6:5 v korist komunistične kontinuitete, ki se ni več spremenilo. Večinsko skupino je vodil Potrč in s tem dirigiral zastoje, formalne in proceduralne zaplete in na koncu tudi vsebinsko formulacijo sklepov o delu v komisiji⁸³. »Razlike se mi zdijo bistvene. Potrčeva skupina nikjer ne omenja odgovornosti Komunistične partije Slovenije in tudi ne kazenskopравnih ukrepov. Naša skupina pa je postavila zahtevo, da DZ ugotovi pravno in moralno odgovornost vodstva Komunistične partije za poveljne množične poboje, da se opravi kulturni pokop, označijo grobišča in popravijo krivice, kolikor je to mogoče, in slednjič, da od vlade RS zahteva postavitve materialnega in pravnega okvira za kazenskopравne ukrepe proti zločincem. DZ seveda ni storil nič. Takratni predsednik Janez Podobnik je naše poročilo sicer postavil na dnevni red, vendar ni poskrbel, da bi prišlo do obravnave. Seveda je šlo za politično vprašanje in stranke, ki so imele večino, se niso hotele zameriti skupinam, ki še vedno ščitijo storilce množičnega pobijanja na Slovenskem«⁸⁴.

O drugi nalogi komisije, tj. pravno dvomljivih procesih, je bil izdelan predlog vmesnega poročila, ki je obsegal okrog 80 strani. Predlog vmesnega poročila o pravno dvomljivih procesih je bil komisiji predlagan približno pol leta pred koncem mandata. »Pri normalnih odnosih v komisiji bi ga bili lahko obdelali, po potrebi dopolnili in tudi sprejeli. Vendar se to ni zgodilo. Ko je bil na dnevnem redu za razpravo, je večina članov sklenila, da se ga sploh ne lotimo«. Opravljenih je bilo več zaslišanj nekaterih pravnikov in tudi nepravnikov, ki so sodelovali pri teh procesih. Poleg tega sta oba strokovna sodelavca pripravila ogromno gradiva, s katerim pa javnost ni bila seznanjena. Predvsem je šlo za same obtožnice in sodbe z zelo značilnimi utemeljitvami ter redna poročila sodnikov »ljudskim odbrom«⁸⁵.

Glede montiranih procesov je Pučnik ugotavljal, da so se dogajali celo v 80-ih letih. So se pa postopno civilizirali in liberalizirali ter postajali vse manj brutalni in pogosti. Največ dokumentacije je komisija zbrala iz sodb, obtožnic in sodnih dokumentov, pomembna pa so bila tudi pričevanja obsojencev ter poizvedovanja, ki jih je opravila komisija sama. Ugotavljali so, »da je bilo sodstvo po vojni izrazito nesamostojna, praviloma politični volji podrejena institucija. Osvadba, ki jo je izdala Ozna (kasneje Udba), je bila praviloma, v 99 odstotkih – v 99 odstotkih primerov kot tudi točke osvade – sprejeta v obtožnico in zatem prenesena v obsodbo. (...) O lastnem procesu vam lahko povem, da sem tri tedne pred začetkom sojenja izvedel, da bom dobil devet let zapor. To mi je povedal udbovec, ki me je zasliševal. To je bilo leta 1959«⁸⁶.

O tretji nalogi (torej drugih tovrstnih nepravilnostih) je komisija razpravljala zgolj na prvih dveh sejah in sicer o tem, kaj naj bi v to kategorijo sodilo. »Ne da bi o tem glasovali, smo brez daljše razprave navedli, da spada sem propagandistična dejavnost režima, dirigiranje celotne vzgoje in izobraževanja, metode v postopkih nacionalizacije premoženja, poseganje na področje Cerkve in verskih obredov, graditev zaprtega območja Kočevske reke, delovna taborišča na tem območju, shranjevanje arhivov politične policije, izseljevanje politično »nezanesljivih« prebivalcev iz obmejnega pasu itd. O teh vprašanjih komisija ni sistematično

⁸³ povzeto po: Jože Pučnik, »Krivda je samo individualna«, V: Izbrano delo, prav tam, str. 306-307, 312;

⁸⁴ Jože Pučnik, »Krivda je samo individualna«, V: Izbrano delo, prav tam, str. 306-307, 312;

⁸⁵ »Zločinov ni počel slovenski narod, ampak komunistična partija« V: Poročilo o pobjah ..., prav tam, str. 239-240;

⁸⁶ Zasliševalec zasliševalcev, V: Poročilo o pobjah ..., prav tam, str. 218-219;

razpravljala, vendar je bilo v treh letih zbranega nekaj zelo zanimivega gradiva, na katero smo naleteli, ko smo iskali dokumentacijo o množičnih pobojih in političnih procesih⁸⁷.

Z vprašanji o množičnih kršitvah človekovih pravic in popravi kršitev se je Pučnik ukvarjal tudi v naslednjih letih. Na podlagi zbranega gradiva je bila leta 1996 objavljena knjiga *Iz arhivov slovenske politične policije*, kjer je predstavljen nastanek in zgodnje delovanje slovenske komunistične tajne policije⁸⁸. V predgovoru (naslovljenem *Namesto uvoda*) je Pučnik poudaril, da je *Zgodovina organov za notranje zadeve v SR Sloveniji* iz let 1970 in 1971 zanimiv spis, ki poskuša prikazati organizacijo, osebje in cilje tajne policije od februarja 1944 do začetka 50-ih let in naj bi služil predvsem šolanju in izpopolnjevanju udbovskih kadrov. Knjižna izdaja je pomemben prispevek k razkrivanju metod komunistične diktature in naj bi pripomogla k »odpiranju oči« za zločine komunistične diktature na Slovenskem. Razlog za izdajo pa je bilo nasprotovanje takratni (Drnovškovi – op. a.) vladi, ki naj bi se izogibala razkrivanju kršitev človekovih pravic v obdobju komunizma⁸⁹.

Leta 1998 je Pučnik sodeloval pri pripravi zbornika *Temna stran meseca*, v katerem je pisal o množičnih pobojih. Definiral jih je kot »izvensodne likvidacije, pobijanje vojnih ujetnikov in civilistov, likvidiranje potencialnih političnih nasprotnikov, uveljavljanje totalitarnega komunističnega režima takoj po končani drugi svetovni vojni« oziroma kot »metodo boljševiške revolucije«. V prispevku je ugotavljal, da je pobijanje organizirala komunistična oblast ter da so pri njem sodelovali tudi najvišji funkcionarji KPJ in nekateri vodilni slovenski komunisti. Obstajala je namreč neločljiva povezava med vodstvi KP in Ozne na vseh nivojih od politbiroja do okrožnih in okrajnih komitejev. Predvsem opozarja na vlogo Edvarda Kardelja in Matije Mačka. Največja skupina žrtev so bili domobranci (vsaj 10 500), ki so se, skupaj z okrog 600 civilisti, predali angleški armadi in bili ob koncu maja 1945 izročeni slovenskim oblastem. Druga skupina žrtev so bili domobranci, ki se niso utegnili umakniti in so bili ujeti med umikanjem ali v okolici svojih domov. Tretja skupina so bili civilisti, ki jih je Ozna aretirala na domovih, pri čemer so uporabljali zelo različne metode – nekatere so odpeljali v bližnje zapore ali taborišča, druge pa likvidirali takoj po aretaciji. Četrta skupina so bili mobiliziranci v nemško vojsko, ki so bili po krajšem ali daljšem času poslani v Slovenijo. Peta skupina žrtev so bili vsi tisti, ki so bili takoj po koncu vojne ali v naslednjih letih ugrabljeni v tujini, ali pa so za vedno izginili v zaporih Ozne. Kot šesto skupino pa označi vse tujce (pripadnike jugoslovanskih narodov, Nemce in Italijane), ki so jih partizanske čete ujele kot vojake ali civiliste na begu. To naj bi bila največja skupina in naj bi štela več deset tisoč oseb, vendar je področje še slabo raziskano in zato teh žrtev v evidencah ne upoštevamo⁹⁰.

Nadalje ugotavlja, da so si bile metode množične likvidacije podobne, postopki pa kažejo na dobro organiziran sistem. Skupno naj bi bilo pobitih med 14 000 in 18 000 slovenskih državljanov in še nekajkrat več tujcev. Velika večina grobišč ni označenih, zaradi česar Pučnik ocenjuje, da je država na tem področju povsem odpovedala. Obenem opozori, da nekdanji in sedanji komunisti še vedno manipulirajo s slovensko javnostjo z izogibanjem obeleževanja vseh množičnih grobišč. O delu Ozne so obstajala podrobna in natančna poročila, ki so bila iz arhivov po večini izločena in uničena, z izjemo morebitnih poročil v

⁸⁷ povzeto po: »Zločinov ni počel slovenski narod, ampak komunistična partija« V: *Poročilo o pobojih ...*, prav tam, str. 240

⁸⁸ povzeto po: Lovro Šturm, prav tam, str. 61;

⁸⁹ povzeto po: Jože Pučnik, *Namesto uvoda*, V: *Iz arhivov slovenske politične policije*, prav tam, str. 7-9;

⁹⁰ povzeto po: Jože Pučnik, *Množični poboji* V: *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji*, Ljubljana: Nova revija, 1998, 1. izd. 39-45

Beogradu. Ob koncu prispevka Pučnik opozori na politični, pravni in moralni vidik poveljnih povelj: bili so hoteni in načrtovani zločini, ki jih lahko primerjamo z nacistično »končno rešitvijo«. Zato z vidika morale ne more obstajati »več resnic«, javno opravičevanje ljudi, ki so vojne zločine in zločine proti človeštvu zagrešili, pa pomeni postavljanje »na njihov nivo« in odpovedovanje načelu, da je človekovo življenje sveto in nedotakljivo. »Pravno, politično in moralno se ni mogoče izogniti zaključku, da je slovenska komunistična država s poveljnimi množičnimi povelji naredila hud zločin nad lastnimi državljani.«⁹¹

3.3.2. Lustracija

Lustracija je ukrep, vezan na prehod (tranzicijo) iz socializma v kapitalizem. Gre za ukrep dekomunizacije, ki vsebuje dva medsebojno povezana elementa očiščevanja: na institucionalni ravni (diskvalifikacijski učinek) in na psihološko-moralnem področju (katarzični učinek). Na institucionalni ravni pomeni lustracija odstranitev tistih oseb z opravljanja funkcij, ki so v organih prejšnjega režima aktivno sodelovale pri kršenju človekovih pravic. S tem se prepreči, da bi se tovrstna dejanja ponavljala in s tem destabilizirala demokratično ureditev. Na moralnem področju pa pomeni lustracija neke vrste proces ozaveščanja, in sicer, da so si komunisti oblast prisvojili oblast na nelegitimni način (npr. s prevaro) in nato prisilili ljudi, da so se režimu zavezali. Zato so se bili ljudje prisiljeni odpovedati lastnemu mišljenju in postati del sistema (»življenje v laži«) ali pa so se mu uprli in bili preganjani (»življenje v resnici«). Večina ljudi se je z režimom sprijaznila, kar je pustilo globoke posledice, ki se kažejo v veliki moralni krizi. Za moralno očiščenje bi bilo treba odstraniti tudi tiste, ki so prisilili posameznike v sodelovanje s totalitarnim sistemom (ovaduhe, uslužbenke tajnih služb, oblastnike)⁹².

Zaradi močnega občutka za pravno državo in želje po popravni krivic je bil Pučnik eden tistih, ki so se po osamosvojitvi odločno zavzemali za lustracijo in z njo moralno očiščenje slovenske družbe. Tovrstna prizadevanja so nekateri, zlasti politični nasprotniki, hitro prevedli v poskus revanšizma, izhajajoč iz travmatične izkušnje zapore in disidentstva, čeprav je Pučnik glede lustracije iskal zgled pri nekdanjih komunističnih državah, ki so tovrstne ukrepe sprejele v bolj ali manj celovitem obsegu. Še posebej je na tem področju izstopala (nekdanja Vzhodna) Nemčija, ki jo Pučnik v intervjuju *Slovenija je za razgradnjo totalitarnega režima naredila najmanj*⁹³ postavi za zgled, kako bi se tega vprašanja morali lotiti. V januarju 1998 se je namreč Pučnik kot predstavnik Slovenije udeležil posveta o premagovanju komunistične dediščine, ki je potekal v Berlinu. Analizo tega področja na Slovenskem označi kot eno najboljših, saj je temeljito obdelan zakon o popravni krivic oz. njegove pomanjkljivosti. Zato se je v svojem nastopu omejil predvsem na dogodke okrog sprejemanja zakona o popravni krivic v letu 1996 ter analiziral njegove posledice in opozoril, da zakona o odškodninskem skladu še ni. Slovenija sicer na posvetu ni bila v središču pozornosti, večinoma pa so jo omenjali kot eno najslabših držav na področju razgradnje totalitarizma. »Da smo torej za razgradnjo totalitarnega režima, na področju arhivov, poprave krivic in drugega naredili najmanj. Postavili so nas ob bok Slovaški. Ko sem, denimo, v svojem referatu omenil, da smo na svobodnih volitvah že trikrat izvolili zadnjega predsednika centralnega komiteja, so se navzoči nad tem dejstvom zelo začudili. Kaj takega se ni zgodilo v nobeni od vzhodnoevropskih držav«⁹⁴.

⁹¹ Pučnik, *Množični poveljni povelji*, prav tam, str. 45-52

⁹² povzeto po: Andraž Zidar, *Lustracija: izločitev nasprotnikov demokracije z javnih položajev*, Ljubljana: Nova revija, 1996, 1. izd. str. 91-98;

⁹³ prvič objavljen v *Demokraciji*, 26.2.1998;

⁹⁴ Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam, str. 287-289;

Slovenija celovitega lustracijskega zakona ni sprejela, je pa sprejela nekaj določb, ki nanj ohlapno spominjajo, čeprav je bila večina predlogov zavrženih (npr. amandma, ki bi onemogočal izvolitev nekdanjih sodelavcev tajnih služb v parlament). Glavni razlog za nesprejetje celovitega lustracijskega zakona je v razmerju sil v parlamentu, saj t. i. levo usmerjene stranke temu niso bile naklonjene. Podobno usodo je doživel tudi Peti odstavek 15. člena predloga zakona o državnem tožilstvu v tretji obravnavi (t. i. zavrženi Pučnikov amandma). V njem je Pučnik predlagal, da osebe, ki so sodile ali odločale v preiskovalnih ali sodnih postopkih, v katerih so bile kršene človekove pravice, ne morejo biti imenovane na položaj državnega tožilca. Vendar je bil omenjeni odstavek z amandmajem, ki ga je predlagala vlada, 29. septembra 1994 iz zakona črtan, saj je prevladalo mnenje, da gre zgolj za "nekoliko nerodno in nejasno konkretizacijo" določbe o osebni primernosti⁹⁵.

Po drugi strani pa je bil sprejet Tretji odstavek 8. člena zakona o sodniški službi (t. i. Pučnikov amandma), v katerem je skupina poslancev s Pučnikom na čelu predlagala naslednjo določbo: »Ne glede na določbo prvega odstavka tega člena sodniki, ki so sodili ali odločali v preiskovalnih in sodnih postopkih, v katerih so bile s sodbo kršene temeljne človekove pravice in svoboščine, po izteku svojega mandata ne izpolnjujejo pogojev za izvolitev v sodniško funkcijo.« Potem ko je bila določba na seji Državnega zbora 30. marca 1994 sprejeta, so se pričele pojavljati obtožbe o neskladnosti z ustavo, kar pa je ustavno sodišče zavrnilo. Kljub temu so opozorili na nejasnost in nedefiniranost nekaterih pojmov, zlasti pojma kršitve temeljnih človekovih pravic. Smisel omenjenega dopolnila naj bi bilo, poleg diskvalifikacije, tudi očiščenje na psihološko-moralnem področju zlasti pri ljudeh, ki so bili žrtve sodnih procesov v prejšnjem režimu. Čeprav omenjeni amandmaji predstavljajo poskus lustracije na področju sodstva, dejanski katarzični učinek ni bil dosežen, saj zakonodaja ni posegla na ostala področja življenja⁹⁶.

Lustracijo je Pučnik razumel predvsem v smislu moralnega očiščenja in skozi prizmo spoštovanja človekovih pravic. Obenem se je spraševal, kakšen zgled dajemo prihodnjim rodovom, če vprašanja preteklosti ne bomo ustrezno rešili. »To pa pomeni, da morajo vsi ljudje, ki so demokrati, spoštovati in braniti nedotakljivost človekovega življenja, prostosti, stanovanja, vere, prepričanja, političnega delovanja itd. Tisti pa, ki temeljne človekove pravice kratijo drugim ljudem, se pregrešijo proti temeljnemu kodeksu evropske kulture. In kdor drugim odvzame življenje ali svobodo, je zločinec. Tukaj ne moremo govoriti o osebnih resnicah ali pluralizmu resnic, pa tudi ne o pravici do subjektivnega interpretiranja zgodovine. Kdor ne spoštuje kriterijev, ki ščitijo temeljne človekove pravice, prestopi mejo v smeri zločina.«⁹⁷ V nadaljevanju pove še: »Tukaj ne gre za zgodovino, temveč za prihodnost. Meni niso pomembni ostareli vojni zločinci, ki so ob visokih oznovskih pokojninah ponašajo s svojimi dejanji. Gre za to, kaj bo jutri, če zaradi političnih ali drugih interesov namerno pozabljamo na temeljna pravila evropske kulture in na kriterije za temeljne človekove pravice. Ali se s tem ne vračamo v barbarstvo totalitarizma?«⁹⁸

Zato se ni mogel strinjati z dr. Tinetom Hribarjem, ki je v uvodniku *Nove revije* z naslovom *Nesrečni narod* zapisal o vprašanju povojnih pobojev: »Zdaj smo na točki, ko še zmerom živimo s travmo, saj ostajajo nepokopani mrtveci še naprej nepokopani, brez imen, obenem pa je konec tako neznosnega tabuja kot blokirajočega strahu. Strah še obstaja, ni se še povsem

⁹⁵ povzeto po: Zidar, prav tam, str. 181-199;

⁹⁶ povzeto po: Zidar, prav tam, str. 181-199;

⁹⁷ Jože Pučnik V: *Nova revija in izzivi časa (vidiki – pogovor v uredništvu)* V: *Nova revija*: mesečnik za kulturo, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1998, letnik XVII., št. 199/200. str. 38;

⁹⁸ Jože Pučnik V: *Nova revija in izzivi časa ...*, prav tam, str. 38;

polegel, toda vse več ljudi je, ki se zanj ne menijo več. Premagali so ga in spregovorili. Kažejo na nova in nova prizorišča Zločina. Pričajo tudi o zločincih. Resnica prihaja na dan, je iz dneva v dan razločnejša. In ker je Zločin prevelik, ni mogoče reči: "Greh se pove, grešnika pa ne." Zato bo z zapisom imen žrtev treba objaviti tudi imena krvnikov. Čeprav šele po njihovi smrti.«⁹⁹ Nadalje Hribar zapiše: »Smo na ključni točki, na prelomu, zato tiste, ki se jim preveč mudi, ki bi radi preskakovali ravni, prosim, prosim, ne prehitevajte. Ne postavljajte Pravice pred resnico. Ne terjajte lustracije, ker boste s tem onemogočili katarzo. Ne zahtevajte najprej, čisto empirično vzeto, počezne ukinitve borčevskih pokojnin; preden je Zločin politično in pravno – doslej je bil le filozofsko in moralno – zaznamovan, preden so zločinci sploh evidentirani, kaj šele razloženi in izloženi. Bodimo tudi sočutni; če smo že nepopustljivi kot Ojdip, prav do samooslepitve, vsaj ne zadajajmo smrtonosnih ran drugim. Komur je zares do narodne sprave, lahko po petdesetih letih čakanja počaka še leto ali dve in se morda odpove maščevanju.«¹⁰⁰

Pučnik mu odgovarja. »Tine Hribar s pojmom lustracija prenese v ta članek vse tisto, kar je pred nekaj leti javno zapisal o lustraciji. S tem še dodatno trosi meglo, da bi prekril to, kar hoče povedati. Povedati pa hoče, da naj pravna država še naprej ohromelo in nedejavno strmi v celo vrsto teh ostarelih spomenikov revolucije, ki so organizirali in izvajali najokrutnejše zločine v slovenski zgodovini. Strmi tako dolgo, da se bodo po biološki poti poslovili s tega sveta kot visoko spoštovani heroji in da jih bodo na Žalah pospremili najvišji dostojanstveniki slovenske države, kakor je bilo to pri generalu Ozne Ivanu Mačku. To je »humanizem« in to je »katarza« po receptu Tineta Hribarja, ki se je šele pred tedni odločil, da "moramo brez odloga preiti k ugotavljanju stanja stvari".(...) In še nekaj, spoštovani Tine Hribar: Ali je uporaba kazenskega prava naše države "lustracija", ko gre za komunistične poboje in ko gre za storilce, ki so bili nosilci komunistične revolucije? Ali je treba govoriti o udbovskih dokazih za nedavno obsodbo Vinka Levstika? Ali pomeni majorski ali generalski čin pri komunistih imuniteto? Zares čudno pojmovanje pravne države!«¹⁰¹

Ko beremo takšna in drugačna razmišljanja o lustraciji, postaja vse bolj očitno, da avtorji pravzaprav ne govorijo o povsem eni in isti stvari. Pojem lustracije namreč vsakdo definira nekoliko drugače, kot mu pač ustreza, pri čemer so bolj kot strokovni argumenti pomembni politično-nazorski pogledi. Oz. drugače povedano – avtorjevo samoprištevanje bodisi k t. i. slovenski levici bodisi desnici. Medtem ko na desnici govorijo predvsem o razgradnji nekdanjega totalitarnega režima, pri čemer bi lustracijski ukrepi služili kot eno od njenih orodij, je na levici lustracija dobila drug, skrajno negativen pomen. Skorajda bi jo lahko izenačili s pojmom kontrarevolucije v času starega režima. Tu se pojem »lustracije« razširi in pomeni vse dejavnosti proti simbolom nekdanje komunistične oblasti, nosilcem komunistične revolucije itd., skratka revanšizem v takšni ali drugačni obliki. Pri tem se odpirajo številna vprašanja: lahko lustracijo preprosto izenačimo z revanšizmom? Ali pomeni že vsak sodni postopek proti domnevnim vojnim zločincem revanšizem? Nürnberg temu odkimava. Ali je vsaka sprememba imena in zamenjava simbola totalitarnega režima revanšizem? In še bi se lahko spraševali in razpravljali, vendar tovrstna razmišljanja bolj sodijo k dnevni politiki in filozofiji oz. pravu kot zgodovinopisju.

Za Pučnika, vpetega v svoj miselni krog, lustracija ne pomeni revanšizma. Pomeni mu iskanje pravice. Pravice za vse, ki jih je režim tako ali drugače prizadel, obsodil, mučil, zaprl, umoril.

⁹⁹ Tine Hribar, *Nesrečni narod V*: Nova revija: mesečnik za kulturo, Ljubljana: Cankarjeva založba, 2001, letnik XX., št. 234/235. str. 1-16; str. 8;

¹⁰⁰ Tine Hribar, *Nesrečni narod*, prav tam, str. 16;

¹⁰¹ Jože Pučnik, »Krivda je samo individualna«. V: Izbrano delo, prav tam, str. 318-319;

Tudi njega samega. Da, izkušnja zapora in spoznanje o številnih zločinih sta pri njem radikalizirala odnos do komunističnega režima in njegovih nosilcev, vendar tudi izostrila čut za pravno državo. Še bolj pa ga je prizadelo spoznanje, ki ga je doživel v času predsedovanja Preiskovalni komisiji, o razsežnosti krivic, ki jih je režim povzročil. Kot intelektuallec in demokrat je razumel, da upoštevanje načela »zob za zob« pomeni vse več izbitih zob, ne pa pravice in moralnega očiščenja. Tudi skrivanje zob pod odejo in čakanje zobne vile ne bo imelo zelenega učinka. Tako pa je Pučnik ravno preko zapora spoznal, da edino pravna država zagotavlja varstvo posameznika pred nasiljem oblasti in omejuje možnosti nasilja. Prinaša pa še nekaj – popravo krivic. Seveda ne absolutno, saj ni mogoče povrniti življenja ubitim ali človeku vrniti let, ki jih je preživel v zaporu. Lahko pa simbolično. In za to si je prizadeval. Tudi lastna izkušnja krivične obsodbe ga je bolela, še bolj pa spoznanje o razsežnosti zločina. Tone Jerovšek (2004), ki ga je tudi osebno poznal, celo zapiše, da je bila to njegova travma. Travma, da je komunistična oblast zakrivila številne zločine in krivice, za popravo pa v slovenski politiki ni nobene volje. Zato je bil Pučnik eden tistih, ki je na lastni koži čutil breme preteklosti in obenem čutil tudi njeno težo v razdeljeni slovenski družbi. Zato je proti koncu življenja zapisal: »Tako bomo zmogli marsikaj spremeniti in vzpostaviti v tej šentflorjanski domačiji stanje, ob katerem bomo res upravičeno ponosni na svojo suvereno državo, ki je danes pravzaprav še nismo vredni.«¹⁰²

¹⁰² Jože Pučnik, *Odrske luči države V: Izbrano delo*, prav tam, str. 280

4. Vrnitev

4.1. Leta v Nemčiji

Pučnikova odločitev za odhod v tujino verjetno ni bila lahka, saj je bil na domače kraje močno navezan. Prvotno je načrtoval, da bi si leto ali dve, dokler se politična klima ne spremeni, »ogledoval« svet; za začasen umik se je namreč odločil, ker se mu je zdelo, da v trenutni politični situaciji za njegov način delovanja ni možnosti, obenem pa se je bal vnovične aretacije. Za razliko od večine nekdanjih sodelavcev se ni hotel odpovedati kritiki oblasti (izkušnja zapora je še zaostрила njegovo prepričanje), se je pa zavedal, da bi ga kakršnokoli protipolitično pisanje ponovno pahnilo v zapor. Poleg tega je izgubil zaslombo pri nekdanjih sodelavcih, ki so se umaknili vsak v svojo stroko in se mu v primeru spornega pisanja in morebitnega sodnega procesa niso bili pripravljene postaviti v bran. Naveličan »nedejavnosti«, kot sam trdi, se je torej odločil za odhod v tujino – preko Italije formalno na Švedsko, v resnici pa v Nemčijo¹⁰³.

Odpotoval je legalno, s slabim znanjem nemščine in s skromnimi financami (brat mu je dal 50 mark). Ustavil se je v Stuttgartu, kjer se je dva dni »razgledoval« po postaji in gostilnah, nato pa se odločil (v Nemčiji je bil ilegalno), da se naznani policiji. Poslali so ga v zbirno taborišče, kjer je zaprosil za politični azil¹⁰⁴. Pri urejanju dokumentacije mu je pomagala tudi prva žena, tržaška pesnica Irena Žerjal, s katero se mu je v zakonu rodil sin Gorazd. Za azil je zaprosil predvsem iz socialnih razlogov, saj drugače ne bi mogel dobiti zaposlitve¹⁰⁵. Brez potrdila o opravljeni diplomi se je zaposlil kot fizični delavec najprej v Grundingu pri izdelavi lesenih delov za televizorje, nato v opekarni, nazadnje pa v cinkarni. Po nasvetu znanca se je naslednje leto odpravil proti severu, v Hamburg, in se hotel vpisati na tamkajšnjo univerzo¹⁰⁶. V tem času se je odločil, da bo poskušal nostrificirati svojo izobrazbo iz Slovenije. Preko deželne vlade, kot je pravilo v Hamburgu, je hotel uveljaviti priznanje diplome iz filozofije in primerjalne književnosti. Na rektoratu je nabavil kopijo svoje diplome (original so mu odvzeli pri prvi aretaciji leta 1957), vendar le-te ni mogel uveljavljati, saj bi morala ljubljanska univerza potrditi, da je bila kopija izdana na podlagi dejanskega stanja. Za potrditev je Pučnik večkrat neuspešno zaprosil in po sedmih letih in pol je vendarle prišel pritrdilni odgovor¹⁰⁷. Do takrat je že dokončal vnovični študij in leta 1971 tudi doktoriral, se vnovič oženil (od prve žene se je v odsotnosti ločil), dobil hčerko ter se zaposlil na univerzi v Lüneburgu, kjer je ostal vse do upokojitve leta 1989¹⁰⁸.

V svoji univerzitetni karieri se je povsem posvetil stroki, politično pa zavestno ni deloval¹⁰⁹. Nemški univerzitetni sistem je Pučniku zelo ustrezal, saj je imel rad delo s študenti, obenem pa mu je omogočal »ogromno svobode«. Tako je imel večinoma le po tri predavanja na teden, in še to samo pol leta, pol leta pa je bilo čisto prostega. Z vidika nemškega univerzitetnega sistema je ocenjeval program slovenskih univerz kot »nekako srednješolski«. Bilo naj bi preveč predpisov, predmeti preveč fiksirani in profesorji da so obvezani predavati točno določen predmet. V Nemčiji tega ni, saj ima vsak profesor svobodno pravico do predavanja in

¹⁰³ povzeto po: Janko Lorenci, prav tam, str. 52-53;

¹⁰⁴ povzeto po: Janko Lorenci, prav tam, str. 53-54;

¹⁰⁵ Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam, str. 324;

¹⁰⁶ povzeto po: Janko Lorenci, prav tam, str. 53-54;

¹⁰⁷ povzeto po: Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam, str. 324-325;

¹⁰⁸ povzeto po: Janko Lorenci, prav tam, str. 53-54;

¹⁰⁹ povzeto po: Tone Jerovšek, *Pučnikov spopad s partijo – utopija ali realnost?* V: Pučnikova znanstvena in politična misel. Ljubljana: Nova obzorja, 1. izd. str. 35;

raziskovanja (*Freiheit in lehrnend Forschung*) in v bistvu lahko predava, kar hoče. Si pa kolegi ob začetku leta (glede na specializacije) razdelijo glavne poudarke. Zato naj bi bil študij v Nemčiji neprimerno bolj sproščen, zlorab pa naj praktično ne bi bilo. Če kdo od profesorjev prekrši nenapisana pravila (zlasti glede odpovedi predavanj), ni klican na odgovornost, ampak je deležen posmeha kolegov. Na predavanjih prevladuje problemski pristop, s čimer spodbujajo razmišljanje »s svojo glavo«. Profesor tako študentom predstavi določen problem, ki ga slednji s pomočjo literature poskušajo razrešiti. Tudi študentje si lahko v okviru predavanj izberejo specializacijo in so zato celo opravičeni opravljanja nekaterih stranskih predmetov, se pa na izbranem področju od njih zahteva več. Prav tako naj bi imeli študentje pravico, da si na izpitu sami izberejo vprašanja, s čimer naj bi se dal večji poudarek iskanju znanja in usmeritvi¹¹⁰.

Stikov s Slovenijo je imel malo. Štiri leta se sploh ni smel vrniti, saj mu niso dovolili čez mejo. Stike s sorodniki je sicer ohranjal, vendar so se dobivali v zamejstvu, predvsem v Celovcu. Slovenije, čeprav je do nje gojil pozitiven odnos, pravzaprav ni pogrešal, saj je imel polno in intenzivno življenje v Nemčiji. Pogrešal jo je le kot domovino, saj je lahko samo od daleč opazoval dogajanje, ne pa kot družbeni sistem, ki mu je bil tuj. Tudi profesionalnih stikov z domovino ni mogel vzpostaviti, čeprav je več kot dve desetletji predaval na univerzi v Lüneburgu. Univerza v Ljubljani sploh ni pokazala nobenega zanimanja, medtem ko se je ob ustanavljanju Univerze v Mariboru pojavila pobuda s strani gospoda Jelovčnika, člana ustanovnega komiteja, da bi bili »zainteresirani« za sodelovanje. Kasneje je bila pobuda zaustavljena brez resnejše ponudbe¹¹¹.

Milan Zver v Portretu pove: »Pučnik je tudi kot sociolog zelo zanimiv. Ne samo, ker se je usedel na sodobne sociološke trende, ampak tudi ker je na družbo gledal z zelo specifičnega zornega kota, ki ni bila značilna za slovensko sociologijo. To je pomembno. Družba kot tehnologija, kot kultura. Takšna interpretacija ali pa takšna sociološka paradigma je na slovenskem manjkala ...«. Dr. Guntner Runkel, sodelavec z univerze, je glede Pučnikovega strokovnega dela izjavil: »Zanimala so ga znanstveno-teoretična vprašanja. Še posebej tako imenovana deontološka logika, ki si je zastavljala vprašanje, ali je mogoče na podlagi znanstvene teorije priti do moralnih sodb. Kar je še vedno politično relevantno. Ali je torej mogoče znanstveno razložiti pojav dobrega in zla, kaj je prav in kaj narobe ter probleme dvovalentne logike. Obstaja prav in narobe oz. dobro in slabo? Skušal je priti do tretje vrednosti, kot so vice med nebesi in peklom.«¹¹²

V Slovenijo se je Pučnik dokončno vrnil leta 1989. Za vrnitev se je odločil zaradi možnosti, ki se je kazala v vsej vzhodni Evropi in tudi v Jugoslaviji, da se »kaj premakne« in da se tudi tu vzpostavijo pravila demokratičnega življenja. Obenem je želel sodelovati pri spreminjanju družbenega reda. Po triindvajsetih letih tujine se mu je sprva zdela domovina kar nekako tuja. Pozabil je marsikaj, kar se tu dogaja v odnosih, tudi na razne intrige, blatenje in podobne reči, vendar se je, po lastnem prepričanju, hitro vživel in zopet postal čisto pravi Slovenec¹¹³. Zlasti v času volilne kampanje za predsednika predsedstva SR Slovenije so se na Pučnikov račun zaradi dolgega obdobja v tujini pojavile obtožbe, da sploh ni pravi Slovenec, da je sprejel oz. zaprosil za nemško državljanstvo itd. V članku *Mi demokrati smo demokrati*¹¹⁴ je na obtožbe odgovoril in jih označil za popolnoma neutemeljene.

¹¹⁰ povzeto po: Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam, str. 325-326, 329;

¹¹¹ povzeto po: Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam, str. 325-327, 329;

¹¹² povzeto po: Portret, prav tam

¹¹³ povzeto po: Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam, str. 329;

¹¹⁴ prvič objavljen v Mladini 19.1.1990;

4.2. »Nova revija in ostale publikacije«

Do intenzivnejšega sodelovanja z domovino je prišlo šele leta 1984, ko je bil v *Novi reviji* (št. 21) objavljen *Pogovor z Jožetom Pučnikom*, ki ga je opravil Taras Kermauner. Med članki, ki so sledili, velja omeniti dela *Oligarhija in infrastruktura*, *Uvajanje civilne družbe v Sloveniji*, *K političnemu sistemu Republike Slovenije* in druge. V njih se najprej previdno, nato pa vedno bolj jasno zavzema za suverenost Slovenije, preoblikovanje Jugoslavije v konfederacijo, oblikovanje in razvoj civilne družbe itd. Številne ideje so kasneje tako ali drugače pomembno vplivale na oblikovanje programa Demosa, zlasti v točki demokratizacije Slovenije in uveljavljanja slovenske suverenosti (kar je kasneje pripeljalo do neodvisnosti Slovenije). Ob tem velja omeniti, da je bil Pučnik eden od soavtorjev 57. številke *Nove revije*, kjer je skupina slovenskih intelektualcev, tudi kot odgovor na Memorandum srbske akademije znanosti in umetnosti, predstavila opozicijski nacionalni program. Bučar v knjigi *Čas velikih sprememb* ocenjuje, da je imel med sodelavci *Nove revije* edino Pučnik jasno predstavo o tem, kam usmeriti dejavnosti in kakšni so njihovi končni cilji. Vztrajal je pri tem, da je treba zgraditi nove »strukture«, saj je iz izkušenj vedel, da je za spremembe potrebna politična moč, ki bi se lahko kosala z obstoječo močjo države. Moč države namreč sloni predvsem na organizaciji in sili, zato se morajo tisti, ki se hočejo z njo spopasti, dobro organizirati. Oblasti so zato skrbele, da ne bi prišlo do politične organiziranosti¹¹⁵.

Kasneje se Pučnik pomena *Nove revije* spominja takole: »Zame je bila *Nova revija* tisti izjemni del javnosti, ki je v takratnih razmerah – in to velja tudi danes – poskušal odpirati vprašanja, ki so se jim sistem sam pa tudi ljudje s svojo avtocenzuro praviloma izogibali. V tem smislu gre za posebnost, da se je v Sloveniji javnost, ki je eden kontrolnih mehanizmov pravne države, pojavila, preden je začela delovati pravna država, pred uveljavitvijo političnega pluralizma in pred demokratično izvoljenim parlamentom. V tej absurdnosti razmer v Sloveniji pa sta bili moč in učinkovitost *Nove revije*.«¹¹⁶

Vendar pozornosti niso zbujali le prispevki, ki so se dotikali aktualne politične realnosti. Tako se je npr. zanimiva razprava razvila glede članka *Brez naveze*¹¹⁷. V njem je Pučnik predstavil svoje videnje dogodkov od pogojnega izpusta iz kaznilnice 17. junija 1963 do odhoda v tujino v letu 1966. Osrednje mesto je namenil lastnemu sodelovanju pri Perspektivah in vlogi svojih člankov iz tega obdobja pri njihovi ukinitvi. Pri tem vse lastne prispevke povzame, obrazloži njihov namen in pojasni težave, s katerimi se je zaradi njih srečeval (obravnavajo tako neodobravanje uredništva kot politične pritiske in zapor, ki je sledil). Izredno slikovito in z očitnim literarnim smislom opiše tudi spremembe na filozofsko-miselnem področju, ki so jih prinesla zaporniška leta, in sicer v obliki skoraj čisto pravega potopisa po Pohorju, ki obenem simbolizira Pučnikov osebni potopis. »Če sem bil pet let za rešetkami in sem zdaj tu v prostoru brez vrat, je to prekleto razlika, zame. Če odstranjuješ ljudi iz lastnega naroda, ker si jih razglasil za sovražnike po zakonu, ki si ga sam formuliral, sprejel in izvedel, potem je to tvoj zakon in ne moj. Če v tvoje cilje ne verujem, potem tvoja vera ni moja in me tvoja liturgija ne obvezuje. Če si se etabliral, potem imaš moč, imaš nasilje in pristaše, ki ga izvajajo. Če tako opremljen naprej veruješ, moraš bojevati sveto vojno proti vsem nevernikom, saj je tvoja vera zate a priori prava. Zate je tak svet urejen, zame ni, ker ne verujem in sem pod udarom. Se smem braniti? Smem braniti svojo vero? Seveda boš rekel, da je tvoja znanstveno dokazana, da je prava. Toda – zame je moja resnična. Tako sva logično enakopravna, nisva pa dejansko: ti udarjaš, jaz se branim, ti ubijaš in zapiraš, jaz sem ubit in

¹¹⁵ povzeto po: France Bučar, *Čas velikih sprememb*, Radovljica: Didakta, 2011, 1. izd. 353 str.;

¹¹⁶ *Nova revija in izzivi časa ...*, prav tam, str. 35;

¹¹⁷ prvič objavljen v *Novi reviji* št. 33/34;

zaprt. Po zakonu – tvojem. Če se hočem braniti, moram zakonitost tvojega zakona postaviti pod vprašaj. To je dejanje. Logično je svet nasilja čisto v redu, seveda s pomočjo premise prave vere, tvoje vere, ki ni moja. Svetost tvoje vere posvečuje zakon kot cilj sredstva. Ker je ta vera samo tvoja, je tudi zakon samo tvoj. Jaz zakona nimam, si ga tudi ne smem graditi, na primer z družbeno akcijo, s povezovanjem ljudi moje vere. To je prepovedano, po zakonu. Se kaznuje po zakonu.«¹¹⁸

Omenjeni članek, še posebej pa citirani odstavek, je spodbudil Staneta Kavčiča, da je že v naslednji številki *Nove revije* (št. 35/36) zahteval objavo pisma, v katerem je na Pučnikova pisanja odgovarjal. Čeprav ga je nedvomno najbolj spodbodel opis njegove vloge pri ukinitvi *Perspektiv* (označil ga je za klevete), pa se je temu na široko izognil in je najprej opisal namen omenjene revije, ki je bil po njegovem zlorabljen, nato pa se je raje posvetil Pučnikovim aktualnim pisanjem (*Brez naveze*). Z zgornjim citatom je dokazoval, da se glede Pučnika ni motil in nakazuje, da je bila kazen upravičena. »Če v citiranih odstavkih besedo vera ne razumemo kot religijo, ampak kot družbeno-politično prepričanje (zakaj bi sicer avtor ugotovil, da je njegova vera izven zakona, ko vemo, da so že tedaj vse vere – religije bile pri nas ustavno sankcionirane), potem je vse jasno. Pučnik torej pred dvajsetimi leti (še) ni priznaval nape obstoječe družbene ureditve: osporaval je njeno legaliteto: hotel je zakon, ki bi mu omogočal, da se povezuje z ljudmi enake vere, kar pomeni enakega političnega prepričanja, kot je bil on. Ta Pučnikov tedanji svet sicer v njegovih člankih ni bil tako iskreno in tako nazorno povedan kot sedaj. Bil pa je prisoten, četudi nekoliko prikrit. Ni ga bilo težko odkriti in spoznati.«¹¹⁹

Vendar s tem napadov na Pučnika ni bilo konec. V eni od prihodnjih števil *Nove revije* (št. 39/40) se je na Kavčičevo pismo odzval Marjan Dolgan, ki je izrazil razočaranje nad pomanjkanjem ostrine. »Namesto opisa težkega boja proti kontrarevolucionarjem in imenovanja zaslužnih branilcev naprednih vrednot beremo dokaj medle posplošitve. Potrebna bi bila večja natančnost, ki bi preprečila, da bi bralci še naprej nasedali Pučnikovi izpovedi.«¹²⁰ V isti številki je izšlo tudi krajše pismo Janeza Perovška s pomenljivim naslovom *Pučnikovo krivo pričanje*, v katerem je avtor Pučnika obtožil potvarjanja nekaterih dejstev v zvezi z »Okroglo mizo« oz. »diskusijo« v študentskem naselju o kmetijstvu (1. aprila 1964) ter označil svojo domnevno izjavo, »da z bivšim arestantom ne bo[m] sedel pri isti mizi« za popolnoma izmišljeno.¹²¹

Besedilo *Brez naveze* je prvi Pučnikov spis v Sloveniji po skoraj dvajsetletni odsotnosti v emigraciji. Z njim je Pučnik postal stalni sodelavec *Nove revije*. Urbančič (2003) ocenjuje, da so navedki zadnji akord njegovega pričevanja, ki nakazujejo nekdanje stanje brez naveze, stanje tujosti, izobčenosti. Strašna grenkoba, razočaranje, obup, bolečina, samoobtožba in obenem trdno, trmasto vztrajanje pri svojem »ontološkem« stališču intelektualne kritike takratnega mladega Pučnika se oglašajo iz njih. V podtonu tega pričevanja skozi opis vsega dogajanja njegove zgodbe med letoma 1957 in 1966 čutimo neki notranji zlom Pučnikove temeljne mladostne osebne intelektualne in vrednostne umestitve. Morda je zlom prehuda in netočna beseda, morda gre zgolj za neki premik, iz katerega gleda nazaj na svojo zgodbo. To

¹¹⁸ Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam, str. 65;

¹¹⁹ Stane Kavčič, *Rojstvo in smrt Perspektiv V: Nova revija: mesečnik za kulturo*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1985, letnik IV., št. 35/36. str. 485-487;

¹²⁰ povzeto po: Marjan Dolgan, *Vprašanje tov. Stanetu Kavčiču V: Nova revija: mesečnik za kulturo*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1985, letnik IV., št. 39/40. str. 1035;

¹²¹ povzeto po: Janez Perovšek, *Pučnikovo krivo pričanje V: Nova revija: mesečnik za kulturo*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1985, letnik IV., št. 39/40. str. 1034-1035;

seveda pomeni, da Jože Pučnik leta 1985 ni bil več mladenič iz let 1957-1966 ter da so pričevanja podana z distanciranega pogleda in z novimi izkušnjami ponovnega študija in dela univerzitetnega profesorja ter življenja v Nemčiji. Obenem so bila napisana za Novo revijo v zelo spremenjeni družbeno-politični situaciji v Sloveniji. Vendar je Pučnik na neki način, zlasti preko svojega kritičnega odnosa in nečesa, kar mnogi označujejo kot radikalizem, še vedno ostajal isti Pučnik¹²².

Zanimivi so tudi članki, ki se neposredno dotikajo aktualnih političnih vprašanj. Pučnikov politični program se je zlasti preko člankov v *Novi reviji* oblikoval skozi daljše obdobje in je predstavljal enega od temeljev Demosovega programa v t. i. 1. točki – demokratizaciji Slovenije, medtem ko v 2. točki (modernizaciji med strankami) ni bilo prave enotnosti, niti je Pučnik s svojo avtoriteto ni mogel vzpostaviti. Prvič so te programske osnove v obliki zahtev predstavljene v članku *Dvoje temeljnih zahtev*, kasneje pa je koncept »najprej osamosvojitve in demokratizacija, nato modernizacija« prevzel tudi Demos. Skozi prizmo temeljnih zahtev v intervjuju iz leta 2002 Pučnik ocenjuje vlogo Demosa tako pozitivno kot negativno. Pozitivna se mu je zdela zlasti njegova vloga pri slovenski osamosvojitvi, saj večina starih komunističnih organizacij (mdr. Zveza komunistov, Socialistična zveza), do konca ni verjela v možnost slovenske osamosvojitve, čeprav so si je mnogi med njimi želeli. Negativno pa je ocenjeval uspešnost Demosa v drugi točki programa – modernizaciji Slovenije. Tu nikoli ni bilo prave enotnosti in so se vseskozi pojavljali različni koncepti, kako naj poteka nadaljnji razvoj v Sloveniji. Zato je koalicija tudi razpadla, saj so stranke v svojem egoizmu zanemarile skupne slovenske interese¹²³.

V članku *Oligarhija ali infrastruktura*¹²⁴ se Pučnik, za razliko od večine del, ki govorijo predvsem o Sloveniji, ukvarja s političnim sistemom v Jugoslaviji kot celoti, vendar z namenom, da bi ocenil stanje v Sloveniji. Ocenjuje ga kot varianto leninizma s specifičnimi razlikami, ki so nastale v povojnem razvoju. Državo vodi elita, ki svojo oblast utemeljuje na delovnem ljudstvu kot najvišjem suverenu, vendar dejansko nima nobenega nadzora, saj kontrolo dela in uspeha Partije lahko izvaja le Partija sama. Tudi navidez demokratične prvine, kot so postavljanje kandidatov s strani SZDL, sindikatov itd., ki formalno delujejo avtonomno, a so dejansko podrejeni partijskemu vodstvu v okviru t. i. »Kardeljeve dvojne piramide«, kažejo na leninistično naravo političnega sistema. Ker jugoslovanski samoupravní sistem ne deluje, kot bi moral, je prišlo do splošne krize, ki bi jo bilo mogoče odpraviti le z odpravo vzrokov samih. Za reševanje krize je predlagal štiri teze: kot prvi korak se mu je zdelo nujno opustiti leninizem in s tem spregledati »fundamentalno« zmoto, da je z monopolno oblastjo mogoče graditi moderno družbo. V okviru druge teze bi bilo treba Jugoslavijo preoblikovati, in sicer z zmanjšanjem pristojnosti federacije, preoblikovanjem v konfederacijo in opustitvijo ideje o »bratstvu in enotnosti«, saj obstajajo med narodi prevelike razlike. Tretja teza govori o vzpostavitvi parlamentarnega večstrankarskega sistema, ki naj omogoča vsakemu narodu krojiti lastno usodo. Ta sicer ni idealen, a vendarle prinaša možnost sistematične kontrole elit. Četrta teza pa izpostavlja odnos med političnim sistemom in posameznimi »subsistemi« družbenega življenja: gospodarskim, izobraževalnim, znanstvenim, umetniško-ustvarjalnim sistemom, sistemom javnega obveščanja itd. Bistveno pri tem je, da se vsakokratni družbeni eliti prepreči, da bi si prilaščala in podrejala vsa ta področja družbenega življenja, ter da se vzpostavi učinkovit sistem kontrole¹²⁵.

¹²² povzeto po: Urbančič, *Usoda kritičnega intelektualca kot funkcije sistema V: Jože Pučnik, Izbrano delo*, prav tam, str. 334-336;

¹²³ povzeto po: Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam, str. 330;

¹²⁴ prvič objavljen v *Novi reviji* št. 52/53, 1986;

¹²⁵ povzeto po: Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam, str. 114-128;

S tem, ko izdela Pučnik štiri teze o Jugoslaviji, dejansko postavi pod vprašaj celoten koncept političnega sistema v federaciji. V prvi tezi z zahtevo po odpravi »leninizma« zahteva od Partije, da se odpove lastni ideologiji, jo razglasi za »zmoto« ter se s tem odpove pravici do oblasti, ki je na tej »zmoti« utemeljena. V tretji in četrti tezi zahteva preoblikovanje političnega in družbenega sistema, predvsem naj se politika odpove svojemu monopolu nad vsemi družbenimi »pod sistemi«. Obenem pa naj se z vzpostavitev večstrankarskega sistema omogoči medsebojni nadzor vsakokratnih elit, ki je edini učinkoviti način preprečevanja zlorab oblasti. Če prva, tretja in četrti teza govorijo predvsem o tem, kakšen družbeni in politični sistem pri nas pričakuje, se v drugi tezi dotakne vprašanja Jugoslavije oz. njene konstitucije: obstoječe stanje se mu zdi slabo in pričakuje preoblikovanje iz federacije z močno osrednjo oblastjo v ohlapnejšo zvezo (npr. konfederacijo). Kljub temu je pri tem vprašanju precej previden, saj možnost preoblikovanja Jugoslavije obravnava bolj kot predmet razprave, ne pa še kot dejansko zahtevo. V zvezi z omenjenim člankom se je vnela zanimiva razprava med Ivanom Urbančičem, ki je v odgovor na omenjeni prispevek napisal *Pismo o krizi* (Nova revija 54/55/56), in Jožetu Pučnikom, ki mu je odgovarjal z besedilom *Odgovor na pismo o krizi* (Nova revija 58-60) glede krize leninizma in še nekaterih družbeno-političnih ter filozofskih vprašanj, ki pa je z današnjega vidika manj pomembna in jo zato zgolj omenjam.

Med Pučnikovimi članki, objavljenimi v *Novi reviji*, ima pomembno mesto prispevek naslovljen *Dvoje temeljnih zahtev*. Gre za krajše besedilo, ki ga je naslednje leto vključil tudi v članek *Uveljavljanje civilne družbe v Sloveniji*¹²⁶. Nadaljeval in razvil je tezo o preživetosti »leninističnega« sistema ter nujnosti uveljavitve civilne družbe v vseh družbenih pod sistemih ter ponovno izpostavil dvoje »temeljnih zahtev«. Prva zahteva je **dokončno uresničenje slovenske državne suverenosti kot suverenosti slovenskega naroda**, druga pa **uveljavitev civilne družbe v suvereni slovenski državi**. Obe zahtevi sta med seboj močno povezani, saj brez prve ni možno uresničiti druge, njuna prepletenost pa onemogoča vsakršno popuščanje ali taktiziranje. Pri tem je izhajal iz prepričanja, da uveljavljanje slovenske suverenosti ovirata dve »strukturni zavori« politične narave: organizacijski okvir federacije, ki si prilašča urejanje cele vrste nalog, ki bi morale biti v pristojnosti Slovenije, ter centralistično organizirana jugoslovanska Partija. Obe strukturi se med seboj krepita v negativnih učinkih in preprečujeta Slovincem, da bi se dokončno izoblikovali kot nacija. Najboljša rešitev je preoblikovanje Jugoslavije v konfederacijo, ki pa je možno le, če se slovenska suverenost najprej doseže in se v okviru konfederacije tudi ohrani. Na področju aktualnega političnega razvoja (govorimo o letu 1988) je pozitivno ocenil predvsem pojav novih gibanj (posebej izpostavi slovensko ekološko gibanje) in poudaril nujnost ustanavljanja strank, ki same po sebi niso »niti dobro niti zlo«, ampak zgolj specifična oblika urejanja. Predlagal je tudi smeri političnega združevanja. Perspektivo naj bi pri nas imeli:

1. leninizem, ki bo verjetno za mnoge ostal privlačen tudi v okviru novega demokratičnega organiziranja;
2. socialni demokratizem, ki bo postal zbirališče tistih, ki se bodo odločili za demokratični socializem na razsvetljsko-sekularnih temeljih;
3. krščanski socializem, katerega izhodišče je deklerikalizirana krščanska socialna misel;
4. socialnoekološki program, ki predpostavlja kritično analizo gospodarske rasti in upoštevanje tistih dejavnikov človekovega obstoja, ki so bili doslej zanemarjeni;
5. liberalizem, ki pa naj ne bi imel posebnih možnosti kot samostojen političen program in organizacija¹²⁷.

¹²⁶ prvič objavljen v zbirki *Znamenja, kultura, družba in tehnologija*, 1988;

¹²⁷ Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam, str. 160-196;

Če je v članku *Oligarhija ali infrastruktura* iz leta 1986 še nekoliko »tipal« teren in ideje o preobrazbi Jugoslavije obravnaval precej previdno, pa v člankih *Dvoje temeljnih zahtev* iz leta 1987 in *Uveljavljanje civilne družbe* iz leta 1988 že nastopi precej ostro in postavi jasne t. i. »temeljne« zahteve. Ideja o suverenosti slovenskega naroda, ki je bila še leta 1986 neobravnavana, je postavljena na osrednje mesto in pomeni temeljno izhodišče Pučnikovega (političnega) programa. Je celo tako pomembna, da brez nje ni mogoče uresničiti druge temeljne zahteve (zahteve po uveljavitvi civilne družbe). Tako o samih zahtevah kot tudi njihovem zaporedju ni mogoče razpravljati ali se o pogajati. Kljub temu se zdi, da se je zavedal, da je v praksi najprej treba v določeni meri vzpostaviti civilno družbo, zlasti v smislu političnega pluralizma in oblikovanje novih strank, in da je to celo predpogoj, da bi Slovenija lahko dosegla suverenost. Zato oblikovanje novih gibanj ovrednoti izrazito pozitivno in predlaga celo smeri združevanja, pri čemer, zanimivo, med vodilnimi ideologijami ne vidi perspektive v liberalizmu. Kako Pučnik v praksi vidi suverenost slovenskega naroda in razmerje do ostalih jugoslovanskih narodov iz napisanega, ni povsem jasno, zdi pa se, da je temeljno izhodišče, da slovenski narod sam odloča o vsem, o čemer lahko, konfederacija pa je le šibka vez med republikami brez pravih pristojnosti.

V članku *K političnemu sistemu Republike Slovenije*¹²⁸ Pučnik le na nekaj straneh predstavi svojo vizijo Slovenije po volitvah v aprilu 1990 v primeru zmage Demosa. Poudaril je, da »Hočemo politični sistem, ki bo enkrat za vselej onemogočil, da bi se še kdaj katera koli politična stranka polastila slovenske države, kakor da bi bila njena (strankina) privatna lastnina«¹²⁹. To pa je mogoče le z vpeljavo **civilnega političnega sistema**, čigar glavna značilnost je pluralizem, ki se uveljavi v politično organiziranih oblikah, saj se le tako lahko prepreči zlorabo oblasti, h kateri je vsakokratna elita nesporno nagnjena. Potrebujemo **pravno državo**, ki bo upoštevala temeljne človekove pravice, postavljala pogodbene odnose med posamezniki, s čimer se bo zmanjšala količina in intenzivnost konfliktov, ki bo znala sama sebe omejevati in s tem manjšala birokracijo itd. Zato je potrebna dosledna delitev oblasti na zakonodajno, izvajalno in sodno oblast, pri čemer mora biti zlasti sodna oblast strukturno neodvisna. Treba je uveljaviti tudi neodvisno in avtonomno lokalno samoupravo. Slovenija ne more več čakati na »najpočasnejše vozilo«, ampak hoče uveljaviti, na podlagi temeljne pravice o samoodločbi slovenskega naroda, nacionalno suverenost in svoj konfederativni položaj. Ta bo dosežen v treh korakih: 1. takojšnje sprejetje novega začasnega ustavnega sklepa, ki bo uzakonil vsa načela bodoče ustave Republike Slovenije; 2. sprejem nove ustave najkasneje do konca leta 1990; 3. sprejem vseh zakonov, ki bodo omogočili konkretno izvajanje nove ustave na političnem in gospodarskem področju. Dosedanjo jugoslovansko gospodarsko politiko označi kot »brezobzirno« izkoriščanje slovenskega gospodarstva, Markovičev program pa kot nadaljevanje desetletja trajajočega eksperimentiranja z ljudmi in narodovim premoženjem. Temu se je mogoče izogniti le s suvereno gospodarsko politiko¹³⁰.

Ker je bilo Pučnikovo področje predvsem reševanje političnih (strukturnih) vprašanj, je v *Novi reviji* (št. 67/68) izšel prispevek *Smisel in nesmisel ustavne razprave*, v katerem se je dotaknil tudi področja prava, zlasti aktualnih ustavnih sprememb. Zanje ugotavlja, da »sledijo napačni diagnozi vzrokov družbenih težav. Namesto da bi skušale radikalno odpraviti leninistično tehnologijo urejanja družbe, se lotevajo kvadrature kroga in skušajo ponovno spreminjati instrumente leninističnega reguliranja v absurdnem upanju, da je z variiranjem zgrešenega le mogoče najti pravilno. Predlagatelji amandmajev ostajajo zaprti v slepem krogu

¹²⁸ prvič objavljen v *Novi reviji*, 1990;

¹²⁹ Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam, str. 205;

¹³⁰ povzeto po: Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam, str. 205-210;

svoje leninistične analize.«¹³¹ Med problemi in nalogami slovenske ustavnosti poudari, da nacionalni konflikti juga niso rešeni, niti jih Slovenci ne moremo razumeti. Zato se vanje ne smemo vmešavati. Prav tako pa se »jug« ne sme vmešavati v probleme Slovenije. »Največja napaka bi bila, če bi se skušali vmešavati in drugim soliti pamet. To bi bilo ne le neupravičeno vtikanje v zadeve drugih, temveč tudi povsem neučinkovito in dodatni izvor nacionalnih konfliktov. Poleg pravne neupravičenosti gre namreč za to, da so naša merila za druge nesprejemljiva, kakor so nesprejemljiva njihova merila za nas Slovence. Nesmiselno je vprašanje, kdo ima prav: naš "prav" ne more biti njihov in seveda tudi obratno. Zato je edino sprejemljivo načelo dosledna zahteva po nevmešavanju, ki mora veljati tako za nas kakor za druge.«¹³²

Skozi prizmo dveh temeljnih zahtev Pučnik ugotavlja, da so ustavne spremembe za Slovenijo nesprejemljive, saj so utemeljene na »Bratstvu in Edinosti«, ideološkem načelu »razrednosti« in »drugih podobnih svetih kravah« ter krepijo unitarizem in centralizem, ki sta vzroka splošne družbene krize. Zato je po njegovem nujno, da slovenska skupščina predlagane amandmaje v celoti zavrne in naj ne podleže morebitnim pritiskom iz centra, ki bodo odklonitvi sprememb ustave sledile. Obenem naj se oblikuje slovenska ustavna komisija, ki bo sestavljena iz različnih poklicev in vseh političnih skupin. Slediti morajo pogajanja o novem položaju Slovenije. Če le-ta ne bodo uspešna in slovenske suverenosti ne bo mogoče uveljaviti oziroma bo ideja o konfederaciji zavrnjena, mora Slovenija »uporabiti svojo ustavno pravico o samoodločbi narodov, vključno z odcepitvijo«¹³³.

Na Pučnikovo pisanje se je (lahko bi rekli kar provokativno) odzval dr. Ernest Petrič z besedilom *Samoodločba in mednarodno pravo*, s pomenljivim podnaslovom *Povabilo J. Pučniku*. Petrič je najprej »opozoril« Pučnika na številne »netočnosti« v njegovem prispevku ter ga obtožil »zavajanja«. Nato je Pučnika obtožil, da s svojim pisanjem posega na področja, za katere nima dovolj strokovnega znanja. »Na slovenskem je postalo modno, da pišejo vsi o vsem, o tistem, na kar se spoznajo, in o tistem, na kar se ne. Na začetku svojega zapisa sem zapisal, in upam, da tudi Pučnik ni prezrl, da smo takšne vsevednosti in vsevedov Slovenci v preteklosti imeli dovolj, pa nas niso kam daleč pripeljali«¹³⁴. Sledila je vsebinska razprava, v kateri je Petrič poskušal izpodbijati po njegovem šibko Pučnikovo argumentacijo, mu očital strokovne napake ter mu s tem oporekal referenčnosti za razpravljanje o pravnih vprašanjih (zlasti je šlo za vprašanje pravice slovenskega naroda do samoodločbe). Ob koncu pa je Pučnika provokativno povabil za gostujočega predavatelja v okviru svojih predavanj na Pravni fakulteti. »(V)vabim Vas, profesor Pučnik, da predavate v okviru mojega predmeta na FSPN o kaki temi iz mednarodnega prava ali mednarodnih odnosov. Vendar pod enim pogojem, ki mi ga ne zamerite, saj nujno izhaja iz moje profesionalne odgovornosti za predmetno področje, čigar profesor sem. Četudi se namreč trudim slediti pisanju o zadevah mednarodnega prava in mednarodnih odnosov, (...), za zdaj nisem naletel na strokovne ali znanstvene spise ali knjige o mednarodnih odnosih ali mednarodnem pravu izpod Vašega peresa. Prav tako se nisva srečala na kakem tovrstnem strokovnem posvetovanju, simpoziju, kongresu. Morda je moje nepoznavanje Vaših del s teh področij rezultat moje površnosti. Če je tako, se vam iskreno opravičujem. (...) Če pa se, spoštovani prof. Pučnik, z mednarodnim pravom in mednarodnimi odnosi niste doslej resno ukvarjali in o tem niste kaj tehtnega

¹³¹ Jože Pučnik, *Smisel in nesmisel ustavne razprave V*: Nova revija: mesečnik za kulturo, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1987, letnik VI., št. 67/68. str. 1849;

¹³² povzeto po: Jože Pučnik, *Smisel in nesmisel ustavne razprave*, prav tam, str. 1858;

¹³³ Jože Pučnik, *Smisel in nesmisel ustavne razprave*, prav tam, str. 1861-1863

¹³⁴ Ernest Petrič, *Samoodločba in mednarodno pravo: Povabilo J. Pučniku*. Nova revija: mesečnik za kulturo, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1988, letnik VII., št. 75/76. str. 1245;

napisali, potem mi ne zamerite, da Vas prosim, da se teh vprašanj ne lotevate. (...) (T)udi za vas velja preprosti kriterij profesionalnosti: "Le čevlje sodi naj kopitar."¹³⁵

4.2.1. 57. številka Nove revije

Zaradi odmevnosti celotne izdaje velja nekoliko podrobneje obravnavati Pučnikovo sodelovanje pri znameniti 57. številki *Nove revije*. Sodeloval je s ključnim prispevkom o nujnosti ustanovitve demokratičnih strank in vpeljavi parlamentarne demokracije¹³⁶. Spomenka Hribar (glej prilogo 2) glede slednjega poudari: »V 57. številki Nove revije je bil Jožetov članek politično najbolj dorečen: eksplicitno je zahteval parlamentarno demokracijo, torej večstrankarski sistem in je že tudi navedel, katere stranke bi morale biti na svobodnih volitvah: socialdemokratska, krščansko demokratska, itd.« Med okoliščinami, ki so privedle do njene objave, Pučnik (2002) navaja več izdaj *Nove revije* in posameznih člankov. Tako je novembra 1985 *Nova revija* (št. 46/47) razpisala anketo O jugoslovanski krizi, h kateri so povabili okrog 40 znanstvenikov različnih strok iz Slovenije, ostalih republik in tujine. Pri tem sta urednika (Niko Grafenauer in dr. Dimitrij Rupel) želela celostne odgovore na vprašanje o vzrokih jugoslovanske družbene krize z vidika nacionalnih vprašanj, odnosa med posameznikom in družbo ter gospodarstva. Prispevki so prihajali in bili objavljeni v naslednjem letu in vzbudili precejšno pozornost (kot takega omenja tudi svoj članek *Oligarhija ali infrastruktura*), nekateri pa so že pred objavo sprožili proteste javnega tožilca. Prispevek v Angliji živečega dr. Ljuba Sirca pa so celo prepovedali. Večina člankov je izražala oz. vsaj nakazala mnenja v smeri zmanjšanja pristojnosti federacije, oblikovanja večstrankarskega sistema, vzpostavitve delitve oblasti itd. Tudi razgovori znotraj *Nove revije* so šli vedno bolj v smeri prepričanja, da je jugoslovansko krizo mogoče odpraviti le s temeljno preobrazbo komunističnega sistema ter s tem povezane nove ureditve odnosa med Slovenijo in federacijo¹³⁷.

To je pripeljalo do razgovorov z uglednim srbskim književnikom Dobrico Ćosićem ob koncu leta 1986. Ta naj bi imel za sodelavce *Nove revije* »katalizatorsko« vlogo. Pučniku se je v spomin najbolj vtisnil Ćosićev »izbruh«, v katerem je slednji zatrdil, da so dogodki na Kosovu le »pripravní kotel« za uresničenje dejanskih ciljev: priključitev Bosne in štirih regij na Hrvaškem, do Slovenije pa naj ne bi imeli teritorialnih zahtev. Še isti večer se je, kot odgovor na Ćosićeve izjave, porodila ideja, da se napiše slovenski program. Ta je potem pod naslovom Prispevki za slovenski nacionalni program izšel v 57. številki *Nove revije* februarja 1987. Sledila je nekajmesečna gonja proti avtorjem prispevkov, ki je za Pučnika imela vse »značilnosti javnega ustrahovanja državljanov v komunizmu«. V ozadju so vodilni slovenski komunisti spoznali, da bi bil sodni proces v trenutni situaciji škodljiv, zato so zavrnili predlog nekaterih posameznikov znotraj CK ZKS, ki so zahtevali aretacije zaradi »vznemirjanja javnosti« in pripravo sodnega procesa. Vendar je prevladala taktika mirnega reagiranja in slovensko tožilstvo je ugotovilo v predpreiskavi ugotovilo, da ni bilo znakov kaznivega dejanja. To je povzročilo ostro reakcijo v Beogradu, kjer je zvezni tožilec Miloš Bakić po dolgotrajnih polemikah v začetku januarja 1988 napisal obtožnico proti petim avtorjem *Nove revije* (dr. Jože Pučnik, dr. Ivan Urbančič, Spomenka Hribar, Tine Hribar, Marjan Rožanc), ki so jih obtožili sovražne propagande.¹³⁸

¹³⁵ Ernest Petrič, prav tam, str. 1251;

¹³⁶ *Umrl je mož*, V: Mladika, Trst: Mladika z.z.o.o., 2003, št. 1-2/2003, str. 4-5;

¹³⁷ povzeto po: Jože Pučnik, *Politične priprave na osamosvojitve (Pričevanje)*, V: Slovenska osamosvojitve 1991; pričevanja in analize, Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije, Zveza zgodovinskih društev, 2002, str. 77-78;

¹³⁸ Jože Pučnik, *Politične priprave na osamosvojitve (Pričevanje)*, prav tam, str. 77-79;

V svojem prispevku Pučnik razpravlja o političnem sistemu, kakršen v Sloveniji v konkretnem trenutku obstaja, in civilnem političnem sistemu, kakršnega bi pri nas morali uveljaviti. Za obstoječi politični sistem v Sloveniji ugotavlja, da »imamo leninistični politični sistem, ki se opira na apriorno samolegitimiranje Partije; Partija se je proglasila za "vodilno idejo in politično silo" ter si s tem ustavno zagotovila politično privilegiran status; s tem svojim statusom, povezanim z dejanskim monopolom na oblast, lahko na političnem področju poljubno in politično nekontrolirano določa svojo "linijo" tj. vsakokratno količino oblastno organizirane moči, ki jo bo uporabila pri uresničevanju svojih načrtov«¹³⁹. Iz tega Pučnik izpelje: »Imamo torej totalitarni politični sistem. Sam sistem je totalitaran, ker lahko Partija kot ustavno privilegirana "vodilna ideja in politična sila" v svojem Partijskem vodstvu samostojno odloča, kakšno količino moči kot abstraktnega ekvivalenta razlik bo preko državnega aparata uveljavljala: tako prihaja bodisi do "liberalne" ali pa do "represivne" faze reguliranja, kar pomeni, da se po vsakokratni "oceni položaja" v čekanju ali predsedstvu politično nekontrolirano določa, kaj, kako in kako dolgo se naj določeni podsistem v kulturi "liberalizira" ali pa administrativno disciplinira.«¹⁴⁰ Trenutno stanje v Sloveniji oceni kot liberalno fazo, v kateri se je moč oblastnega aparata omejila na minimum. Kljub temu pa izrazi bojazen, da bi v vrhu Partije prišlo do odločitve, »da je potrebno narediti red« in bodo ukinili nekatere revije, zamenjali uredništva ali celo nekatere posameznike eksemplarično obsodili in zaprli. Ravno zaradi te nepredvidljivosti, ki ogroža ljudi in vzbuja strah pred nenadno spremembo "linije" je po Pučniku treba obstoječi politični sistem spremeniti¹⁴¹.

Ključna naj bi bila sprememba političnega sistema iz totalitarnega v civilnega. Glavna razlika je v tem, da civilni politični sistem ne predpostavlja totalitarne avtoritete, ne glede na njene sposobnosti, ampak regulacija moči oblasti izhaja iz civilne družbe. Glavni poudarki civilnega političnega sistema v Sloveniji bi morali biti: dvig politične kulture, ukinitve obstoječe ureditve s Kardeljevo dvojno piramido na čelu, neodvisnost pravnega sistema, nastanek pluralistične javnosti in izboljšanje razmer, zlasti na področju gospodarstva. Vendar Pučnik oceni, da v praksi tovrstni ukrepi ne bodo možni, dokler ne bo jasnejšega programa in pravnega jamstva za politični pluralizem. Obstoječi sistem je ponujal te možnosti: nadaljevanje demitizacije leninističnih tabujev ter teoretično konkretiziranje načel in strukture civilne družbe in pluralističnega političnega sistema; nujno je treba razviti strokovno analizo očitnih in manj očitnih protislovij v ustavi in razkriti imaginarnost Kardeljeve "dvojne piramide"; javna razprava o obstoječem političnem sistemu; če bi jo Partija dopustila, bi ji morala slediti razprava o ustreznih ustavnih spremembah in njihovem političnem uveljavljanju¹⁴².

Glede odnosa med Slovenijo in Jugoslavijo Pučnik zapiše: »Neodtujljiva pravica vsakega naroda je, da je suveren, da si organizira svojo samostojno državo in da oboje brani proti vsem velikoideološkim in velikodržavnim posegom. Pri tem je popolnoma vseeno, če gre pri ideologijah za črno, rdečo ali zeleno internacionalo in pri velikodržavnosti za germanizem, panslavizem ali jugoslovanstvo. Suverenost, državnost in odločna pripravljenost braniti oboje je tisti edini zdravi temelj, na katerem je mogoče smiselno razpravljati o različnih vsebinah ideologij ter jih bodisi prostovoljno sprejemati ali zavračati, pa tudi osnova za popolnoma prostovoljno razvijanje raznovrstnih odnosov z germanskimi, slovanskimi ali jugoslovanskimi

¹³⁹ Jože Pučnik, *Politični sistem civilne družbe – Eksplikacija osnovnih načel V*: Nova revija: mesečnik za kulturo, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1987, letnik VI., št. 57. str. 134;

¹⁴⁰ Jože Pučnik, *Politični sistem civilne družbe – Eksplikacija osnovnih načel*, prav tam, str. 134;

¹⁴¹ povzeto po: Jože Pučnik, *Politični sistem civilne družbe – Eksplikacija osnovnih načel*, prav tam, str. 135;

¹⁴² povzeto po: Jože Pučnik, *Politični sistem civilne družbe – Eksplikacija osnovnih načel*, prav tam, str. 136-140;

narodnostni.«¹⁴³ Nadalje ugotavlja, da so odnosi med jugoslovanskimi narodi slabi, med njimi pa obstajajo ogromne razlike glede kulturnega, gospodarskega in političnega sistema, pa tudi glede jezika prava itd. Vseeno pa imajo ti narodi tudi veliko skupnega, pri čemer gre večinoma za instrumente politične povezanosti, pa tudi skoraj 80 let skupne zgodovine. Slovenija je v trenutni situaciji dolžna upoštevati tako razlike kot povezovalne elemente, je pa treba položaj Slovenije v Jugoslaviji na novo urediti. Kot najboljšo možnost omeni zmanjšanje pristojnosti federacije in nadaljnje morebitno oblikovanje konfederacije, kot neke prehodne oblike povezave. Pri tem je vprašanje, ali bo Slovenija po končanem obdobju konfederacije postala samostojna država ali se bo odločila za drugačno obliko povezovanja, drugotnega pomena¹⁴⁴.

¹⁴³ Jože Pučnik, *Politični sistem civilne družbe – Eksplikacija osnovnih načel*, prav tam, str. 140;

¹⁴⁴ povzeto po: Jože Pučnik, *Politični sistem civilne družbe – Eksplikacija osnovnih načel*, prav tam, 140;

5. Dr. Jože Pučnik kot politik

5.1. Oblikovanje novih političnih povezav in nastanek koalicije Demos

Začetek osemdesetih let zaznamuje pojav močne civilne družbe. Zametek je bil v raznih alternativnih gibanjih, ki so do sredine osemdesetih let močno spremenila javno življenje v Sloveniji, posegati pa so pričela tudi na področje politike. Pojavljati so se pričela mirovna, ekološka, feministična in druga gibanja, ki so večinoma izhajala iz mladinskih alternativnih klubov in organizacij, čeprav je bilo nekaj pobud za ustanavljanje alternativnih društev in sindikalnih organizacij tudi od drugod. Mladinski kongres v Novem mestu leta 1982 je nastajajoča gibanja podprl in Republiška konferenca ZSMS je v začetku leta 1983 ustanovila koordinacijski odbor delovne skupine za ekološko in mirovno problematiko, ki se je kasneje razdelil na ekološki in mirovniški del, nastal pa je še tretji del: delovna skupina za duhovna gibanja. Posebej aktivna so bila ekološka in mirovna gibanja, ki so organizirala več odmevnih protestov in zborovanj. Konkretni cilji novih gibanj so bili npr. skrajšanje vojaškega roka, oblikovanje nejedrskega območja na Balkanu, odprava depozita (za prehod meje), spremembo 133. člena kazenskega zakonika SFRJ (ki je omogočal obsodbo za t. i. verbalni delikt), odprava smrtne kazni, opozarjanje na ekološke probleme. Tako so postopno t. i. alternativna gibanja dobila zaščito v okviru ZSMS. Koncept civilne družbe je podpirala in opredelila tudi revija Mladina, ki je gibanjem nudila prostor za izražanje mnenj. V istem obdobju je po skoraj treh letih prizadevanj leta 1982 opozicijskim intelektualcem uspelo ustanoviti *Novo revijo*, ki je nadaljevala opozicijsko tradicijo *Revije 57* in *Perspektiv*¹⁴⁵. Nastanek *Nove revije*, pri kateri je sodeloval tudi del sodelavcev prepovedanih *Revije 57* in *Perspektiv*, je Pučnika spodbudil, da se je leta 1983 oz. 1984, najprej v intervjuju s Kermaunerjem, nato pa s pisanjem člankov k slednji tudi aktivno pridružil. V njej je objavil vrsto pomembnejših člankov. Posebej velja omeniti dve t. i. »temeljni zahtevi«, ki prvič predstavljeni v članku *Dvoje temeljnih zahtev*, v katerih zahteva uresničitve slovenske suverenosti in uveljavitev civilne družbe v suvereni Sloveniji in na katerih je kasneje temeljil tudi Demosov program.

V letu 1986 se je popularnost alternativnih gibanj približevala vrhuncu. Politični vrh jih je jemal zelo resno, jih analiziral in ugotavljal, da družbenopolitične organizacije ne storijo dovolj za reševanje problemov, ki jih gibanja odpirajo. Ocenjevali so tudi, da prihaja znotraj gibanj do »zlora«¹⁴⁶, in jim očital, da »privatizirajo«¹⁴⁷ javne medije. Civilno gibanje je doseglo vrhunec v letu 1988, ko je bil na pobudo Igorja Bavčarja ustanovljen Odbor za varstvo pravic Janeza Janše, kasneje preimenovan v Odbor za varstvo človekovih pravic, ki je postal najmočnejša institucija civilne družbe¹⁴⁶. Po Pučnikovem prepričanju je slednjemu v relativno kratkem času uspelo zbrati ogromno političnega vpliva, saj se mu je pridružilo na deset tisoče državljanov, ter pričel resno ogrožati položaj zveze komunistov. Pučnik, čeprav se mu je pridružil, v Odboru večino časa ni aktivno deloval, saj je bil zaradi zdravstvenih težav med aprilom in julijem 1988 ves čas v bolnišnici v Nemčiji in tako odtrgan od dogajanja v domovini. Kasneje je prišlo do več pobud, tudi s strani Pučnika, naj se Odbor preoblikuje v veliko in močno politično stranko oz. zvezo. Bavčar je tovrstne predloge zavrnil, čeprav je bil večji del članstva temu naklonjen¹⁴⁷.

Z ustanovitvijo novih političnih strank je Bavčarjev Odbor za varstvo človekovih pravic bolj ali manj izginil iz središča pozornosti, a je kljub temu opravil veliko delo, saj je mobiliziral celotno slovensko javnost, ki je dotlej le pasivno opazovala aktualno politično dogajanje.

¹⁴⁵ povzeto po: Božo Repe, *Rdeča Slovenija*, prav tam, str. 115-116;

¹⁴⁶ povzeto po: Božo Repe, *Rdeča Slovenija*, prav tam, str. 117;

¹⁴⁷ povzeto po: Jože Pučnik, *Politične priprave na osamosvojitve (Pričevanje)*, prav tam, str. 82;

Kasneje se je pokazala šibka točka Odbora, saj so v njem sodelovali številni »zavedni« komunisti, ki si niso mogli predstavljati, da bi lahko ZK izgubila vodilno vlogo. Zato se Odbor ob novih, vedno bolj radikalnih zahtevah opozicije ni več znašel, saj ni šlo več za obrambo človekovih pravic in štirih obtoženih, ki jih je slovenski režim neupravičeno izročil armadi, ampak za odpor proti režimu samemu. Tega pa številni ugledni člani Odbora niso mogli podpirati in ga zato v izjavah za javnost omejili izključno na problematiko četverice in zaščito njenih pravic¹⁴⁸.

V zgodnji jutranjih urah 9. decembra 1987 je v Litostroju prišlo do spontane stavke. Delavci so najprej protestirali pred republiško skupščino, nato pa so zasedli Cankarjev dom. Tam so izvolili stavkovni odbor s predsednikom Francetom Tomšičem ter sprejeli pet sklepov, med njimi nekatere politične narave (o razrešitvi sindikalne konference ZSS, ustanavljanju neodvisnih sindikatov) in napovedali generalno stavko za 16. december, če zahteve ne bodo izpolnjene. Do 15. decembra so sledila pogajanja z oblastmi, kjer so stavkajoči dosegli 30 %-no zvišanje plač in sprejem sklepov iz Cankarjevega doma. Tega dne je bil izvoljen tudi Iniciativni odbor Socialdemokratske zveze Slovenije (IO SDZS), ki naj bi delovala kot samostojna politična organizacija in opozicija ZKS. Za predsednika je bil izvoljen dr. France Bučar, ki pa je predsedovanje odklonil, tako da je funkcijo prevzel France Tomšič. Vendar IO SDZS ni v celoti zaživel, saj se vanj niso vključile nobene druge družbene skupine (zlasti so si želeli sodelovanja Društva slovenskih pisateljev in piscev Nove revije)¹⁴⁹. Tudi v krogu Pučnikovih prijateljev in znancev je prevladovala ocena, da bodo komunisti razbili vsak poskus političnega povezovanja in strankarskega delovanja ter je zato o tem zaenkrat možno le razpravljati, ne pa se v tovrstno dejavnost tudi vključiti¹⁵⁰. Zato je IO SDZS, tj. šele po obsodbi četverice, v učilnici Študentskega doma pod Rožnikom 4. decembra 1988 sklical tajni sestanek vseh, ki so se zavzemali za pospešitev procesa demokratizacije (mdr. so se sestanka udeležili Andrej Magajna, Dimitrij Rupel, France Bučar, Rudi Šeligo, Veno Taufer, Peter Jambrek, Ivan Oman, Ivan Pučnik). Sprejeli so več sklepov, med njimi najpomembnejšega: zavzemali se bodo za vzpostavitev parlamentarne demokracije¹⁵¹.

V splošnem političnem vrenju, ki je dobilo naziv »slovenska pomlad«, so leta 1988 pričele nastajati t. i. zveze, ki so bile predhodnice strank, formalno pa so morale zaradi zakonodaje delovati znotraj SZDL. Tudi sama oblast je pričela spoznavati, da se možnosti sožitja znotraj Jugoslavije zmanjšujejo, zato je pričela odločneje braniti slovenske pozicije. Tudi v sami zvezi komunistov je pod vodstvom Milana Kučana začela prevladovati t. i. prenoviteljska struja, ki se je postopno odpovedovala oblastnemu monopolu in oblikovala idejo o »sestopu z oblasti«¹⁵². Pučnik sicer ocenjuje tezo o »sestopanju z oblasti« poskus komunistov, da bi preko ideje o »političnem pluralizmu brez strank« ohranili oblast. Zato naj bi tudi s pomočjo policije (kot ob ustanovitvi socialdemokratov) poskušali preprečiti ustanavljanje strank zunaj SZDL¹⁵³. Pomemben korak od razmišljanj o prihodnosti Jugoslavije k oblikovanju opozicije je bila ustanovitev Kmečke zveze 13. maja 1988, ki je nakazala smer nadaljnjega razvoja.

¹⁴⁸ povzeto po: Jože Pučnik, *Politične priprave na osamosvojitve (Pričevanje)*, prav tam, str. 86;

¹⁴⁹ povzeto po: France Tomšič, *Moj pogled na družbeno-politične spremembe v Sloveniji v letih 1987-1992 pri katerih sem sam aktivno sodeloval*, V: Slovenska osamosvojitve 1991; pričevanja in analize, Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije, Zveza zgodovinskih društev, 2002, str. 73-76;

¹⁵⁰ povzeto po: Jože Pučnik, *Politične priprave na osamosvojitve (Pričevanje)*, prav tam, str. 82;

¹⁵¹ povzeto po: France Tomšič, *Moj pogled na družbeno-politične spremembe v Sloveniji ...*, prav tam, str. 73-76;

¹⁵² povzeto po: Božo Repe, *Rdeča Slovenija*, prav tam, str. 118, 120;

¹⁵³ povzeto po: Jože Pučnik, *Rojstvo Demosa*, V: Slovenska kronika XX. stoletja, Ljubljana: Nova revija, 1997, str.428;

Vendar so jo v krogu Nove revije obravnavali predvsem kot stanovsko gibanje in so pripisovali večji pomen Odboru za varstvo človekovih pravic¹⁵⁴.

V decembru 1988 je Pučnik sodeloval pri pripravah na ustanovitev dveh političnih strank oz. zvez. V krogu *Nove revije* je bil na tem področju vodilna osebnost dr. Ivan Urbančič, ki je želel ustanoviti politično organizacijo intelektualcev. Kasneje se je načrt spremenil in odločili so se ustanoviti Slovensko demokratično zvezo (SDZ), kateri pa se, tudi iz osebnih razlogov, Pučnik ni želel pridružiti. Odločil se je za vključitev v krog Franceta Tomšiča, katerega pobuda za ustanovitev Socialdemokratske zveze iz leta 1987 ga je naravnost »fascinirala«¹⁵⁵. O prvih poskusih ustanavljanja socialdemokratske stranke je prebral leta 1988 v dnevnem časopisju v Nemčiji (v Borbi) in je pisal Francetu Tomšiču, da bi se stranki z veseljem pridružil. Vendar tega pisma Tomšič ni nikoli prejel, kot tudi ne drugega iz decembra 1988. Pučnik se je zato šele tik pred ustanovitvijo pridružil skupini, ki je pripravljala ustanovni zbor¹⁵⁶.

V tem času je bil krog ustanoviteljev SDZS že dobro izoblikovan, v njem so bili ljudje različnih prepričanj in usmeritev, glavno besedo pa je imel Tomšič. Prav tako je že bil izdelan osnutek temeljnih programskih točk, ki so bile Pučniku »neprimerno«¹⁵⁷ bližje kot osnutek programa SDZ, saj so bile »jasnejše, radikalnejše, konkretnjše in že takoj uporabne za politične in povezovalne namene«. Program SDZS je v osnovi obsegal deset točk, ki jih Pučnik ocenjuje kot daleč najbolj radikalen program med vsemi nanovo ustanovljenimi strankami oz. zvezami. Po njegovo je bila Socialdemokratska zveza edina, ki se je že ob ustanovitvi otresla »vseh stranpoti in pogumno in radikalno zahtevala: samostojno politično delovanje izven SZDL, odpravo enopartijske države, neposredne volitve, izgon Partije iz podjetij, referendum o odnosu do Jugoslavije in slovenske pristojnosti nad oboroženimi silami v Sloveniji«. To se mu je zdelo povsem razumljivo, saj je ocenjeval »Kmečko zvezo predvsem kot stanovsko gibanje, SDZ se je ob ustanovitvi opredelila kot gibanje, ki naj pripravi pogoje za večstrankarski sistem, Krščansko socialno gibanje pa je v svojih ustanovnih papirjih še celo govorilo o uveljavitvi "demokratskega socializma" in "socializma s človeškim obrazom".«¹⁵⁸

Ustanovni kongres Socialdemokratske zveze je bil 16. februarja 1989 v Cankarjevem domu, na njem pa je imel enega od referatov tudi Pučnik¹⁵⁹. Govoril je o političnem pluralizmu ter o tem, da sta ideji o Partijskem sestopanju z oblasti in nestrankarski pluralizem le pravljici. Poudaril je, da se oblasti ne menja s sestopanjem, ampak z demokratičnimi volitvami. Zato je treba storiti vse, da bi do njih prišlo: odpraviti ovire pri političnem organiziranju, pokroviteljstvo SZDL, spremeniti volilni red, urediti način financiranja političnih strank itd. Zaključil je, da si bodo socialdemokrati skupaj z ostalimi demokratičnimi političnimi organizacijami prizadevali za takšne spremembe, da se ne bo več ponovil totalitarizem¹⁶⁰. Na zboru je bil Pučnik izvoljen v svet stranke, kmalu nato pa je bil kooptiran v njeno predsedstvo¹⁶¹.

¹⁵⁴ povzeto po: Jože Pučnik, *Politične priprave na osamosvojitve (Pričevanje)*, prav tam, str. 82;

¹⁵⁵ povzeto po: Jože Pučnik, *Politične priprave na osamosvojitve (Pričevanje)*, prav tam, str. 83-84;

¹⁵⁶ povzeto po: Milan Zver, *100 let socialdemokracije*, Ljubljana: Veda, 1996, 1. izd. str. 107;

¹⁵⁷ Jože Pučnik, *Politične priprave na osamosvojitve (Pričevanje)*, prav tam, str. 83-84;

¹⁵⁸ Jože Pučnik, *Politične priprave na osamosvojitve (Pričevanje)*, prav tam, str. 85;

¹⁵⁹ povzeto po: Jože Pučnik, *Politične priprave na osamosvojitve (Pričevanje)*, prav tam, str. 84;

¹⁶⁰ povzeto po: Milan Zver, prav tam, str. 97;

¹⁶¹ povzeto po: Milan Zver, prav tam, str. 107;

Vendar kongres ni potekal brez zapletov: dva dneva pred ustanovitvijo so Tomšiča poklicali na upravo za notranje zadeve in od njega zahtevali, naj se socialdemokratska zveza ustanovi znotraj SZDL, ali pa bodo njen ustanovni kongres prepovedali. Po burni razpravi je koordinacijska skupina, katere član je bil tudi Pučnik, sprejela kompromisni sklep in podala izjavo, ki je imela dva odstavka. V prvem odstavku so zapisali, da jim notranja uprava grozi s prepovedjo kongresa, če ne bodo delovali znotraj SZDL, v drugem pa, da na omenjeno zahtevo pristajajo, vendar le, če bodo imeli zagotovljeno avtonomnost in enakopravnost z ostalimi družbenimi in nepolitičnimi organizacijami. Preden je Tomšič odnesel izjavo na upravo za notranje zadeve, so se še dogovorili, da bodo izjavo na kongresu prebrali in jo po odklonitvi delegatov tudi preklicali. To se je na kongresu tudi zgodilo, glede nadaljnega sodelovanja s SZDL (šlo je za politični maneuver – op. a.) pa je bil sprejet sklep, da bodo o tem po ustanovitvi odločali vsi člani Socialdemokratske zveze. Do skupnega odločanja pa ni nikoli prišlo¹⁶².

Dober teden kasneje, 27. februarja, so jugoslovanske razmere (stavka rudarjev na Kosovu, ki so nasprotovali ukinitvi kosovske avtonomije) pripeljale oblasti in opozicijo do skupnega zborovanja v Cankarjevem domu, zaradi česar je Srbija Sloveniji napovedala gospodarsko vojno. Med opozicijo in oblastmi je nato prišlo do poskusa oblikovanja skupnega nacionalnega programa, ki pa ni uspel. Iz začetnega skupnega besedila sta nastali dve izjavi: Majniška deklaracija, ki jo je opozicija razglasila na zborovanju 8. maja v Ljubljani, in Temeljna listina Slovenije, s katero so oblasti poskušale ublažiti radikalni program prve in so še poudarjali jugoslovanski okvir. Poskusi iskanja skupnega jezika so se nadaljevali v obliki okrogle mize, ki naj bi še pred večstrankarskimi parlamentarnimi volitvami prinesla delitev oblasti po poljskem vzoru. Vendar okrogla miza ni uspela¹⁶³; Pučnik jo kasneje (1997) celo označi za »izrazit primer izigravanja novih organizacij« in zlorabo ideje. Predsednik okrogle mize je postal Jože Smole (predsednik SZDL), namesto pogajanj o konkretnih vprašanjih nove ureditve pa so potekale le razprave brez konkretnih sklepov, zato se je nezadovoljstvo med opozicijskimi strankami stopnjevalo in oktobra 1989 pripeljalo do njihovega izstopa iz SZDL¹⁶⁴.

Sredi leta 1989 so se pričele prve težave pri vodenju SDSS in pričeli so se pojavljati predlogi o zamenjavi Tomšiča. Še oktobra 1989, ko je bila kriza vodstva na vrhuncu, slednji ni dovolil razprave o zamenjavi, ko pa je temo na novembrski izredni seji predsedstva stranke vendarle odprl, je na člane predsedstva naslovil pravi val kritik. Seja ni obrodila sadov, so pa v vodstvu strank prišli do spoznanja, da so spremembe v vrhu nujne. Skoraj vsi člani predsedstva SDSS so pritiskali na Pučnika, naj kandidira za predsednika stranke na 3. volilno-programski konferenci, ki je bila 24. novembra 1989 v hotelu Slon v Ljubljani. Pučnik je kandidaturo podprl s programom, v katerem je poudaril nacionalni, gospodarski in osamosvojitveni vidik. Govoril je o ogroženi eksistenci slovenskega naroda in iz nje izpeljal več zahtev (mdr. naj slovenska vlada preneha plačevati Beogradu vse dajatve, dokler se gospodarske razmere ne uredijo, skupščina naj sprejme zakon, s katerim bo upravičila nujne gospodarske in finančne ukrepe svoje vlade). Ta program, ki je bil po mnenju večine bolj naravnan na »trenutek časa«, je bil bolje sprejet kot Tomšičev, ki je bil predvsem socialno obarvan. Zato je slednji od kandidature odstopil, za predsednika Socialdemokratske zveze Slovenije pa je bil z aklamacijo potrjen dr. Jože Pučnik¹⁶⁵.

¹⁶² povzeto po: Jože Pučnik, *Politične priprave na osamosvojitve (Pričevanje)*, prav tam, str. 84;

¹⁶³ povzeto po: Božo Repe, *Rdeča Slovenija*, prav tam, str. 120;

¹⁶⁴ povzeto po: Jože Pučnik, *Rojstvo Demosa*, prav tam, str. 428;

¹⁶⁵ povzeto po: Milan Zver, prav tam, str. 107-108;

Po izstopu iz SZDL je postopno dozorela misel, da se morajo novoustanovljene stranke povezati, če hočejo na volitvah doseči vidne rezultate. Tako je dva tedna po razpadu okrogle mize prišlo do prvega sestanka predstavnikov Kmečke zveze, Socialdemokratske zveze in Demokratske zveze, na katerem so se dogovorili, da pričnejo sistematična pogajanja o koaliciji. Kasneje so se pogajanjem pridružili še krščanski demokrati, ustanovljeni 2. novembra 1989. Pogajanja so bila težavna in dolgotrajna. Na njih so sodelovali po dva ali trije predstavniki posameznih strank, potekala pa so v prostorih socialdemokratske zveze v Šiški¹⁶⁶. Pogajanja so bila precej kaotična in pogosto so predstavniki prehajali s teme na temo, največ pa se je govorilo o treh sklopih vprašanj. Prvi sklop je govoril o medsebojnih odnosih med posameznimi strankami in mehanizmi, s katerimi bi urejali sporna vprašanja, ob čemer je bilo pomembno vprašanje, ali se bo koalicijska preoblikovala v enotno stranko, ali bo ohranila koalicijski značaj. Odločili so se za drugo možnost in se dogovorili, da bodo članice zveze enakopravni partnerji, odločanje pa bo razen izjemoma soglasno. Vodilni organ bo predsedstvo, katerega predsednik ne bo imel prevelikih pristojnosti. Drugi sklop je govoril o odnosu do komunističnega režima in skupnih strateških ciljih. Vsi so izhajali iz Majniške deklaracije, razlike pa so se pokazale pri določanju strategije njenega uveljavljanja in politične taktike. Šlo je zlasti za vprašanje, ali proti oblastem nastopiti odkrito in radikalno, ali preko taktiziranja znotraj SZDL. Slednje je zagovarjala zlasti SKZ, katere predstavniki so edini še sodelovali v ostanku okrogle mize¹⁶⁷. Zapletlo pa se je pri tretjem sklopu – poimenovanju koalicijske, saj je bila SKZ prepričana, da bi bilo ime Opozicija za volivce preveč radikalno, za oblasti pa preveč izzivalno. Ker so ostale tri stranke vztrajale pri imenu Demokratična opozicija Slovenije – DEMOS, je 27. novembra 1989 prišlo do sporazuma o formuli »3 plus 1«, kar je pomenilo, da so tri stranke pravi člani koalicijske, Kmečka zveza pa se Demosu pridružuje s tem, ko podpira skupni program, na volitvah pa namerava nastopiti s samostojno listo¹⁶⁸.

Za predsednika predsedstva Demosa so izvolili dr. Jožeta Pučnika, za podpredsednika pa dr. Dimitrija Rupla in Lojzeta Peterleta¹⁶⁹. Na čelo Demosa je Pučnik prišel deloma zaradi disidentske preteklosti, deloma pa, ker ni bil vpleten v zdrahe in rivalstva med strankami. Z jasnimi, premočrtnimi in pogosto radikalnimi stališči brez olepševanj je odstopal od ostalih politikov¹⁷⁰. Zato Peterle (2004) ocenjuje Pučnika kot nesporno avtoriteto demokratičnega gibanja. V njem je dobila koalicijska močno osebnost, ki je nastopala z žarom in trdnim, jasnim prepričanjem, čeprav mu je tovrsten stil večkrat, npr. ob vprašanju vernosti v času predsedniške kampanje, povzročil precej težav. Bil je predvsem vizionar, ki je oral, ni pa se toliko ukvarjal z vsemi podrobnostmi, ki jih ni niti poznal. Imel je jasno vizijo in jasne cilje, slabše pa se je znašel v operativnih korakih. Zato je imel kasneje težave v vladi¹⁷¹.

Prvo skupno tiskovno konferenco je Demos sklical v klubu Društva slovenskih pisateljev 4. decembra 1989¹⁷² (na drugem mestu¹⁷³ 10. december). Tam so predstavniki štirih strank pojasnili, zakaj so zapustili okroglo mizo in se dogovorili za skupno koalicijsko. Ugotavljali so, da komunisti še vedno vztrajajo pri svojem nelegitimnem oblastnem monopolu, zaradi česar preostaja slovenski opoziciji le pot demokratičnega in legitimnega boja za sodelovanje v

¹⁶⁶ povzeto po: Jože Pučnik, *Rojstvo Demosa*, prav tam, str. 428;

¹⁶⁷ povzeto po: Jože Pučnik, *Politične priprave na osamosvojitve (Pričevanje)*, prav tam, str. 91-92;

¹⁶⁸ povzeto po: Jože Pučnik, *Rojstvo Demosa*, prav tam, str. 428;

¹⁶⁹ povzeto po: Jože Pučnik, *Politične priprave na osamosvojitve (Pričevanje)*, prav tam, str. 91-92;

¹⁷⁰ povzeto po: Božo Repe, *Rdeča Slovenija*, prav tam, str. 74-75;

¹⁷¹ povzeto po: Lojze Peterle, *Z nasmehom zgodovine*, Celje: Mohorjeva družba, Celovec: Mohorjeva, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2004, 1. izd. str. 127-128;

¹⁷² povzeto po: Jože Pučnik, *Politične priprave na osamosvojitve (Pričevanje)*, prav tam, str. 92;

¹⁷³ povzeto po: Jože Pučnik, *Rojstvo Demosa*, prav tam, str. 428;

državi¹⁷⁴. Pučnik je kot predsednik koalicije v uvodnem nagovoru celo provokativno poudaril, da je namen Demosa »prevzeti odgovornost za slovensko državo« in s tem izzval presenečenje in posmeh marsikaterega prisotnega novinarja¹⁷⁵. Za okvirno izhodišče Demosovega programa sta bili postavljeni dve temeljni zahtevi (Pučnik ju prvič predstavi v članku *Dvoje temeljnih zahtev* – Nova revija, 1987). Po ugodnem odzivu javnosti in uspešnih pogajanjih je 8. januarja 1990 prišlo do razširjenega koalicijskega sporazuma: Slovenska kmečka zveza je opustila zadržke in se povsem vključila v Demos, koaliciji pa so se kot peta stranka pridružili Zeleni Slovenije¹⁷⁶. Slednji so se pod vodstvom dr. Dušana Pluta že dlje časa pogajali o vstopu v koalicijo in se na kongresu ob koncu decembra 1989 z le enim glasom večine odločili za pridružitve. V naslednjih mesecih sta se Demosu pridružili še dve stranki – Samostojna obrtniška stranka (kasneje preimenovana v Liberalno stranko) in Sivi panterji kot stranka upokojencev. S tem je bilo zaključeno formalno povezovanje novih demokratičnih sil, ki je bilo predpogoj za uspešen nastop na prihajajočih volitvah. Vendar se stranke zaradi velikih medsebojnih razlik niso utegnile dogovoriti o vseh vprašanjih, prav tako jim ni uspelo organizirati vsestransko koordinirane organizacije. Slednje je Pučnik pripisoval egoizmu posameznih strank, ki so se, čeprav del skupne koalicije, bale, da bi se katera izmed njih preveč okrepila preko Demosa¹⁷⁷. Tako so bile skupne točke izredno raznolikih strank, povezanih v koalicijo Demos, predvsem antikomunizem, demokracija ter želja po vzpostavitvi in utrditvi civilne družbe na eni strani ter ureditev odnosa s federacijo (v smislu vzpostavitve slovenske suverenosti) na drugi, medtem ko je bilo na večini ostalih področij soglasje težko doseči oz. ga praktično ni bilo.

Na prvem rednem kongresu socialdemokratov 24. februarja 1990 se je socialdemokratska zveza preimenovala v stranko. Po kulturnem sporedu je nastopil Pučnik, takrat še predsednik predsedstva SDZS. V govoru je ostro napadel delovanje vlade in vladajočih strank ZKS in SZDL, ki sta spremenili ime, ampak še vedno vladata na star način. Ob tem jih je opozoril, naj si za demokratizacijo ne pripisujejo zaslug, čeprav so bili novim političnim organizacijam prisiljeni priznati obstoj. Situacijo v Demosu je ocenil kot pozitivno, je pa treba upoštevati realne pogoje političnega tekmovanja znotraj koalicije. SDZS je Demosu ponudila svoj program in slednji ga tudi uspešno uresničuje. Ponovil je tudi zahteve novembrske konference, da mora Slovenija razveljaviti vse zakone, ki omejujejo njeno gospodarsko suverenost. Kot glavno nalogo demokratičnih sil je izpostavil sprejetje nove ustave. V nadaljevanju je govoril o naslednjih korakih demokratizacije in navajal tudi konkretne ukrepe. Sledile so volitve za predsednika stranke, na katerih je dobil veliko podporo (141 glasov od 162 delegatov)¹⁷⁸.

¹⁷⁴ povzeto po: Jože Pučnik, *Rojstvo Demosa*, prav tam, str. 429;

¹⁷⁵ povzeto po: Jože Pučnik, *Politične priprave na osamosvojitve (Pričevanje)*, prav tam, str. 93;

¹⁷⁶ povzeto po: Jože Pučnik, *Rojstvo Demosa*, prav tam, str. 429

¹⁷⁷ povzeto po: Jože Pučnik, *Politične priprave na osamosvojitve (Pričevanje)*, prav tam, str. 94;

¹⁷⁸ povzeto po: Milan Zver, prav tam, str. 113-115

5.2. Volitve

Prve večstrankarske volitve po 52 letih so potekale dve nedelji, 8. in 22. aprila 1990. Na njih je dobila večino združena opozicija – Demos. Volilna kampanja je kljub neizkušenosti udeležencev minila brez večjih incidentov. Skupščinski sistem je temeljil še na ustavi iz leta 1974 in je bil le delno »popravljen« s sprejetjem ustavnih amandmajev. Stranke so tako predlagale kandidate v tri zборе: družbenopolitični zbor, zbor občin in zbor združenega dela, od katerih je vsak štel po 80 poslancev. Demos je na volitvah dobil 126 glasov od 240 in s tem večino v skupščini¹⁷⁹. Večino je dobil v družbenopolitičnem zboru in zboru občin, medtem ko je bil v zboru združenega dela v manjšini¹⁸⁰. Balažic (2010) ocenjuje volitve predvsem kot plebiscitarno slovo od starega komunističnega režima in ne toliko kot glasovanje za posamezne stranke. Zato nobena od novih demokratičnih strank ni prišla v opozicijo, prav tako pa nobena od prejšnjih družbenopolitičnih organizacij ni bila vključena v novo koalicijo¹⁸¹. Med posameznimi strankami je največ poslancev dobila Stranka demokratične prenovе (bivša ZKS), v skupščino pa se je uvrstilo še devet strank: Slovenska demokratična zveza – Narodna demokratska stranka (kasneje se je razcepila in del poslancev se je priključil novoustanovljeni Demokratski stranki), Socialdemokratska stranka, Slovenska kmečka zveza – Ljudska stranka, Zeleni Slovenije, Liberalna stranka, Slovenski krščanski demokrati, Liberalno demokratska stranka in Socialistična stranka Slovenije, poleg njih pa še nekaj neodvisnih kandidatov in predstavnikov manjšin¹⁸².

Jedro nove oblasti je svoje korenine vleklo iz ustanovitve *Nove revije* v začetku 80-ih let. Čeprav je bila sprva mišljena kot medij slovenske kulturne elite, je z vključevanjem vedno novih skupin (npr. razumniki iz kroga *Revije 2000*) in posameznikov (mdr. dr. Jože Pučnik – op. a.) vedno bolj posegala na področje politike. Izredno široka intelektualna baza je omogočila ustanovitev najpomembnejše, a ne največje, opozicijske stranke – Slovenske demokratične zveze (SDZ), ki se je, zavedajoč, da sama ne more prevzeti oblasti, povezala z ostalimi novoustanovljenimi opozicijskimi strankami v koalicijo Demos. S tem se je ponudila in uresničila možnost, da so avtorji in nosilci programa *Nove revije* prišli na oblast: Jože Pučnik je vodil Demos, France Bučar je postal predsednik skupščine, Dimitrij Rupel zunanji, Igor Bavčar notranji in Janez Janša obrambni minister, Spomenka Hribar je bila poslanka in predsednica svetovnega slovenskega kongresa, Rudi Šeligo je postal predsednik sveta RTV, Peter Jambreč je predsedoval ustavnemu sodišču, Tine Hribar pa je bil neke vrste državni filozof¹⁸³.

Predsednik zmagovite koalicije dr. Jože Pučnik je 22. aprila 1990 v drugem krogu izgubil volitve za predsednika predsedstva Republike Slovenije, saj ga je z 58,59 % premagal Milan Kučan¹⁸⁴. Boj je bil trd in morda je bil ravno tedaj Kučan najbližje porazu v celotni politični karieri, vendar je tudi sicer Pučnik priznaval, da »zmage ne izključuje, verjetnost zanjo pa je res majhna.« Javnost ga je spoznavala najprej kot voditelja Socialdemokratske stranke, v mesecih pred volitvami pa kot vodjo Demosa. Z jasnimi, premočrtnimi in pogosto radikalnimi stališči brez olepševanj je odstopal od ostalih politikov¹⁸⁵. Peterle (2004) ocenjuje, da mu je

¹⁷⁹ povzeto po: Božo Repe, *Prve večstrankarske volitve po 52 letih*, V: Slovenska kronika XX. stoletja, Ljubljana: Nova revija, 1997, str. 435;

¹⁸⁰ povzeto po: Jože Pučnik, *Rojstvo Demosa*, prav tam, str. 429;

¹⁸¹ povzeto po: Milan Balažic, *Slovenski plebiscit*, Ljubljana: Študentska založba, 2010, 1. izd. str. 35;

¹⁸² povzeto po: Božo Repe, *Prve večstrankarske volitve po 52 letih*, prav tam, str. 435;

¹⁸³ povzeto po: Milan Balažic, *Slovenski plebiscit*, prav tam, str. 17-18;

¹⁸⁴ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada: Kako so gradili državo*, Celovec: Mohorjeva, 2012, 1. izd. str. 18;

¹⁸⁵ povzeto po: Božo Repe, *Rdeča Slovenija*, prav tam, str. 74-75;

tovrsten slog nastopanja, ki so mu ga sicer odsvetovali, v marsičem škodoval, čeprav je bil marsikomu tudi všeč. Zlasti nasprotna stran je ostro, jasno in premočrtno besedo hitro prevedla v poskus revanšizma in zato poskušala mobilizirati vse svoje sile. Prav tako si je pri nekaterih, v slovenski družbi bolj delikatnih vprašanjih, s tem storil »medvedjo uslugo«. To se je zlasti pokazalo pri vprašanju vernosti na enem izmed predvolilnih soočenj. Pučnik je kot iz topa odgovoril, da je ateist, Kučan pa je bolj previdno rekel, da so bili njegovi starši verni. In se gotovo bolje odrezal. Govorilo se je, da so ga zato volile celo nekatere redovnice¹⁸⁶. Medtem ko je bil Kučan že profiliran politik, je zavest o Pučniku kot politiku le počasi prihajala v slovensko javnost. Celovito ga je šele tik pred volitvami v knjižici predstavil Janko Lorenci¹⁸⁷.

Spomenka Hribar (glej prilogo 2) se spominja, da si je Pučnik sam organiziral volilni štab in v njem zbral mlajše, radikalnejše in protikomunistično usmerjene osebe, vendar ni bil najbolj uspešen. »Tri tedne pred volitvami predsednika predsedstva je Jožetu kazalo zelo slabo. Zato smo se Jožetovi prijatelji iz uredništva Nove revije odločili, da ga povabimo in mu ponudimo svojo pomoč. Jože je prišel, nad našim predlogom pa ni bil preveč navdušen, bil je nezaupljiv ali pa mu je bilo nelagodno, ne vem. Vsekakor pa je našo ponudbo sprejel - in potem se je začelo pravo predvolilno delo. Med drugim smo organizirali več predvolilnih shodov, sama sem dala iniciativo za intervju, ki naj bi ga dala tako Pučnik kot Kučan. Pripravila sem vprašanja, na katera sem namesto Pučnika tudi sama odgovorila (namesto Kučana je na vprašanja odgovoril dr. Zdenko Roter, kakor mi je kasneje sam povedal). Intervjuje je objavila *Mladina*. Tri tedne našega prizadevanja se je poznalo v javnem mnenju. Prepričani smo bili, da bi v primeru, da bi imeli še tri tedne časa do volitev, Pučnik zmagal.«¹⁸⁸

Isti večer, ko je bil končan drugi krog volitev, je bil Pučnik vprašan, če bo sedaj on postal predsednik vlade. Odgovoril je: »Jaz ne bom mandatar nove vlade, nikoli nisem bil kandidat in ne nameravam kandidirati za to mesto.« Čeprav je po internem dogovoru pripadel mandat za sestavo vlade predsedniku tiste Demosove stranke, ki je dobila največ glasov (t.j. SKD in njenemu predsedniku Peterletu), je Peterle na daljšem sprehodu po Tivoliju ponudil mesto mandatarja Pučniku in povedal, da se je pripravljen umakniti¹⁸⁹. Slednji si je vzel 24 ur časa za razmislek in zatem ponudbo odklonil. Prepričan je namreč bil, da pripada mesto predsednika vlade mlajšemu, bolj dinamičnemu človeku, svojo vlogo pa je videl zlasti v usklajevanju strank v ozadju. Obenem ni želel prekršiti podpisanega sporazuma, saj je bil prepričan, da je treba pogodbe spoštovati¹⁹⁰. Verjetno je k odklonitvi pripomoglo tudi po operaciji srca ne najboljše zdravstveno stanje. Ravno zato sta mu prevzem mandatarstva odsvetovala tudi zakonca Spomenka in Tine Hribar¹⁹¹.

Da sta imela zakonca Hribar pomembno in morda celo odločilno vlogo pri tem, da Pučnik po porazu na predsedniških volitvah ni prevzel vodenja vlade, potrjuje Tine Hribar. »Žrl sem se zlasti potem, ko so nekatere stranke ponudile Pučniku, naj prevzame vlado in ko so Pučnika že skoraj prepričale v to, s Spomenko pa sva mu to odločno odsvetovala. Predvsem iz zdravstvenih razlogov, saj je bil Pučnik tedaj rekonvalescent po infarktu, šef vlade pa mora biti na nogah 18 ur na dan. Poleg tega je Spomenka menila, da Pučnik, ki je neposredno po volitvah izrecno poudarjal, da ne bo kandidiral za mandatarja, ne more prelomiti besede. Še

¹⁸⁶ povzeto po: Lojze Peterle, prav tam, str. 127-128;

¹⁸⁷ Božo Repe, *Rdeča Slovenija*, prav tam, str. 75;

¹⁸⁸ glej prilogo 2: Spomenka Hribar: JOŽE PUČNIK (osebni spomini);

¹⁸⁹ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada ...*, prav tam, str. 19;

¹⁹⁰ povzeto po: Jože Pučnik, *Izbrano delo*, str. 331;

¹⁹¹ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada ...*, prav tam, str. 19;

danes o vsem skupaj razmišljam z vznemirjenjem.«¹⁹² Še bolj jasna je Spomenka Hribar: »Po zmagi Demosa je bilo seveda treba sestaviti Izvršni svet. Z mojem sva izvedela, da namerava Jože kandidirati za predsednika. To se je nama zdelo povsem neprimerno; Jože je pred kratkim preživel težko operacijo - kako bo zdržal velike napore? Sama pa sem se spomnila njegove izjave za medije, da ne bo kandidiral za predsednika Izvršnega sveta - in menila sem, da še posebej javne osebe ne smejo tako lahkotno požreti neke svoje izjave oziroma odločitve. Zato sem takoj Jožeta poklicala in mu to tudi rekla. Naj bo predsednik Peterle! Za popoldne sta se napovedala na obisk oba, Jože in Lojze. (Mimogrede: v osemdesetih letih in še kasneje je bila v naši dnevni sobi sprejeta marsikatera pomembna politična odločitev.) Prišla sta oba in midva sva povedala svoji mnenji. Jože potem ni kandidiral, pač pa Peterle.«¹⁹³ Poleg tega je Pučnik kot predsednik Demosa nekoliko naivno pričakoval, da bo lahko koordiniral politiko od zunaj, kot predsednik neke vrste »strankarskega parlamenta«. Vendar je bil danes sicer pozabljenim strankarskim kupčijam le stežka kos. Kasneje je o njih želel napisati knjigo, vendar je misel opustil. Kljub temu mu je uspelo Demos obdržati skupaj in mu v kriznih trenutkih dati odločilni zagon¹⁹⁴.

Dva dni po drugem krogu volitev, 24. aprila 1990, je zato Peterle tudi uradno postal Demosov kandidat za mandatarja, vlada (izvršni svet) pa je bila izvoljena 16. maja 1990. Naslednji dan so potekale primopredaje poslov, ki se je zaradi nasprotovanja opozicije nista udeležila Janša in Bavčar. Takoj zatem je Peterle skupaj s predsednikom skupščine Bučarjem in predsednikom Demosa Pučnikom odhitel na Otočec, kjer se je srečal z novoizvoljenim hrvaškim predsednikom Tuđmanom in vidnim članom HDZ Mesićem. V tem času (15. maja) je prišlo tudi do spremembe v Beogradu, saj je Slovenca Drnovška kot predsednika zveznega predsedstva nadomestil Srb Jović, ki je že v uvodnem nastopu napadel dogajanje v nekaterih republikah – zlasti Sloveniji.

¹⁹² povzeto po: Tine Hribar, *Začetek in konec Demosa*, V: Nova revija mesečnik za kulturo, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1991, letnik X, št. 116: Ampak, str. VII;

¹⁹³ glej prilogo 2: Spomenka Hribar: JOŽE PUČNIK (osebni spomini);

¹⁹⁴ Božo Repe, *Rdeča Slovenija*, prav tam, str. 75;

5.3. Plebiscit

5.3.1 Slovenska suverenost

Gospodarski položaj Slovenije se je v letu 1990 hitro slabšal¹⁹⁵. Več kot tisoč podjetij z dobrega četrta milijona zaposlenih je poslovalo z izgubo¹⁹⁶. Poleg gospodarske krize z visoko inflacijo je gospodarsko stanje slabšala nenormalna obremenjenost z davki, prispevki in drugimi obveznostmi. V večini držav OECD gre za državni proračun med 15 in 20 % BDP, slovensko gospodarstvo pa je polnilo kar dva proračuna: zveznega, za katerega je šlo 17,5 % BDP in republiškega, ki je črpal okrog 17 % BDP. Znotraj odlivov v zvezni proračun je imela še posebej velik delež armada, ki je dobila kar 7 % slovenskega nacionalnega dohodka (večina držav OECD: 1-2 %). Zato je bila ena prvih nalog Demosove vlade razbremenitev gospodarstva, predvsem pa so želeli zmanjšati proračun JLA. Obenem so tovrstne razmere predstavljale materialno podlago za odločitev Slovenije za pogovore z drugimi republikami o preureditvi Jugoslavije, predvsem v smeri konfederacije in da bi se s tem zmanjšali odlivi kapitala. Nasproti slovenskim interesom se je postavila Srbija in z njo zvezne institucije, ki so zagovarjale koncept federacije s »tiho« srbsko dominacijo. Zato je Srbija, tudi po mednarodnih diplomatskih kanalih, zavračala slovenski predlog za oblikovanje konfederacije, ki naj bi bila po njihovo ureditev prehodnega značaja – bodisi bo razpadla ali prešla v federacijo oz. unitarno državo¹⁹⁷.

Čeprav je Demos na volitvah zmagal s konceptom suverene (samostojne) Slovenije, pa je po soočenju s težko jugoslovansko realnostjo in grožnjami iz Beograda omenjeni projekt (začasno) stopil nekoliko v ozadje. Uradni predstavniki vlade so govorili o konceptu konfederalne ureditve Jugoslavije kot prostovoljne skupnosti suverenih držav. V enem izmed intervjujev iz junija 1990 je predsednik vlade Peterle celo poudaril, da se zavzema za »mehko« federacijo v obliki gospodarske skupnosti, vendar z ločeno vojsko, zunanjo politiko, šolstvom itd. Vendar je že naslednji dan poudaril, da Slovenija ne želi ostati v Jugoslaviji za vsako ceno in da je odcepitev realna možnost, če do dogovora o preoblikovanju ne pride. Koncept »mehke« federacije je Pučnik zavračal in poudarjal, da je konfederacija za Slovenijo edina sprejemljiva možnost. Podobno je koncept konfederacije zagovarjala Hrvaška, vedno bolj se je zanj ogrevala tudi Bosna in Hercegovina. Tovrstnemu preoblikovanju pa je vse bolj odločno nasprotovala Miloševićeva Srbija, v okviru katere se je vse bolj krepila velikosrbska ideja¹⁹⁸. Koliko so za konfederacijo obstajale realne možnosti in koliko so vodilni slovenski politiki dejansko verjeli vanjo (sploh zaradi nasprotovanja Srbije), je seveda drugo vprašanje. Plut (glej prilogo 1) tako izpostavi, da je bila uporaba koncepta konfederacije bolj "propagandni balonček", saj realnih možnosti za uveljavitev sploh ni bilo, nesprejetje koncepta pa je bil le še dodaten razlog za osamosvojitve Slovenije.

Prvotna Demosova ideja je bila, da bi z razglasitvijo nove slovenske ustave razglasili in vzpostavili suverenost države. Vendar se je zapletlo pri iskanju tričetrtinske večine v parlamentu. Zaradi neenotnosti strank, zlasti pa nasprotovanja med pozicijo in opozicijo se je sprejemanje ustave zavleklo. Položaj v Jugoslaviji pa se je spreminjal. Prepričani, da federacija razpada, so v Demosu poskušali ob vsaki priložnosti pospešiti odločanje v Sloveniji glede ključnih vprašanj, pri čemer je Pučnik odigral pomembno vlogo. Na okrogli mizi v Cankarjevem domu oktobra 1990 je zagovarjal stališče, da Jugoslavija razpada na kose, ki se ne ujemajo z mejami republik in da je moč pričakovati tudi razpad armade, katere ravnanje ne

¹⁹⁵ povzeto po: Milan Balažic, *Slovenski plebiscit*, prav tam, str. 137-138;

¹⁹⁶ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada ...*, prav tam, str. 59;

¹⁹⁷ povzeto po: Milan Balažic, *Slovenski plebiscit*, prav tam, str. 137-138;

¹⁹⁸ povzeto po: Milan Balažic, *Slovenski plebiscit*, prav tam, str. 149-150;

bo več predvidljivo. Zato je nujno, da se v Sloveniji izpeljejo koraki v smislu uresničitve Majniške deklaracije¹⁹⁹.

Ker na ravni republik in zvezni ravni zaradi ostrega srbskega nasprotovanja do dogovora o preoblikovanju Jugoslavije ni moglo priti, je Slovenija prevzela pobudo. Na skupni seji vseh treh zborov skupščine je 2. julija 1990 delegat Tone Peršak v imenu vseh 56 delegatov predlagal, da se na dnevni red uvrsti tudi predlog deklaracije o polni suverenosti države. Pobudo je utemeljil z oceno, da so gospodarske razmere zaskrbnjujoče in da je pred vrati zlom gospodarstva, kar bi lahko izzvalo hudo socialno in politično krizo, ki bi lahko ogrozila proces osamosvajanja. Predsednik skupščine Bučar je predlagal, naj se odločijo, kako bodo sprejeli deklaracije, pri čemer je Demosova opozicija trdila, da ni treba prehitevati ter da naj bo besedilo deklaracije čim bolj popolno. Besedilo so izpopolnili in deklaracijo, ki je bila sedaj skladna z voljo vseh strank, z veliko večino glasov sprejeli. Deklaracija o suverenosti Republike Slovenije obsega šest členov in dva dodatna sklepa. S tem je Slovenija stopila na dejansko pot osamosvojitve, saj je poleg razglasitve suverenosti omejila pristojnosti zveznih institucij ter posegla na področje veljavnosti zvezne zakonodaje na svojem teritoriju. Napovedano je bilo tudi sprejetje nove ustave (v roku enega leta). Vendar sprejemanje deklaracije tudi znotraj Demosa ni minilo brez zapletov. Stranka SOPS (kasneje liberalna stranka) je ponujala Demosu svojo vizijo neodvisnosti, s čimer pa se slednji ni strinjal. Zato je SDZ sprejela svoj osnutek deklaracije in ga predložila koaliciji. Vendar tudi glede tega ni bilo soglasja. Pučnik in Bučar sta bila celo na dan glasovanja mnenja, da je za tovrstno dejanje prezgodaj, predvsem Bučar pa je tudi poudarjal, da bi se bilo treba najprej dogovoriti, ali je to politični ali ustavno-pravni akt ter kakšne so njegove posledice. Kasneje je prevladalo mnenje, da sta tako deklaracija kot bodoča ustava revolucionarna pravna akta, ki se sklicujeta na naravnopravno in mednarodno priznано načelo o pravici vsakega naroda do samoodločbe oz. lastne državnosti²⁰⁰.

Deklaracijo o suverenosti lahko razumemo kot prvi korak k sprejemanju osamosvojitvene zakonodaje. Z deklaracijo je bil tudi določen enoletni rok za sprejetje nove ustave in postopke ugotavljanja, kateri zvezni zakoni v Sloveniji ne veljajo več, odpravljena pa je bila tudi slovenska delegacija v zveznem zboru skupščine SFRJ. Slovenska skupščina je nadaljevala s sprejemanjem osamosvojitvenih zakonov in tako je bil 4. oktobra sprejet ustavni zakon, obenem pa je bilo razveljavljenih 27 jugoslovanskih zveznih zakonov. Novi zakoni so dajali Sloveniji izključne pristojnosti pri določanju vojaškega roka in poveljevanja v teritorialni obrambi. Zvezni organi so zahtevali, da Slovenija te zakone prekliče, vendar pri tem niso bili uspešni²⁰¹. V tem času, natančneje 3. oktobra, se je po seji strokovnega sveta socialdemokratov z jasno besedo oglasil tudi Pučnik in povedal, »da moramo Slovenci ohraniti živce in naprej stopati po poti, ki smo si jo načrtali, to pa pomeni, da moramo konkretno izvajati suverenost na področjih vseh družbenih sistemov, po drugi strani pa čim hitreje pripraviti ustavo in jo tudi sprejeti.« Obenem je poudaril, da »Slovenija nima druge alternative, kot da uveljavi svojo samostojno državo s tem, da bo kasneje pokazala tudi vso pripravljenost za bilateralne odnose z drugimi, tako znotraj sedanje federacije, kakor zunaj nje.«²⁰²

¹⁹⁹ povzeto po: Jože Pučnik, *Politične priprave na osamosvojitve (Pričevanje)*, prav tam, str. 97;

²⁰⁰ povzeto po: Marjan Horvat, *Deklaracija o suverenosti Republike Slovenije*, V: Slovenska kronika XX. stoletja, Ljubljana: Nova revija, 1997, str. 439;

²⁰¹ povzeto po: Božo Repe, *Prvi osamosvojitveni ukrepi*, V: Slovenska kronika XX. stoletja, Ljubljana: Nova revija, 1997, str. 443;

²⁰² povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada ...*, prav tam, str. 78;

5.3.2. Plebiscit je predlagan ...

Slovenija je v tem času ostalim republikam ponudila predlog konfederalne pogodbe, ki pa so jo zavrnila vse razen Hrvaške. Del političnih strank, zlasti tistih v Demosu, je odnos do Jugoslavije zaostroval in tistim strankam, ki so izhajale iz nekdanjih družbeno-političnih organizacij, očital »jugoslovanarstvo«. Te so potem Demosu vračale z očitkom o »avanturizmu«. V strankarske spore je posegla Socialistična stranka Slovenije s predlogom za plebiscit o samostojnosti in neodvisnosti Slovenije²⁰³. Omenjeni prvi predlog v smeri plebiscita ni naletel na ugoden sprejem in je pri Demosu zbujal veliko mero nezaupanja, saj je prihajal iz vrst stranke, ki je sicer aktivno nasprotovala Demosovim dejavnostim. Ocenjevali so ga bolj kot propagandni medstrankarski maneuver, ki ni bil podprt z ustreznimi utemeljitvami in organizacijo. Je pa spodbudil razmišljanja in dejavnosti v nakazani smeri. Se pa, tudi z ozirom na dotedanje ravnanje in obnašanje v procesu priprav in uveljavljanja posledic plebiscita, pojavljajo dvomi o iskrenosti in doslednosti prvotnega predloga²⁰⁴.

Kasneje se je glede prvenstva ob referendumu vnel spor med Demosom, ki je pričel z osamosvojitvenim procesom, in Socialistično stranko Slovenije, ki je plebiscit v oktobru 1990 kot prva predlagala. Spor je še toliko bolj pereč, ker je šlo za dve skupini, izhajajoči iz nasprotnih političnih taborov. Pučnik (2002) je kasneje socialistom (in ostalim opozicijskim strankam) očital oportunistem, saj naj bi do zadnjega zagovarjali jugoslovansko federacijo in nasprotovali procesu osamosvajanja, nato pa so kot kompenzacijo za svojo podporo referendumu zahtevali uveljavljanje strožjih kriterijev za veljavnost²⁰⁵. Alojz Ude (v Žakelj, 2010) na očitke odgovarja, da naj bi si želel Demos ohraniti monopol nad osamosvojitvijo ter da so z vztrajanjem pri absolutni večini glasov »za« želeli povečati legitimnost in moč odločitve²⁰⁶. Bučar obema stranema odgovarja, da je spor o zaslugah in motivih z vidika dosežene osamosvojitve brezpredmeten, čeprav mu ni povsem nepomemben, in nakazuje, da imajo nekateri očitki opoziciji realno osnovo²⁰⁷.

Vendar je Pučnik jasen glede vprašanja, s čigave strani je prišla ideja o plebiscitu in kdo se je za osamosvojitve resnično zavzemal. Ideja o referendumu kot načinu odločanja o osamosvojitvi se je v javnosti pojavljala že dlje časa. Tako je npr. Pučnik o referendumu kot obliki legitimnega odločanja o suvereni državi pisal že leta 1987 v članku *Smisel in nesmisel ustavne razprave*²⁰⁸. Prav tako je ustanovni kongres Socialdemokratske zveze v februarju 1989 v 9. točki programa, objavljenega na plakatu, zahteval referendumsko odločanje Slovencev o svojem položaju v Jugoslaviji. Tovrstna razmišljanja je nadaljevala Socialdemokratska mladina, ki je 13. marca 1990 sprejela pobudo z naslovom Svoboda za Slovenijo, v kateri je zahtevala »razpis referenduma, na katerem se bomo državljani Republike Slovenije svobodno odločili o bodočem statusu svoje države«. Zato si po Pučniku Žakljevi socialisti neupravičeno prisvajajo to idejo, ko so oktobra 1990 predlagali referendum. Da to ni bil resen predlog, dokazuje njihova nepripravljenost podpreti Demosov predlog za referendum in so skupaj z Ribičičevimi komunisti postavljali vedno nove pogoje²⁰⁹. Nasprotni tabor pa je Demosu očital neenotnost in neodločnost, kar naj bi bil razlog, da niso želeli sprejeti predloga tedanje Socialistične stranke ter da so z vztrajanjem pri

²⁰³ povzeto po: Božo Repe, *Plebiscit o osamosvojitvi Slovenije*, V: Slovenska kronika XX. stoletja, Ljubljana: Nova revija, 1997, str. 446;

²⁰⁴ povzeto po: France Bučar, prav tam, str. 326-327;

²⁰⁵ povzeto po: Jože Pučnik, *Politične priprave na osamosvojitve (Pričevanje)*, prav tam, str. 98;

²⁰⁶ Viktor Žakelj, *Plebiscit 1990: med politikanstvom, strahom in pogumom*, Tržič: Učila international, 2010, 1. izd. str. 15;

²⁰⁷ povzeto po: France Bučar, prav tam, str. 326;

²⁰⁸ prvič objavljen v Novi reviji, 6, 1987, št. 67-68, str. 1847-1863;

²⁰⁹ povzeto po: Jože Pučnik, *Politične priprave na osamosvojitve (Pričevanje)*, prav tam, str. 97;

sprejemanju nove ustave zavlačevali osamosvojitveni proces²¹⁰. Slednje Bučar označi le kot izgovor za nepodporo Demosovim aktivnostim.

Mnenju, da bi bilo pred izvedbo odločilnih osamosvojitvenih aktivnosti treba sprejeti ustavo, pritruje tudi Bučar (2010). Le tako bi bilo namreč mogoče izvesti osamosvojitve Slovenije v skladu z veljavnim pravnim redom in imeti ustrezno pravno podlago za osamosvojitvene ukrepe. Zato pa je morala skupščina sprejeti celo vrsto dodatnih ustavnih dopolnil k slovenski ustavi. V največji meri je šlo za pravice, povezane s služenjem vojaškega roka, in monetarno politiko. To sta bili namreč glavni oporni točki zvezne nadvlade nad Slovenijo. Opozicija zaradi omenjenega izgovora pri razpravi o novi ustavi ni posebej sodelovala, zato pa je pokazala nepričakovano odpornost pri sprejemanju ustavnih dopolnil. Ravno tu se je razprava končala šele ob neizbežni opredelitvi za ali proti samostojni Sloveniji, saj si nihče ni upal formalno nastopiti proti osamosvojitvi, čeprav ji nekateri krogi niso bili naklonjeni. Vendar je bilo vprašanje nove ustave in celotnega nanjo vezanega načrta jeseni 1990 dejansko potisnjeno ob stran, na kasneje, ko bo vprašanje slovenske osamosvojitve rešeno po drugačni poti – s plebiscitom²¹¹.

Odločilno vlogo pri Demosovem sprejemanju odločitve za plebiscit so imeli predsednik Demosa dr. Jože Pučnik in nekateri vidnejši člani, ki sicer niso bili v vrhu koalicije, so pa sodili v njen miselni krog – ustavna sodnika dr. Peter Jambrek in mag. Tone Jerovšek ter filozof dr. Tine Hribar. Ob tem velja poudariti, da je glede Demosovega navdušenja za plebiscit še nekaj nerazčiščenih pojmov, zlasti glede idejnega prvenstva in ključnih premikov, je pa jasno, da je bila odločitev za plebiscit sprejeta na sestanku v Poljčah 9. in 10. novembra 1990²¹². Za sestanek v Poljčah so imeli veliko zaslug dr. Jambrek, dr. Hribar in mag. Jerovšek, ki so v pisarni slednjega na Ustavnem sodišču naredili sestanek, kjer so ugotovili, da je za osamosvojitve zadnji čas. Jambrek in Jerovšek sta se napotila h takratnemu predsedniku skupščine Bučarju in izrazila prepričanje, da je za osamosvojitve nastopil ugoden čas in naj parlament prične sprejemati odločitve v tej smeri. Bučar ju je zavrnil, češ da smo »mi kot siamski dvojčki s Hrvati« in da še ni pravi čas. Ker pa nista želela popustiti, je predsednik skupščine sestanek iz protesta zapustil. Jambrek je poklical Pučnika in mu razložil, za kaj gre. Slednji se je brž odzval in bil takoj pripravljen sklicati sestanek, ki se je potem v Poljčah tudi zgodil. Pučnik je še omenil, da je treba določiti platformo sestanka, Jambrek pa mu je odgovoril, da so se on, Hribar in Jerovšek že dogovorili, da bodo pripravili vsak svoj referat o tem, kako izstopiti iz Jugoslavije. Prav zaradi Pučnikove trdne odločnosti, da zagotovi podporo in omogoči realizacijo sestanka, so se Poljče tudi zgodile²¹³.

Nekoliko drugače se dogajanja okrog sprejetja odločitve za plebiscit spominja dr. Tine Hribar (2010). Predvsem ga je zmotilo Jambrekovo opisovanje dogajanja v dneh pred sestankom v Poljčah, ki naj bi bilo nenatančno: Jambrek naj bi kot prvi Pučniku predstavil idejo o plebiscitu v kasneje tudi izvedeni obliki. Hribar temu oporeka (Jambrek naj bi govoril o predustavnem referendumu), saj naj bi sam le dan pred sestankom v Poljčah od Jambreka zahteval, da se vprašanje plebiscita preoblikuje tako, da se iz njega izloči vprašanje ustave. Problem ustave se mu je namreč zdel vedno bolj zapleten in kazalo je, da še več mesecev ne bo rešen, osamosvojitveni plebiscit pa je treba izvesti v najkrajšem možnem času. Jambrek se je s tem strinjal, kot tudi z zahtevo, da se glede spremembe besedila plebiscitnega vprašanja pogovorijo in uskladijo še s Pučnikom, Bučarjem in Janšo. Ker je bilo časa malo, se je Hribar

²¹⁰ povzeto po: Viktor Žakelj, prav tam, str. 15, 111;

²¹¹ povzeto po: France Bučar, prav tam, str. 325-326;

²¹² povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada ...*, prav tam, 85-86;

²¹³ povzeto po: Tone Jerovšek, prav tam, str. 36;

odločil, da se z omenjenimi pogovori na dan sestanka. Pučnik, ki je bil tudi sicer za vsako varianto, ki bi čim prej vodila do osamosvojitve, je takoj pristal na nov predlog – zamenjavo predustavnega referenduma z osamosvojitvenim plebiscitom. Tudi Bučar je na spremenjeni predlog pristal, čeprav je nasprotoval tako prvotnemu Jambrekovemu predlogu kot tudi predlogu socialistov. Tudi Janši je bil predlog všeč, vendar se je zaradi neustrezne pripravljenosti Slovenije na vojaškem področju za pristanek odločil šele po daljšem razgovoru. Sledil je nastop Hribarja, Jerovška in Jambreka pred poslanci, za njimi pa sta spregovorila še Pučnik in Bučar. Poslanci so nato plebiscitni predlog z navdušenjem potrdili²¹⁴.

Drugo veliko vprašanje v zvezi s plebiscitom je bil datum izvedbe. Demos je vztrajal, da se ga izvede v decembru istega leta, saj so se bali ukrepov zahodnih sil, zlasti ZDA, ki so v tem času stopnjevale pritisk. Nasprotno pa je opozicija pritiskala, da so za plebiscit potrebne daljše priprave in da ga je treba preložiti v začetek prihodnjega leta, morda celo v pozno pomlad²¹⁵. V strankarske spore je posegel Pučnik, ki je brez usklajevanja z opozicijo in brez dogovora znotraj Demosa napovedal datum referenduma – 23. december 1990. S tem pa je sprožil mešane odzive. Teden, ki je sledil odločitvi v Poljčah, je bil tako predvsem teden obtoževanj Pučnika, saj naj bi novico o odločitvi Demosa za referendum prehitro zaupal medijem, številne pa je motila neusklajena napoved datuma²¹⁶. Milan Kučan je kot predsednik predsedstva ostro nastopil proti datumu. Poudarjal je, da je to prezgodaj in da bi morali počakati leto dni ali vsaj pol leta. Pučnika je tudi obtožil, da »zabija nož v hrbet lastni vladi«. Kučanu je uspelo uveljaviti svoj vpliv ne le pri večini predsedstva, temveč je izvajal tudi hud pritisk na Demosovo vlado in uspelo mu je prepričati nekatere ministre. Tako je nad »prehitevanjem« negodoval tudi predsednik vlade Peterle, še bolj odločno pa je nastopil Rupel, ki je Pučnika obtožil, da je prekoračil svoje pristojnosti. Protestiral je tudi član predsedstva Plut. Zaradi neodobravanja predsednikov treh strank koalicije je bila sklicana seja vodstva Demosa, kjer so dosegli soglasje o referendumu in njegovem datumu²¹⁷. Ko je Kučan spoznal, da Demos od plebiscita ne bo odstopil, se je projektu godrnjaje pridružil ter večkrat poudaril, da se mu zdi 23. december nerazumen datum, saj Slovenija nima jasne slike o vseh posledicah te odločitve. Če je Kučan v prvi fazi plebiscitu nasprotoval in ga je v drugi fazi pogojno podprl, pa je v tretji fazi (preobrat se je zgodil v vsega nekaj dneh) plebiscitno idejo povsem podprl in prevzel simbolni mandat voditelja osamosvojitvenega procesa in plebiscitarne pobude. Dosegel je, da se je Demos odpovedal monopolu nad projektom plebiscita, obenem pa je prepričal opozicijo, da se je pridružila plebiscitarni ideji – pod pogojem, da bodo sprejeta strožja merila glede veljavnosti plebiscita. V zvezi s slednjim je Demosu (neupravičeno) očital, da želi prevarati Slovence, ker zagovarja stališče, da bi bil plebiscit uspešen že, če ga podpre več kot polovica udeležencev ter da je treba za doseganje visoke legitimnosti z vidika mednarodnega prava upoštevati kriterij večina vseh volilnih upravičencev²¹⁸.

Tudi glede volilne udeležbe so bila pogajanja med opozicijo in koalicijo težka. Zaradi razhajanj med Demosom, ki je želel uveljaviti navadno relativno večino (večino vseh udeležencev), in LDS, ki je zahtevala navadno absolutno večino (večino vseh volivcev ne glede na udeležbo) so se pogajanja znašla v mrtvi točki. Ribičič (SDP) in Šetinc (LDS) sta

²¹⁴ povzeto po: Tine Hribar, *Preživetje naroda: Avtonomnost duha in suverenost države*, Ljubljana: Društvo 2000, 2010, 1. izd. str. 64-66;

²¹⁵ povzeto po: France Bučar, prav tam, str. 325-326;

²¹⁶ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada ...*, prav tam, str. 87-88;

²¹⁷ povzeto po: Jože Pučnik, *Politične priprave na osamosvojitve (Pričevanje)*, prav tam, str. 98-99;

²¹⁸ povzeto po: Milan Balažič, *Slovenski plebiscit*, prav tam, str. 230-231;

pripravila kompromisni predlog, po katerem bi zadostovala relativna večina, pod pogojem, da bi za samostojnost glasovala vsaj tretjina volilnih upravičencev, česar pa LDS nato ni želela potrditi in je njen predsednik Školč zapustil pogajanja. Po odhodu LDS je napovedan podpis k sporazumu umaknila tudi SDP. Zaradi tega so nekateri voditelji Demosa (mdr. Pučnik) zaostrovali stališče, in sicer, da bo vladna koalicija sama organizirala plebiscit. Sklicali so osamosvojitveni miting v Ljubljani, ki pa ni najbolje uspel. Nato so obnovili pogajanja z opozicijo in sprejeli LDS-ov koncept absolutne večine²¹⁹. Pučnik je bil z doseženim konsenzom glede izvedbe plebiscita zadovoljen, ne pa tudi z njegovimi formalno-pravnimi pogoji, saj je bil mnenja, da ni nobenega razloga, da bi Slovenija sama sebi postavljala strožje pogoje²²⁰. Na tej točki je Demos pač moral popustiti in sprejeti tudi za mednarodne standarde izredno strog kriterij absolutne večine vseh volilnih upravičencev²²¹.

V času strankarskih nesoglasij glede izvedbe plebiscita je Pučnik kot predsednik Demosa v skupščino pošiljal sporočila, kjer je zaradi pomembnosti odločanja o Sloveniji kot samostojni državi poudarjal pomen sodelovanja vseh slovenskih parlamentarnih strank, saj bi to nedvomno prispevalo k večji udeležbi, prav tako pa bi imelo večjo težo v tujini. Na pomisleke, zakaj se Demosu tako mudi z izvedbo plebiscita, pa je odgovarjal z argumenti trenutne jugoslovanske politične situacije, zlasti ukrepi srbske vlade proti slovenskemu gospodarstvu in dogajanjem v vojski. Kljub temu se je bal, da bo opozicija izkoristila nezaupljivost ljudi, ki so bili v skrbeh, kaj bo s Slovenijo, če postane samostojna²²². »Zagotovo, tudi demografske raziskave so takrat pokazale, da je bilo, recimo, v začetku leta 1990 približno 20 odstotkov Slovencev, slovenskih volivcev, prepričanih, da nam bo osamosvojitve uspela, po začetku leta pa je ta odstotek silno zrasel, torej se je optimizem povečeval. Šele okrog referendumu konec istega leta pa je dosegel popolnoma jasno večino Slovencev, čeravno je, če zdaj gledamo, takrat lebdele v zraku tudi neka nevarnost. Takrat smo imeli v Sloveniji deset, dvajset tisoč vojakov jugoslovanske armade in v političnih strankah smo razmišljali, kaj bo, če tik pred referendumom pošljejo za nekaj dni na ceste tanke. To bi seveda vplivalo na razpoloženje ljudi. Obstajala so razna ugibanja, ampak na vsak način je konec leta 1990 jasna večina Slovencev nekako začela verjeti, da je mogoče izvesti osamosvojitve Slovenije.«²²³ Ob tem je Pučnik poudarjal, da plebiscit pomeni, da se bodo na njem državljani izrekli za neodvisno in samostojno Slovenijo, sama izvedba prekinitev odnosov s federacijo pa je druga stvar, ki jo je treba izvesti po ustreznih pripravah. Po njegovem mnenju je namreč čas dozorel²²⁴.

V času predplebiscitne kampanje je pomembno vlogo odigral tudi Pučnik. Tako je npr. na plebiscitnem mitingu v Ljutomeru poudaril, da imamo Slovenci dovolj izkušenj in da se ne gremo več nobenih kompromisov. Postavili bomo temelje za lastno državnost in gospodarsko samostojnost ter bomo tako zaživel kot »normalen narod v normalni Evropi«. Temu mnenju so se pridružile tudi ostale stranke, tako opozicijske kot Demosove, saj so po medstrankarskem sporazumu v kampanji nastopale skupaj²²⁵. Del Pučnikove izjave z omenjenega mitinga je mnogo bolj kot v letu 1990 odmeval v letih 2011 in 2012. K čemur pa se natančneje obrnemo v nadaljevanju.

²¹⁹ povzeto po: Milan Balažic, *Slovenski plebiscit*, prav tam; str. 233-234;

²²⁰ povzeto po: Milan Balažic, *Slovenski plebiscit*, prav tam, str. 259;

²²¹ povzeto po: France Bučar, prav tam, str. 329;

²²² povzeto po: Milan Balažic, *Slovenski plebiscit*, prav tam, str. 231, 239;

²²³ Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam, str. 320-321; Milan Balažic, *Slovenski plebiscit*, prav tam, str. 231-232;

²²⁴ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada ...*, prav tam, str.88;

²²⁵ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada ...*, prav tam, str.117;

Plebiscit o osamosvojitvi Slovenije je potekal 23. decembra 1990, uradni rezultati pa so bili razglašeni 26. decembra. Glasovanja se je udeležilo 93,2 % volilnih upravičencev, pri čemer je 88,2 % vseh upravičencev glasovalo za samostojnost. Po zakonu naj bi bila odločitev uresničena v šestih mesecih²²⁶. Večina slovenskega političnega vrha se je po končanem referendumu zbrala v Cankarjevem domu, kjer je počakala na končne izide. Takrat je izjavo podal tudi Pučnik²²⁷. Pred kamerami je zmagoslavno vzkliknil: »Jugoslavije ni več, gre za Slovenijo«. Ob tem je poudaril, da ne more biti več nobene diskusije o slovenski samostojnosti, saj je slovenska politika dobila ukaz volivcev, da izvrši to, za kar je pri plebiscitu šlo²²⁸. Po končani slovesnosti so se nekateri ministri in predstavniki Demosa odpravili na zasneženi Sv. Jakob nad Medvodami, kjer so ob ognju vztrajali vse do jutra. Takrat sta Peterle in Pučnik v mokrih, za sneg neprimernih čevljih govorila: »Sedaj smo dokončno zavezani projektu, ki naj omogoči Slovencem suvereno in drugačno življenje.« Slovenska politika je tako dobila jasen mandat brez možnosti vrnitve in pol leta, da se izvije iz primeža propadajoče Jugoslavije²²⁹.

Slovesna razglasitev rezultatov plebiscita je bila na svečani seji slovenskega parlamenta 26. decembra 1990. Predsednik skupščine Bučar je pred visokim zborom najprej ugotovil, da se je slovenski narod s prepričljivo večino skoraj soglasno izrekel za samostojno državo. V nadaljevanju pa je poudaril, da narod ni nikomur odgovoren in da nase prevzema vse posledice te odločitve ter da ima slovenski narod pravico do oblikovanja lastne države. Odločitev za samostojno državo ne pomeni zanikanja Jugoslavije, prav tako pa ne pomeni vnaprejšnjega pristajanja nanjo. Za razliko od Bučarjevega je bil nastop predsednika predsedstva Kučana mnogo bolj programsko usmerjen. V imenu predsedstva je predlagal nekaj temeljnih usmeritev glede uresničevanja plebiscitne odločitve. Zavrnil je pobudo Žakljevih socialistov o vzpostavitvi vlade narodne rešitve oz. nacionalne enotnosti rekoč, da že imamo demokratično izvoljeno vlado, ki mora nositi polno odgovornost do sprejetja nove ustave. Pučnik se je tokrat s Kučanom strinjal, da sta nacionalni konsenz in polna odgovornost vlade za izvedbo plebiscitnega »povelja slovenskih volivcev« pogoj za to, da Slovenci kot majhen narod izkoristijo ugodne perspektive. Po Pučniku je Slovenija pripravljena na pogovore z vsemi znotraj in zunaj Jugoslavije ter mora preveriti bilateralne možnosti za povezovanje s Hrvaško, Bosno in morda še katero državo. Kljub tej načelni odprtosti mu je misel o meddržavnem povezovanju tuja in je do nje izrazil osebno odklonilno stališče. Prepričan je namreč bil, da pri svoji neodvisnosti ne smemo popustiti niti za milimeter²³⁰.

²²⁶ povzeto po: Božo Repe, *Plebiscit o osamosvojitvi Slovenije*, prav tam, str. 446-447;

²²⁷ povzeto po: Milan Balažic, *Slovenski plebiscit*, prav tam, str. 294;

²²⁸ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada ...*, prav tam, str. 121;

²²⁹ povzeto po: Milan Balažic, *Slovenski plebiscit*, prav tam, str. 294;

²³⁰ povzeto po: Milan Balažic, *Slovenski plebiscit*, prav tam, str. 299-301;

5.4. Osamosvojitve

5.4.1. V lovljenju časa

Za predsednika Demosa dr. Jožeta Pučnika osamosvojitve sploh ni mogla biti prezgodnja in hkrati je bila nujno vedno prezgodnja. Zato mu opozicija proti prezgodnji osamosvojitvi dejansko pomeni opozicijo proti težnji Slovenije, da postane samostojna država. Oportunisti hočejo osamosvojitve brez osamosvojitve, medtem ko dejanska osamosvojitve vodi skozi vrsto »prezgodnjih« dejanj. Če bi čakali na »pravi trenutek« za dokončno osamosvojitve Slovenije, ga preprosto ne bi nikoli dočakali, saj objektivne okoliščine ne bi bile nikoli dovolj zrele in naklonjene temu dejanju. Zato mora polletni rok, ki teče od plebiscita do razglasitve samostojnosti, ponoviti in potrditi tisto, kar se je ob sprejemanju ustavnih amandmajev leta 1989 in razglasitvi Deklaracije o samostojnosti julija 1990 še naključno in možno: da Jugoslavija živi le še zato, ker ji ni nihče povedal, da je že mrtva. V smislu Heglove filozofije ponavljanja in potrjevanja zgodovinskih dogodkov je bilo zato treba plebiscitno odločitev za samostojnost ponoviti in potrditi v polletnem določenem roku, saj je le tako mednarodna skupnost, ki je slovenski plebiscit razumela kot nekaj naključnega, nedefiniranega to odločitev sprejela²³¹. Zato je imel po Balažicevem mnenju Pučnik prav, ko je trdil, da dogodek, ki se ponovi (dokončna razglasitev samostojnosti, ki sledi plebiscitu), retroaktivno skozi svojo ponovitev prejme lastno potrditev²³². Ali drugače povedano, plebiscitarna odločitev sama po sebi še ni bila dovolj, če je ne bi podprli z ustreznimi ukrepi in je v določenem roku ne bi potrdili z dokončno razglasitvijo samostojnosti. Obenem pa je podala pravno podlago za osamosvojitve.

Čeprav je bila glede plebiscita in njegove izvedbe dosežena enotnost med vsemi parlamentarnimi strankami, pa so kmalu ponovno prišli v ospredje medstrankarski spori. Poleg stalnega nezaupanja med opozicijo (t. i. strankami kontinuitete) in Demosom so se stopnjevala nasprotja znotraj Demosa – zlasti med Peterletovim krščansko-ljudskim in Ruplovim nacionalno-liberalnim polom. Ker se je s tem povečeval strah pred možnim razpadom koalicije, je bil 4. januarja 1991 v ljubljanski gostilni Urška sklican zaprti sestanek vodstva Demosa, na katerem so padale težke besede o počasnosti priprav na osamosvojitve in šibkosti vladnih gospodarskih resorjev. Zunanji minister in predsednik SDZ Rupel je prvič spregovoril o obujanju klerikalizma, na kar pa je predsednik SKD in vlade Peterle odgovoril z navajanjem ministrov »laičnih« strank, ki naj bi bili problematični. Temu se je uprl tudi predsednik Zelenih Plut. O slabi koordinaciji vlade sta govorila tudi obrambni minister Janša in notranji Bavčar, predsednik Demosa Pučnik pa je kritiziral gospodarsko politiko. Predsednik SKZ Oman je skušal zmanjšati pomen spora, saj naj bi po njegovem šlo med Ruplom in Peterletom le za osebni spor in jima svetoval, naj gresta »na dva deci« in se sporazumeta. Končni sklep sestanka je bil, naj Peterle pripravi predlog za rekonstrukcijo vlade. Čeprav so nasprotja znotraj koalicije ostajala, se je Peterletova vlada obdržala nespremenjena, medtem ko se je reorganiziralo vodstvo Demosa, ki se je iz predsedstva preoblikovalo v svet, pisati pa so pričeli tudi nov sporazum o delovanju vlade²³³.

Novi svet Demosa, poslanski klubi in ministri so na posvetu v Poljčah 12. in 13. januarja usklajevali svoje poglede. SDZ se je pritoževala, da se utaplja v Demosu in izgublja svojo identiteto; zaradi državotvornosti bo koalicijo še vedno podpirala, a bo obenem sodelovala z opozicijo v večji meri. Tudi Zeleni so izrazili podporo nadaljnjemu obstoju koalicije, ker pa so se v stranki krepili spori med levim in desnim krilom, je vodenje stranke znova prevzel

²³¹ povzeto po: Milan Balažic, *Slovenski plebiscit*, prav tam, str. 313-314;

²³² povzeto po: Milan Balažic, *Slovenski plebiscit*, prav tam, str. 313-314;

²³³ povzeto po: Milan Balažic, *Samostojna Slovenija*, Ljubljana: Študentska založba, 2011, 1. izd. str. 7-8;

Plut. Najbolj kritični do dela vlade pa so bili v SDSS. Po njihovem prepričanju je Pučnik zanemarjal svojo stranko, ko se je trudil obdržati koalicijo skupaj, kar naj bi bilo izredno težko, saj je bil odrinjen od informacij in odločanja. Na Pučnikove pritožbe, zakaj ni redno obveščen o delovanju vlade, je Peterle odgovoril, naj prihaja na njene novinarske konference. Poleg tega je na Pučnika pritiskala struja Franceta Tomšiča, prvega predsednika socialdemokratov, ki je napovedovala izstop iz koalicije, če ne bo prišlo do preobrata pri vladni socialni politiki. Kljub temu je bil sestanek uspešen in, čeprav so se nasprotja še vedno občasno pojavljala, je bil Demos zaradi skupnega interesa – osamosvojitve, začasno spravljen²³⁴.

Trenja so nastajala tudi v odnosu med Demosom in opozicijo. Slednja je pogosto ošvrknila napetosti znotraj koalicije in neredko poskrbela, da niso bile v ozadju. Pučnik (2002) je bil mnenja, da »Tudi po referendumu, za katerega so se, vsaj formalno, zavzele vse slovenske stranke, so komunisti še naprej ovirali Demosove priprave na osamosvojitve. To so delali posredno, še bolj pa neposredno, z intrigami med Demosovimi politiki, s smešnimi predlogi in z zlorabljanjem procedure v parlamentu. Najbolj nevarne so bile javne izjave vplivnih politikov, ki so begale prebivalstvo in vnašale nevarno zmedo tudi v državno upravo.«²³⁵ Čeprav je bilo tudi na opozicijski strani veliko politikov naklonjenih osamosvojitvi, je dejstvo, da so bili med njimi tudi takšni, ki so do osamosvojitve izražali odklonilno stališče oz. so bili do nje izredno zadržani. Med njimi Pučnik navaja nastop Jožefa Školča v TV Žarišču, kjer je slednji ostro napadel Demosov projekt osamosvajanja in zatrjeval, da »zunanja politika Slovenije lahko gre le preko in skozi Beograd«. V podobnem duhu je Mile Šetinc, poslanec Školčeve LDS zatrjeval, da »bomo jedli travo, če gremo iz Jugoslavije«. Veliko zmedo je napravil tudi ugledni ekonomist dr. Aleksander Bajt, ki je podal »strokovno« omeno: »Če se bo Slovenija osamosvojila, bo postala enajsta provinca Avstrije!«. Izjavo bivšega predsednika predsedstva Slovenije Janeza Stanovnika, v kateri je trdil, da »Ločitev od Jugoslavije pomeni samomor za Slovenijo!«, pa so mediji ponavljali vse do osamosvojitve. S tem naj bi, po Pučnikovem prepričanju, ti politiki poskušali strašiti prebivalstvo in vnašati zmedo v sicer pregreto ozračje razpadanja Jugoslavije²³⁶.

V začetku februarja je slovensko politično ozračje ponovno razburkal Pučnik. Dopisniku nemške tiskovne agencije (DPA) je izjavil, da so »vse stranke opustile zamisel o rahli zvezi suverenih republik, ker je konfederacija zaradi nemogočih pogojev južnih republik docela neuresničljiva in se bo zato Slovenija odcepila od Jugoslavije še pred letošnjim junijem«. Med opozicijskimi strankami, zlasti pri do osamosvojitve zadržani LDS, je to sprožilo burno reakcijo. Obtoževali so ga, da si je prilastil pravico predstavljanja vseh parlamentarnih strank ter da notranje zadeve razlaga tujcem, preden so se o njih sploh dogovorili. Vendar Balažic (2011) ocenjuje, da je bil Pučnik, kot že tolikokrat poprej, le korak pred drugimi, ki so mu kmalu sledili ter potrdili nadaljevanje korakov v smeri osamosvojitve ter opustitve ideje o konfederaciji, ker zanj ni bilo soglasja pri ostalih republikah²³⁷.

Ker je Pučnikova izjava vzbudila nemalo vprašanj, je bil na kulturni praznik gost v televizijski oddaji Žarišče. Pesek (2012) ocenjuje pogovor z Ljerkom Bizilj v tej oddaji za enega izmed Pučnikovih boljših intervjujev, v katerem je med drugim povedal, kakšen je njegov odnos do Peterletove vlade: »Vlada ima po drugi strani izredno težek posel. Jaz se celo bojim, da je ta naša Demosova vlada v skoraj tragičnem položaju. Opraviti mora veliko delo,

²³⁴ povzeto po: Milan Balažic, *Samostojna Slovenija*, prav tam, str. 7-8;

²³⁵ povzeto po: Jože Pučnik, *Politične priprave na osamosvojitve (Pričevanje)*, prav tam, str. 99;

²³⁶ povzeto po: Jože Pučnik, *Politične priprave na osamosvojitve (Pričevanje)*, prav tam, str. 99;

²³⁷ povzeto po: Milan Balažic, *Samostojna Slovenija*, prav tam, str. 63-64;

mora izvesti strukturni premik, za katerega smo se Slovenci odločili, in ob tem mora na levo in desno obljubljeni samo materialne žrtve. Kar pa lahko pozitivnega obljubi je žal trenutno le na simbolični ravni: suverenost, neodvisnost, služenje vojakov doma, lastno valuto eventualno in druge reči ... Sadovi bodo šele čez leta.« Glede sklenitve konfederacije je izjavil, da jo že iz časov pred volitvami razume kot zvezo držav brez zakonodajnih ali administrativnih organov, temveč je to zgolj posvetovalni organ. Dejansko to po njegovem pomeni zelo intenzivne pogovore in bilateralne odnose med dvema ali več samostojnimi državami. Na vprašanje, kakšen bo davek osamosvojitve, je odgovoril, da ne smemo preračunavati v dinarje, po drugi strani pa ne vemo, koliko bi nas stalo, če ostanemo v Jugoslaviji. Na vprašanje, ali je antikomunizem že končan in smo že stopili v demokracijo, je odgovoril, da so bili prvi meseci po volitvah odraz predvolilnega boja, ki je bil mučen, obremenjen s čustvi in klevetami. Toda to se je kmalu umirilo, je pa izrazil zaskrbljenost, da vsa dediščina ideologije še ni premagana. V nadaljevanju razgovora je voditeljici pritrdil, da je zdajšnja oblast žrtvovana, saj je nasledila 45 let dogovorjene ekonomije. Po njegovem prepričanju je dediščina preteklosti huda, vendar se je treba z njo ukvarjati in jo tudi pozabiti in k temu morajo prispevati vsi v tej družbi²³⁸.

5.4.2. Deklaracija za mir

V istem času se je zgodil še en pomemben dogodek, ki je razburkal slovensko politično javnost. LDS in SDP sta, v sodelovanju z nekaterimi civilnodružbenimi skupinami, 6. februarja 1991 slovenski javnosti predstavili t. i. Deklaracijo za mir. Oblikovana je bila kot peticija, ki naj bi preprečila oborožen spopad na ozemlju Slovenije, izzvenela pa je kot odpor proti oblikovanju slovenske vojske. Deklaracija je bila tempirana na čas vročih razprav o štirih obrambnih zakonih in proračunu. Podpisali so jo številni strankarski prvaki in ugledne osebnosti (mdr. Drnovšek, Ribičič, Mencinger in Školč) ter štirje člani predsedstva Slovenije (Kučan, Plut, Zlobec in Kmecl). Zato tudi noben član predsedstva, z izjemo Omana, do začetka vojne ni želel obiskati nobene od vpoklicanih enot TO²³⁹. Pučnik (2002) jo označi za »škandal prve vrste«. Razglašala je, da »oboroževanje ne prinaša varnosti« in da pomeni »stalno grožnjo demokratični ureditvi« ter predlagala »intenzivne družbene in diplomatske ukrepe za nenasilno reševanje sporov«. V resnici pa je šlo po njegovem mnenju za zvit politični načrt, da bi preprečili razvijanje slovenskih obrambnih sil. Še bolj absurdno se mu je zdelo, da so to uveljavljali v mesecih, ko je jugoslovanska vojska na Hrvaškem že kazala vso svojo borbena brezobzirnost. Ker so jo podpisali tudi vsi člani predsedstva, z izjemo Ivana Omana, jo označi za premišljeno preprečevanje osamosvojitve. Politični učinek Deklaracije je bil velik, saj so jo podpisali tudi številni vidni predstavniki Demosa, mdr. podpredsednik vlade Mencinger in predsednik Zelenih Plut. Vse to je po Pučniku vnašalo v slovenski politični prostor veliko zmedo²⁴⁰. Kljub temu je bilo javno mnenje oblikovanju slovenske vojske naklonjeno, vsaj v prehodnem obdobju, saj je bilo ob koncu decembra 1990 samo 15 % prebivalstva Slovenije za hitro enostransko razorožitev²⁴¹.

Vojska je bilo pereča tema že vse od nastopa Demosove vlade. Poleg vseskozi prisotne teme o služenju slovenskih nabornikov v domovini²⁴² je javnost in politični vrh že takoj razburilo razoroževanje teritorialne obrambe. Akcija razorožitve se je dejansko začela že mesec dni

²³⁸ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada ...*, prav tam, str. 141-143;

²³⁹ povzeto po: Janez Janša, *Deklaracija za mir*, V: Slovenska kronika XX. stoletja, Ljubljana: Nova revija, 1997, str. 457;

²⁴⁰ povzeto po: Jože Pučnik, *Politične priprave na osamosvojitve (Pričevanje)*, prav tam, str. 99-100;

²⁴¹ povzeto po: Janez Janša, *Deklaracija za mir*, prav tam, str. 457;

²⁴² vprašanje je bilo rešeno šele 8. marca 1991 z ustavnim zakonom – glej: Božo Repe, *Slovenci nič več v JLA*, V: Slovenska kronika XX. stoletja, Ljubljana: Nova revija, 1997, str. 459;

pred nastopom Peterletove vlade in sicer z odredbo zveznega sekretarja za obrambo Kadijevića svojim podrejenim, naj pregledajo skladišča orožja in pripravijo predloge za ukrepanje. Nato je 14. maja 1990 ukazal premestitev vsega orožja iz objektov, ki po njegovem niso ustrezala standardom, v ustrezna skladišča JLA. Slovenska teritorialna obramba je bila praktično razorožena, saj je od ustrezne oborožitve za več kot 100 000 vojakov, po zaslugi upora nekaterih posameznikov in (pre)pozne akcije slovenskega političnega vrha, ohranila oborožitev za kakšnih 12 000 vojakov (okrog 10 % orožja)²⁴³. Kot odgovor na odvzemanje orožja se je konec avgusta 1990 pričela razvijati akcija Manevrška struktura narodne zaštite²⁴⁴. V zvezi z odvzemanjem orožja je jeseni 1990 Pučnik v pismu predsedniku predsedstva Slovenije Kučanu očital preveliko pasivnost v majskem premeščanju orožja in da ni storil vsega, kar bi lahko. Kučan mu je na to odgovoril, da Pučnik prav dobro ve, da sedanja pravna ureditev na področju teritorialne obrambe republiki ne dopušča vseh pristojnosti in ga "podučil", da so na tem področju pač stvari, ki ne morejo biti predmet javnega dopisovanja²⁴⁵. V začetku januarja 1991 je TO tudi uradno naznanila, da se oborožuje. Obrambni sekretar Janša je v Žarišču 18. januarja predstavil novo orožje, s katerim je bila TO opremljena in poudaril, da ni možnosti, da bi ga JLA odvzela. V tem času je vlada sklenila, da se rezervnega sestava TO ne more pozvati mimo organa za ljudsko obrambo, s čimer je želela preprečiti, da bi ga JLA vpoklicala sama, kar je pripeljalo do zaostrenih varnostnih razmer, zlasti ker je bil to tudi čas spopada jugoslovanskih varnostnih služb. Da bi napeto situacijo umirili, je bil sklican slovensko-srbski vrh na ravni Milošević-Kučan, kjer je bilo sklenjeno, da bo Srbija spoštovala interese Slovenije, Slovenija pa interese srbskega naroda po življenju v eni državi²⁴⁶. Pomiritvi na ravni Jugoslavije je sledilo napeto notranjepolitično obdobje začetka februarja z vprašanjem obrambne zakonodaje in vojaškega proračuna na eni, ter Deklaracije za mir na drugi strani.

Da je bilo vprašanje vojske in oboroževanja na mestu, kaže tudi dogajanje v Beogradu in znotraj JLA dober mesec kasneje. Tako je 12. marca 1991 predsednik zveznega predsedstva Jović (goreč Miloševićev pristaš), formalno na zahtevo zveznega obrambnega ministra generala Kadijevića, sklical izredno sejo zveznega predsedstva. Slovenski član predsedstva Drnovšek se je zaradi odpora proti nemogočim razmeram in hudim pritiskom ni udeležil. Zato si je prihranil »dobrodošlico«, kakršno je vojska pripravila ostalim članom zveznega predsedstva: pred palačo so jih pričakali oficirji JLA in jih odpeljali na Topčider, kjer je bil predviden kraj za izredna srečanja v primeru vojne. Kadijević je, s podporo Jovića, zahteval od predsedstva razglasitev izrednega stanja in dovoljenje armadi za posredovanje. Temu se je uprl hrvaški član Mesić, ki sta ga podprla tudi predstavnika Makedonije ter Bosne in Hercegovine, kar je razjezilo Kadijevića, ki je zatrdil, da bo armada posegla po orožju ne glede na odločitev predsedstva in da bo z vsemi silami preprečila razpad države. Vendar je razmerje sil znotraj predsedstva ostalo enako. Jović je zagrozil z odstopom ter podal ugotovitev, da predsedstvo Jugoslavije ni zmoglo sprejeti odloka, ki ga je predložil vrhovni štab poveljstva. Sledil je sestanek armadnega vrha, kjer je bila na mizi odločitev, ali gredo generali v akcijo državnega udara brez pokritja s strani zveznega predsedstva. Večina generalov je bila za takojšnjo akcijo, vendar jih je general Kadijević zadržal z obljubo še enega poskusa pritiska na predsedstvo in konzultacije s sovjetskimi vojaškimi zavezniki v Moskvi²⁴⁷.

²⁴³ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada ...*, prav tam, str. 40-41;

²⁴⁴ povzeto po: Janez Janša, *Deklaracija za mir*, prav tam, str. 437;

²⁴⁵ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada ...*, prav tam, str. 76-77;

²⁴⁶ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada ...*, prav tam, str. 138-140;

²⁴⁷ povzeto po: Milan Balažic, *Samostojna Slovenija*, prav tam, str. 88-89;

Slovenija je bila v pričakovanju državnega udara na trnih, politične stranke pa so radikalizirale svoja stališča do osamosvojitve. Tako so Pučnikovi socialdemokrati ocenjevali, »da današnji dogodki v Beogradu praktično pomenijo razpad Jugoslavije in njenih legitimnih organov« ter da poskušajo nekateri člani zveznega predsedstva s pomočjo JLA reševati svoj politični položaj ter preprečiti logični tok zgodovine. Preko članka, objavljenega v Delu 13. marca 1991, so obtožili predsednika in vodstvo Srbije, da s svojimi hegemonističnimi težnjami razbijajo Jugoslavijo. Zato je prišel čas, da se dokončno izvede plebiscitarna odločitev: skupščino so pozvali k ukrepanju, Slovence pa k enotnosti. Odločno so nastopili proti načinu delovanja vojske ter pozvali vodstvo 5. armadnega območja k ohranitvi časti in nevmešavanju v notranje zadeve republik. Obenem so poudarili, da ima Slovenija pravico do idealov evropske demokracije, svobode in samoodločbe, vsakršno delovanje proti temu pa bodo razumeli za okupacijo in bodo o tem obvestili tudi tujino. Protestu SDSS so se pridružile še nekatere druge stranke, med njimi Ruplovi demokrati. Še isti večer se je sestala slovenska vlada in razpravljala o pripravljenosti notranjega in obrambnega ministrstva v primeru državnega udara. Intenzivnost je povečala tudi slovenska diplomacija, ki je dobila nalogo obveščanja tujine o dogajanju v Jugoslaviji²⁴⁸.

Naslednji dan, 14. marca, je bilo ponovno sklicano zvezno predsedstvo, ki je zasedalo dva dneva. Kadijević in Jović sta bila prepričana, da bosta Drnovšek in Mesić nasprotovala vsakršnemu posegu vojske ter sta zato pripravila rezervni načrt – razbitje predsedstva. Jović je poskušal prelomiti situacijo, v kateri je polovica predsedstva (Slovenija, Hrvaška, Bosna in Hercegovina, Makedonija) nasprotovala posegu vojske, vendar je bil učinek nasproten – vojaškemu posegu je odrekel podporo kosovski član Sapundžija, ki je bil zato v nekaj dneh nelegalno zamenjan. Ker se je razmerje sil obrnilo v »napačno« smer, je Jović skupaj s svojimi sateliti odstopil. S tem je nastal oblastni vakuum, saj je Jugoslavija ostala brez organa, ki je imel pooblastila ustaviti vojaški udar. Milošević je v televizijskem nastopu zveznemu predsedstvu odrekel legitimnost in od armade zahteval posredovanje. Da bi armado prisilil k ukrepanju, je dal dovoljenje Srbom v kninski krajini na Hrvaškem, da razglasijo neodvisnost. Poveljstvo armade se je umaknilo, analiziralo razmere in z nedosegljivostjo tudi za ostale člane predsedstva povečevalo negotovost. Drnovšek in Mesić sta se odločila prehiteti morebitne krvave dogodke in pripraviti protiudarec. Zato sta naslednji dan, 16. marca, sklicala novo zasedanje predsedstva, na katerem se je pet preostalih članov distanciralo od Jovićeve interpretacije dogodkov. Mesić je kot podpredsednik nastopil kot novi vrhovni poveljnik vojske in s tem pokazal, da ni prišlo do nobenega ustavnega vakuuma. Podprl ga je tudi predsednik zvezne vlade Marković in javnosti razglasil, da zvezno predsedstvo in vlada delujeta normalno. S tem je zvezno predsedstvo prekrižalo načrte armadi, ki brez političnega kritja ni želela izvesti državnega udara, saj bi s tem zvezne institucije v mednarodnih odnosih izgubile vso legitimnost²⁴⁹.

V nastali situaciji je ljubljanski Demos pozval slovenski parlament, naj upošteva plebiscitno voljo in takoj razglasi odcepitev Slovenije od Jugoslavije. Ta je še toliko nujnejša, ker naj bi se po informacijah iz Beograda, znotraj armade krepil vpliv skrajnega Adžića, ki vse bolj prevladuje nad bolj umirjenim Kadijevićem – če ta delitev sploh obstaja in je zgolj umetna, da bi Kadijeviću omogočila prevzem oblasti. Zato Pučnik ni več prepričan, ali generalštab sploh še priznava zvezno predsedstvo za vrhovnega komandanta ali pa se je že samo razglasilo za vrhovnega poveljnika. »To pa bi v bistvu pomenilo, da je v državi že prišlo do vojaškega puča«. Zato po Pučnikovem prepričanju Slovenija nima več kaj čakati in mora čim prej uresničiti plebiscitarno odločitev in samostojnost slovenske države. Proti Pučniku se je

²⁴⁸ povzeto po: Milan Balažic, *Samostojna Slovenija*, prav tam, str. 89;

²⁴⁹ povzeto po: Milan Balažic, *Samostojna Slovenija*, prav tam, str. 103-110;

postavilo vodstvo SDP in mu očitalo, da deluje v nasprotju s plebiscitarno odločitvijo ter da nasprotujejo enostranski odcepitvi, dokler bodo možnosti za sporazumno združitev oz. take odločitve ne bomo primorani enostransko razglasiti²⁵⁰. Tovrstne izjave Pučnik (1997) razume kot poskus zavlačevanja procesa osamosvojitve in po njegovem kažejo, da opozicijske stranke z osamosvojitvijo niso mislile resno.

5.4.3. *Pospeševanje v osamosvojitve*

V drugi polovici marca 1990 je bila vlada izredno aktivna tudi na zunanjepolitičnem področju. Predvsem je želela pojasniti, da v primeru Jugoslavije ne gre za nacijo, razdeljeno na administrativne enote, temveč na zvezo nacij-držav. Jugoslovanske narode, organizirane kot republike, so v preteklosti povezovali sila, birokratski centralizem in marksizem, sedaj pa je treba rešiti jugoslovansko vprašanje na miren in demokratičen način ob popolnem spoštovanju subjektivnosti njenih nacij – ob upoštevanju helsinškega pravila o nespremenljivosti meja. Smer slovenske politike je bila upravičena. Čeprav so se na sestanku zunanjih ministrov Evropske skupnosti v Luksemburgu 27. marca 1991 le-ti zavzeli za enotnost in ozemeljsko celovitost Jugoslavije, je bilo v razpravi za zaprtimi vrati mogoče slišati tudi drugačna mnenja. Zlasti Britanci naj bi bili do nekaterih točk zadržani. Ker so ministri želeli preučiti stanje v Jugoslaviji po neizvedenem državnem udaru, so se dogovorili, da v Beograd pošljejo »trojko«: aktualnega (Poss), predhodnega (de Michelis) in prihodnjega (van den Broek) predsedujočega v ministrskem svetu. Podprli so tudi napovedani omnibus predsednikov jugoslovanskih republik, na katerem naj bi razpravljali o prihodnosti države. Omenjenih sestankov je bilo več, vendar tako zagovorniki zveze suverenih držav (Slovenija in Hrvaška) kot enotne demokratične države (Srbija) niso bili pripravljeni popuščati, zato ni prišlo do zbližanja stališč²⁵¹.

Ob koncu marca je zavrelo tudi na seji poslanskega kluba Demosa, kjer je veliko poslancev pritisnilo k temu, da bi končno prišlo do razglasitve slovenske samostojnosti. V prvi vrsti so bili to poslanci Pučnikovih socialdemokratov, ki so uradno zahtevali, da slovenska skupščina »nemudoma uvrsti na dnevni red ustavni zakon za takojšnjo in popolno osamosvojitve«, saj bi »šele status osamosvojene Slovenije omogočil primerno pogajalsko pozicijo«. Premier Peterle in zunanji minister Rupel, ki sta bila ravno na obisku na Dunaju, sta poslancem po telefonu priporočila, naj ne sprejemajo nikakršnih sklepov do njune vrnitve. Med čakanjem se je med poslanci vnela vroča razprava in nekateri so celo zahtevali odstop vlade, če ni sposobna v najkrajšem času pripraviti vsega za čimprejšnje slovo od federacije. S svojim prihodom je Peterletu in Ruplu uspelo zavrniti hitropotezne sklepe, dogovorili pa so se, da vlada do konca aprila usposobi Slovenijo za prevzem vseh državnih funkcij, takrat pa bo sprejet tudi »mali ustavni zakon«, ki bo razglasil odcepitev. Gasilska akcija je sicer uspela, a se je pokazalo, da ima koalicija sama velike težave zaradi različnega pogleda na to, kaj je v tem trenutku možno in kaj ne, zlasti na področju ekonomske politike²⁵². Problematično je bilo zlasti vprašanje načina denacionalizacije (hitra ali počasna) in zamenjave »rdečih direktorjev«, s čimer se ni strinjala Ruplova SDZ. Svet Demosa se je 5. aprila sestal na Brdu pri Kranju, kjer so razpravljali o pospeševanju priprav na osamosvojitve in je Pučnik od vseh republiških ustanov (vlade, predsedstva in skupščine) zahteval, da se priprave na osamosvojitve končajo pred 23. junijem²⁵³.

²⁵⁰ povzeto po: Milan Balažic, *Samostojna Slovenija*, prav tam, str. 112, 120;

²⁵¹ povzeto po: Milan Balažic, *Samostojna Slovenija*, prav tam, str. 120-122;

²⁵² povzeto po: Milan Balažic, *Samostojna Slovenija*, prav tam, str. 122-123;

²⁵³ povzeto po: Milan Balažic, *Samostojna Slovenija*, prav tam, str. 136;

V skladu z dogovorom je Peterletova vlada aprila pričela s pospešenimi pripravami na osamosvojitve in opravila tudi kadrovske menjave v svojih vrstah. Tako je bil 4. aprila na seji Izvršnega sveta še zadnjič prisoten sekretar za informiranje, ki ga je Peterle odslovil in na njegovo mesto predlagal Jelka Kacina, ki ga je ocenjeval kot bolj prebojnega človeka. Vlado je iz »načelnih razlogov« zapustil tudi podpredsednik in minister za gospodarstvo dr. Jože Mencinger. Kasneje je svojo odločitev obžaloval. Kmalu po napovedanem Mencingerjevem odhodu se je za odstop odločil tudi sekretar za finance dr. Marko Kranjec. Njuna odločitev sicer ni bila skupna, je pa moč opaziti vpliv odstopa prvega. Peterle je Kranjca na daljšem sprehodu poskušal prepričati, naj ostane, Pučnik mu je celo ponujal Mencingerjevo mesto, a svoje odločitve ni preklical in je politiko zapustil. Pučnik je kot predsednik Demosa in socialdemokratske stranke, katere član je bil tudi Mencinger, ocenjeval, da sta Kranjec in Mencinger podpirala zelo postopno obliko osamosvajanja, saj sta upoštevala predvsem gospodarske argumente in sta imela po svoje prav, saj je osamosvojitve slovensko gospodarstvo še dodatno prizadela. Zato je menil, da sta podcenjevala pomen politične samostojnosti Slovenije, ki je bila za Demos primarni problem, ter hkrati izrazil veselje, da je prevladala tista večina, ki se je odločila za sorazmerno hiter projekt osamosvojitve²⁵⁴.

Zamenjava več ministrov v aprilu 1991 in vedno glasnejše govorice o nesoglasjih znotraj Demosa, je pripeljala do sestanka predsednikov koalicijskih strank in še nekaterih članov vlade na Brdu pri Kranju 28. aprila. Sestanek je pričel Pučnik z oceno političnih razmer. Dejal je, da v javnosti krožijo govorice o neurejenih odnosih v vladi in da so ti problemi toliko bolj očitni, kolikor bolj se bliža 25. junij. Po njegovem so zadnji javni nastopi nekaterih ministrov, še posebej Mencingerja in Kranjca vnesli v javnost veliko dvomov glede tega, ali smo sposobni izpeljati osamosvojitve. Vlada nima jasne gospodarske in socialne politike, nekatere ustanove ne čutijo krize, čuti pa jo gospodarstvo. Ljudem je treba predstaviti resnični položaj, obenem pa jih ne plašiti z dvomom o sposobnosti. V projektu osamosvojitve ni prostora za strankarske interese in je zato treba prediskutirati odprta vprašanja. Ob koncu uvoda je Pučnik predlagal, naj se vsaka stranka nedvoumno izjasni, ali je 26. junij zanj še vedno datum prenosa oziroma prevzema dejanske oblasti in osamosvojitve. Na zadnje, ključno Pučnikovo vprašanje so strankarski veljaki, z izjemo Peterleta, ki se je poskušal odgovoru izogniti in je govoril predvsem o gospodarstvu, odgovorili pritrdilno. Njegov izmikajoči se odgovor, da »26. junij lahko ostaja termin v smislu zakona,« je izzval negodovanje večine sodelujočih, zato je Pučnik ob koncu sestanka še enkrat predlagal, naj se prisotni opredelijo do 26. junija. Tokrat je bil tudi Peterle jasen in je dejal, da se strinja s stališčem drugih, da Slovenija 26. junija prevzame dejansko oblast na svojem ozemlju. Po sestanku je delo v vladi steklo s takim tempom, kot bi moralo že 27. decembra 1990²⁵⁵.

V začetku maja je ponovno prišlo do zaostrovanja razmer na nivoju federacije. V Beogradu se je 7. maja 1991 začela odvijati tridnevna, razširjena seja zveznega predsedstva (torej s predsedniki republik in predsednikom zvezne vlade) o uvedbi izrednih razmer, ki jo je zahtevala armada zaradi mednacionalnih spopadov na Hrvaškem. Vendar ni šlo le za Hrvaško, temveč je JLA začela svoje priprave tudi na vojno v Sloveniji, kjer je krepila obmejne, oklepne in posebne enote. Kot krinka koncentracije vojske je služila poveljniško-štabna vaja Okop, ki je sicer predvidevala uporabo armade proti zunanjemu sovražniku, a so se mu pridružile protijugoslovansko in protisocialistično usmerjene stranke. Začetek seje je bil klavrn, saj niso dosegli soglasja o besedilu, ki je bilo predlagano za razpravo in je zato predsednik zveznega predsedstva Jović sejo prekinil. V Ljubljani je prekinitev povzročila

²⁵⁴ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada ...*, prav tam, str. 153-158;

²⁵⁵ povzeto po: Janez Janša, *Premik: Nastajanje in obramba Slovenske države 1988-1992*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992, 1. izd. str. 106;

veliko vznemirjenje, zlasti ker naj bi Jović v vročem dialogu s Kučanom neprevidno potrdil, da armada pripravlja poseg v Sloveniji. Na zaprti seji se je hitro sestal slovenski parlament in z nekaj opozorili poslancev LDS v primeru potrebe omogočil obrambo Slovenije z vsemi razpoložljivimi vojaškimi sredstvi. V nadaljevanju se je sta uvedbi izrednih razmer za celo državo in posebnim pooblastilom armadi nasprotovala oba slovenska predstavnika (Drnovšek in Kučan), ki sta armado obtožila, da predsedstvu postavlja ultimati. Milošević se z njima seveda ni strinjal in je podprl uvedbo izrednih razmer, ki za Srbijo ne veljajo. Na koncu je predsedstvo ugodilo večini zahtev JLA, kar armadi še vedno ni bilo dovolj. Kadijević je zato Miloševiću in Joviću vnovič predlagal državni udar, vendar je Milošević Kadijevića zavrnil in mu predlagal, naj opusti jugoslovanski okvir in se posveti velikosrbskemu konceptu. Dogovorili so se tudi, da hrvaškega člana zveznega predsedstva Mesića, ki bi moral 15. maja po načelu rotacije postati predsednik predsedstva, ne bodo podprli, zaradi česar je Jugoslavija ostala brez predsednika²⁵⁶.

Dober teden po polnem začetku delovanja slovenske teritorialne obrambe, 23. maja 1991, se je aktivnost JLA v Sloveniji močno povečala. V nekaterih vojašnicah so dvignili bojno pripravljenost, ceste pa so bile polne tovornjakov, ki so iz skladišč dovažali orožje. Ob 7.30 so v neposredni bližini učnega centra v Pekrah opazili neznane uniformirane osebe, od katerih so dve zajeli in ju po zaslišanju izpustili. Ob 12.30 so pred učni center prispele posebne enote JLA in zahtevale izročitev slovenskih vojakov, ki so ujeli njihova pripravnika²⁵⁷. Armada je želela poslati še pehotno okrepitev, a so jo meščani Maribora blokirali in prisilili k umiku v vojašnice. Pričela so se pogajanja, ki jih je prekinila armada z ugrabitvijo dveh častnikov TO – pogajalcev. V povračilni akciji je slovenska stran delno blokirala vojaške objekte JLA, jim odklopila elektriko in prekinila telefonske zveze. Naslednji dan zjutraj je bila sklicana razširjena seja slovenskega predsedstva. Janša je poročal o protiukrepih, kar je med nekaterimi prisotnimi povzročilo dvom, ali ne gre za nepotrebno izzivanje armade. Kučan je predlagal pogovore s predsedniki strank, ki so potekali takoj po koncu seje. Mnenja strankarskih prvakov so bila različna: predsednik Demosa Pučnik je ostro kritiziral mlačnost povračilnih ukrepov in pomanjkljivo varnost, zaradi česar je lahko JLA ugrabila dva častnika TO. Nasprotno pa so predstavniki LDS obtoževali Janšo in Bavčarja, da sta z odprtjem učnih centrov izzvala sicer mirno armado in da z blokado še zastrujeta razmere. Popoldne so se razmere začasno umirile, saj je JLA izpustila oba častnika in ukazana je bila deblokada vojašnic. Sledila sta dva tragična dogodka: ob priklopljanju elektrike v transformatorju je vojak JLA obstrelil električarja, nekoliko kasneje pa je oklepni transporter pred vojašnico brezobzirno do smrti povozil Josefa Šimčika. Padla je prva žrtev in na mariborske ulice se je zgrnilo na tisoče demonstrantov. Da bi umiril položaj, je zvečer na TV nastopil Drnovšek, ki je obsodil nekatere poteze slovenskega vodstva. To je povzročilo presenečenje in negativen odziv nekaterih slovenskih politikov, zlasti sekretarja za obrambo Janše²⁵⁸.

V torek, 28. maja, se je ponovno sestalo slovensko predsedstvo v razširjeni sestavi. V ospredju je bila tema protiukrepov, ki da samo izzivajo JLA. Seji predsedstva je spet sledil sestanek s parlamentarnimi strankami. V ospredju je bil predlog, da bi v Ljubljani organizirali zborovanje, s katerim bi izrazili solidarnost z Mariborčani ter pokazali enotnost slovenske politike pred grožnjami iz Beograda. Predlogu so odločno nasprotovali Školčevi liberalci, ki so Janšo in Bavčarja obtožili, da sta krivca za nastalo situacijo. Trdili so, da je rešitev v pogajanjih, čeprav je bil Janša mnenja, da se JLA kot močnejši sogovornik ne bo želela pogajati. Še pred sejo se je Janša pogovoril s Pučnikom in Kučanom, ki sta idejo o zborovanju

²⁵⁶ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada ...*, prav tam, str. 168-169, 171;

²⁵⁷ povzeto po: Janša, *Premik ...*, prav tam, str. 129;

²⁵⁸ povzeto po: Milan Balažic, *Samostojna Slovenija*, prav tam, str. 179-181;

podprla. Tudi Kučan se je strinjal, da je bolje z mitingi izraziti enotnost, kot pa takšen vtis ustvarjati kasneje z orožjem. Zborovanje je nato v petek 31. maja res bilo, vendar so se ga udeležile le Demosove stranke. Opozicija je prireditve napadla, večina medijev pa se je z njo strinjala. Na trgu se je zbralo malo ljudi in odmev je bil šibak. Delni neuspeh in slaba medijska odzivnost sta v armadi povzročila navdušenje, saj so ocenjevali, da Demos zaradi svoje nacionalistične in protijugoslovanske politike izgublja podporo ter da prihaja čas za akcijo²⁵⁹.

Vlada je že sredi maja skupščini predlagala sveženj osamosvojitvenih zakonov. Ob tem je Peterle poudarjal, da kljub zakonodaji, ki bo pomenila dokončen prelom s federacijo, še vedno obstajajo pravne možnosti za pogovore. Zakoni so posegali na področje financ, državljanstva, statusa tujcev, obmejne politike itd. Delegati so zakone pričeli sprejemati 3. junija 1991. Do 5. junija so bili sprejeti vsi, v veljavo pa so vstopili z dnevom osamosvojitve. Hkrati je istega dne parlamentarce razburil novi sekretar za finance Šešok. V govoru pred skupščino je predstavil težave, s katerimi se srečuje slovenska monetarna politika in tako posredno pod vprašaj postavil pripravljenost Slovenije za samostojnost na področju financ. Poslanci, tako iz vrst Demosa kot opozicije, so bili šokirani in so zahtevali pojasnila ter se spraševali, ali je osamosvojitve sploh mogoča. Neposrečeni nastop so nato razčiščevali še na sestanku Demosa, vsi pa so bili nad Šešokovo »brutalno odkritostjo« presenečeni. SDZ je pričela z ostrejšimi kritikami Peterleta, ki se jim je pridružil tudi Pučnik. Da bi zadevo umirili, je izvršni svet naslednji dan sklenil, da bo Peterle podal izjavo za javnost, v kateri bo vlada na prihodnji seji skupščine podala informacijo o uresničevanju osamosvojitvenih zakonov²⁶⁰.

Mednarodna skupnost na dogajanje v Sloveniji ni gledala z odobravanjem. Zlasti ZDA so bile sicer pripravljene podpreti omejeno avtonomijo republik, ne pa tudi teženj po osamosvojitvi, saj so zagovarjali »ohranitev državne suverenosti« Jugoslavije. V tem smislu se je izrekla tudi berlinska konferenca 19. junija, ki je odločila, da Jugoslavija ne sme razpasti, saj je nenadoma postala ključni dejavnik evropske varnosti. Tako naj bi bila od svojevoljne dvomilijonske slovenske nacije odvisna bodočnost Evrope in svetovne ureditve. Slovenski politiki so očitke o enostranskih dejanjih zavračali. Peterle je poudarjal, da slovenska suverenost ne pomeni destabilizacije evropske varnosti in ni povsem izključeval bodočih povezav na območju Jugoslavije. Podobno je bil Kučan mnenja, da Slovenija v obstoječi državi ne more obstati, da pa bo prevzemanje zveznih pooblastil potekalo postopno. S tem se je strinjal tudi Pučnik, ki je za dunajski Die Presse izjavil, da Slovenija želi polno neodvisnost, vendar pa bo »trajalo še mesece in leta, da bodo rešena vsa vprašanja«. Pri tem ni mislil zgolj odprtih vprašanj z Jugoslavijo, ampak so ga skrbele tudi razmere na zahodu – zlasti Osimski sporazum in meja z Italijo. Obstajala je namreč bojazen, da Italija meje s Slovenijo ne bo priznala.²⁶¹

Dne 21. junija 1990 je z brniškega letališča odletela eskadrija letal znamke Kragulj, ki so bila sicer v lasti TO, varovala pa jih je JLA, saj so bili na vojaškem delu letališča. Sekretar za obrambo Janša je bil prepričan, da je šlo za muzejske avione, pri spektaklu (sodelovali so celo helikopterji JLA) pa TO tako ali tako ni mogla ničesar storiti. Po akciji je Pučnik poklical Janšo in ga podučil, da takšno dejanje ni dobro za moralo Slovencev v teh ključnih dneh²⁶².

Tri dni pred osamosvojitvijo je vrh slovenske politike odšel na še zadnja usklajevanja v Zagreb. Po besedah predsednika predsedstva Kučana je šlo predvsem za dogovor o tem, kako

²⁵⁹ povzeto po: Janša, *Premik ...*, prav tam, str. 135-138;

²⁶⁰ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada ...*, prav tam, str. 181;

²⁶¹ povzeto po: Milan Balažic, *Samostojna Slovenija*, prav tam, str. 209;

²⁶² povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada ...*, prav tam, str. 236;

čim bolj izenačiti položaj ene in druge republike, da bi postopek razdruževanja tekel normalno. To je bil tudi sestanek, na katerem je hrvaški predsednik Tuđman vprašal člane svoje delegacije, kako daleč so oni s pripravami na osamosvojitve, ti pa so mu odvrnili, da še niso tako daleč. Kučan naj bi Tuđmana tudi vprašal, ali je Hrvaška pripravljena zadržati vojsko, če bi šla proti Sloveniji, na kar mu je slednji odgovoril pritrdilno. Kasneje je hrvaška politika prelomila obljubo in ni storila nič proti armadi, ki se je po njenem ozemlju premikala proti Sloveniji. Dogovorili so se tudi, da bosta republiki istočasno razglasili samostojnost in sicer 25. junija zvečer²⁶³.

V skupščini se je že 24. junija začela 21. skupna seja vseh zborov, na kateri naj bi s sprejetjem temeljne zakonodaje razglasili samostojnost. Vendar jim tega dne to ni uspelo, saj je bilo vloženih preveč dopolnil. Predvsem predsednik Bučar je hotel, da bi bila seja slovesna in veličastna, a se je pokazalo, da je bila zaznamovana s procedurnimi težavami in boji med Bučarjem, ki je hotel sejo čim prej zaključiti, in delegati, ki so ves čas želeli razpravljati. Vloženih je bilo več dopolnil, zaradi česar je bila seja zvečer prekinjena z napovedjo, da bo dopolnila pregledala ustavna komisija. Naslednji dan je trem predsednikom (Kučan, Peterle, Bučar) vendarle uspelo vzpostaviti nekaj slovesnega razpoloženja z govori. A razburjenje v opoziciji je ostalo, saj je bila težava v tem, da so se politične stranke do zadnjega usklajevale o osamosvojitvenih dokumentih. Za pregreto ozračje je nekaj dni prej poskrbel predsednik SDP Ribičič, ki je povedal, da je njihova strankarska direkcija sklenila, da mora v listini o osamosvojitvi Slovenije pisati le to, da s tem Slovenija pričene proces osamosvajanja. Pučnik je povedal, da so predstavniki Demosa temu odločno nasprotovali in se grdo sprli, na koncu pa vendarle sklenili, da mora dati temeljna listina o slovenski samostojnosti mednarodnopravno veljavnost za popolno suverenost Slovenije. To pa je pomenilo, da na območju Slovenije preneha veljati jugoslovanska zakonodaja in drugo²⁶⁴. Pučnik kasneje (2002) označuje Ribičičev predlog kot poskus zavlačevanja, saj formulacija, da »Slovenija z današnjim dnem začne proces osamosvajanja« pomeni »le "začetek", brez navedbe končnega roka, zopet značilni glagolnik za oznako dejanja, nikakor pa ne uveljavitev samostojnosti 25. junija 1991!«²⁶⁵

Po vrsti zapletov se je 25. junija ob 18. uri dan prej prekinjena seja skupščine vendarle nadaljevala. Po Kučanovem nagovoru, ki je poskušal poslance opogumiti za prevzem naloge, ki jim jo je naložila zgodovina, ter Peterletovem nagovoru, ki je najprej povzel vladne osamosvojitvene ukrepe in zaključil z besedami »Naj živi svobodna država Slovenija,« so poslanci prešli na glasovanje. Ko so bili vsi predlogi z veliko večino sprejeti in je zaključno besedo prevzel Bučar, se je zasedanje ob 20.54 končalo. Delegate, vlado in predsedstvo Republike Slovenije je pred veliko sejno dvorano v skupščini pričakala množica novinarjev. Svojo izjavo je podal tudi Pučnik, ki je ta večer še enkrat potrdil besede, ki jih je tako navdušujoče izrekel ob uspešnem glasovanju na plebiscitu, da namreč ostaja pri svoji tezi, da je Jugoslavija mrtva. Kar je bilo sprejeto v skupščini, je zgolj potrditev, da gre Slovenija svojo pot, pot miru v tem delu Evrope, da želi odstranjevati ograje in ne zabijati kolov za plot. Dodal je še: »Mi moramo ostati ponosni in pogumni. Osnovne odločitve ne bomo preklicali!«²⁶⁶

²⁶³ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada ...*, prav tam, str. 229;

²⁶⁴ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada ...*, prav tam, str. 235-236;

²⁶⁵ Jože Pučnik, *Politične priprave na osamosvojitve (Pričevanje)*, prav tam, str. 100;

²⁶⁶ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada ...*, prav tam, str. 237-250;

5.5. Slovenija je samostojna, a ...

Nekaj minut po 9. uri zvečer 26. junija 1991 se je v središču Ljubljane ob zamolklih zvokih preletov vojaških letal, na Trgu republike pred približno 30 000 ljudmi, začela velika slovesnost s častno četo TO, dvigom nove zastave, ognjemetom in Kučanovim govorom²⁶⁷. To je bil za Slovenijo slovesen trenutek. Vendar je že naslednji dan postalo jasno, da se enote JLA premikajo iz vojašnic. Pričela se je t. i. desetdnevna vojna. Janša (2004) se spominja, da je bilo tudi v času vojne veliko oklevanja, tako znotraj Demosa, kot tudi zunaj njega. Veliko jih ni verjelo v možnost zmage, zato so pričakovali pogajanja in predlagali, naj Slovenija privoli v odlog osamosvojitve npr. za deset let. Pučnik je takrat opravil veliko delo s prepričevanjem, da je treba vztrajati. Opozarjal je, da naslednje možnosti ne bo! Opravil je ogromno delo, ki se ne vidi, saj ni bilo ne posneto, ne dokumentirano, ni nastopal na tiskovnih konferencah. Vendar je to, kar je Pučnik počel v ozadju dnevne politike, pomembno pripomoglo k temu, da Slovenija ni popuščala in da je zaradi svoje nepopustljivosti tudi na Brionih dosegla relativno ugodno pozicijo²⁶⁸.

Da je Pučnik tudi v času vojne odigral pomembno vlogo, čeprav ni nastopal v javnosti, potrjuje tudi Plut: »V času pred 25. 6. ni imel kakšne posebne vloge, razen vloge koordinatorja mnenj Demosa ob 10-dnevni vojni. Vendar so bile takrat v ospredju operativne naloge, zaradi česar je bila njegova vloga manjša. Vendar smo ohranjali stike. Sestanki so bili vedno v prostorih vlade, predsedstvo je pa imelo prostore v isti zgradbi – na Erjavčevi, tako da je Pučnik vedno pred sestankom prišel k meni na kavo. Vedno sva se, tudi bolj osebno, pogovarjala. Popolnoma napačno je izhodišče, da se je med vojno umaknil. Večkrat je predlagal, kako, na kakšen način se je treba lotiti določenih problemov. Ni pa bilo časa, da bi ga nekdo stalno obveščal.«²⁶⁹ Zato lahko odsotnost Pučnika iz medijev povsem jasno in nedvoumno obrazložimo s tem, da preprosto ni bil dovolj dobro informiran in z vidika funkcije vpleten v operativno dogajanje, da bi podajal izjave. To pa ne pomeni, da dogajanja ni spremljal ali razmišljal o rešitvah. Nasprotno. Bil je ves čas zraven, se udeleževal sestankov predsednikov strank z državnim vodstvom itd. Da je bilo temu res tako, potrjujejo tudi drugi viri (če pa ti dogodki niso bili medijsko pokriti, še ne pomeni, da se niso zgodili).

Slivnik (1991) se spominja, da je bil 2. julija, ko se je napetost v Ljubljani stopnjevala zaradi t. i. »druge ofenzive«²⁷⁰ jugoslovanske vojske, Pučnik eden redkih, ki je bil pripravljen z njim spregovoriti. Ostali politiki so bili bodisi na sejah ali pa niso hoteli odgovarjati na vprašanja, zaradi česar je vladala velika negotovost. Pučnik sicer ni vedel, kaj se dogaja, na vprašanje, kako ocenjuje položaj pa je odgovoril le: »Politično v redu, vojaško ga ne znam oceniti . . .«. Spodbudno se mu je zdelo, da je opozicija v večini primerov podprla obrambo samostojne Slovenije. Kaj se je dogajalo v njenih najožjih vodstvih, pa tako ni nihče nič vedel.²⁷⁰ 2. julija zvečer je bila razglašena slovenska enostranska prekinitev ognja in naslednji dan je to potezo pohvalil tudi Pučnik ter jo označil kot »zelo dobro diplomatsko potezo«, vendar je dodal, da ne verjame, da jo bo vojska spoštovala. Dejal je, da se je slovensko vodstvo v zadnjih dneh na sploh dobro držalo in da so dobri tudi odnosi med slovenskimi političnimi strankami. Prejšnji večer je bil namreč po celodnevni dramatični zasuki ponovno sestanek slovenskega predsedstva z voditelji političnih strank, na njem pa so ocenjevali vojaške razmere v Sloveniji

²⁶⁷ povzeto po: Milan Balažic, *Samostojna Slovenija*, prav tam, str. 245;

²⁶⁸ povzeto po: Janez Janša, *Jože Pučnik – človek velikih odločitev*. V: Pučnikova znanstvena in politična misel. 2004, Ljubljana: Nova obzorja, 1. izd. str. 15-16;

²⁶⁹ glej: Priloga 1

²⁷⁰ povzeto po: Danilo Slivnik, *Sto osamosvojitvenih dni*, Ljubljana: Založba Delo, 1991, str. 176;

in ugotovili, da sta potrebni kar največja strpnost in previdnost. Pučnik je o njem dejal, da so se vsi voditelji obnašali »konstruktivno« in da je bil »korekten« celo Jožef Školč.²⁷¹

Pogajanja med predstavniki evropske skupnosti, Hrvaške, SFRJ in Slovenije so potekala 7. julija 1991 na Brionih. Pogajanja so bila težka, pravzaprav je šlo za diktat evropske skupnosti, končala pa so se še istega dne opolnoči. Rezultat je bila Brionska deklaracija, ki je vsebovala izredno ostre zahteve: Slovenija se je morala za tri mesece odpovedati vsem političnim in gospodarskim odločitvam v smeri osamosvajanja, v zameno pa bodo vojaško premirje nadzorovali evropski opazovalci. Meje bodo nadzorovali slovenski cariniki, a carine bodo ostale zvezni dohodek. V zvezi z JLA je bilo določeno, da se njene enote vrnejo v vojašnice, slovenska TO pa ji mora vrniti zaplenjeno opremo. TO se mora deaktivirati in izpustiti vse ujetnike²⁷².

Na tiskovni konferenci po seji vlade in predsedstva 8. julija je bil Pučnik do deklaracije izredno kritičen in je komentiral, da so nekatere točke v obeh aneksih naravnost poniževalne in da sploh ni jasno, kaj bo po izteku trimesečnega moratorija²⁷³. Sledila je burna seja poslanskega kluba Demosa 10. julija. Splošno mnenje Demosa se je sicer že ves čas obračalo v prid njenega sprejetja, kljub temu pa je bilo vodstvo previdno in je želelo ohraniti enotnost. Najpomembnejši je bil nastop Janše, ki je imel do deklaracije že v prejšnjih dneh veliko pripomb, od njegovega mnenja pa je bilo odvisno veliko odločitev poslancev. Po skoraj enournem govoru je, čeprav z ogromno kritikami, sprejetje sporazuma podprl. Ko je po koncu sestanka tudi Pučnik dejal, da najbrž res ni druge izbire, kot da se brionski sporazum sprejme, je odločitev padla²⁷⁴. Deklaracijo je tako z veliko nejevolje Demosov poslanski klub sprejel, čeprav je bil strah pred razkolom in nepodporo velik. Brionsko deklaracijo je slovenska skupščina sprejela še istega dne. Pučnik, ki je celotno razpravo spremljal s skupščinskega balkona, je priznal, da se mu je vse upiralo. Njena vsebina se mu je namreč zdela povsem nesprejemljiva, a to grenko zdravilo je po njegovem Slovenija pač morala vzeti²⁷⁵.

²⁷¹ povzeto po: Danilo Slivnik, *Sto osamosvojitvenih dni*, Ljubljana: Založba Delo, 1991, str. 186;

²⁷² povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada ...*, prav tam, str. 275, 277, 279;

²⁷³ povzeto po: Danilo Slivnik, *Sto osamosvojitvenih dni*, prav tam, str. 210;

²⁷⁴ povzeto po: Danilo Slivnik, *Sto osamosvojitvenih dni*, prav tam, str. 215;

²⁷⁵ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada ...*, prav tam, str. 275, 277, 279;

5.6. Razpad Demosa

Po končani vojni in začetku umikanja JLA se je položaj v Sloveniji radikalno spremenil. Po prepričanju koalicije je bil glavni napor Demosa za njimi. Vezivo, ki je raznorodne stranke držalo skupaj – projekt osamosvojitve, je bil praktično zaključen, čeprav je bila Slovenija formalno še vedno del Jugoslavije. Ker pa so bile informacije iz Bruslja zaskrbljujoče, sploh če bi poskušala evropska skupnost Sloveniji vsiliti novo konfederacijo, je Janša ocenjeval, da boj za samostojnost še ni zaključen, zaradi notranjih sporov razmajana koalicija pa nima več dovolj trdne moči. Zato je predlagal celovito rekonstrukcijo, v kateri naj: stranke ohranijo svoj vpliv glede na predvolilni sporazum, izvede naj se celovita rekonstrukcija vlade, katere vodenje naj prevzame Bavčar, Peterle naj postane predsednik skupščine, Bučar pa naj odide na ustavno sodišče. Prav tako je v vlado želel povabiti predsednika Demosa Pučnika in Drnovška, ki je svoje delo v Beogradu zaključil. Člani sveta Demosa so bili nad Janševim predlogom presenečeni, vendar niso zavrnili pogovorov²⁷⁶.

Pučnik je javno ocenil Janšev predlog kot »pogumen in pošten« ter zanikal, da bi s tem želel obrambni minister unovčiti svoje zasluge v vojni za Slovenijo ali da bi šlo za boj proti domnevemu klerikalizmu. Zato je poskušal biti uravnotežen do obeh polovic Demosa in je trdil, da je Peterleta možno zamenjati tudi s pomočjo opozicije, vendar bi moral Bavčar najprej dokazati, da je sposoben izvajati boljšo koordinacijo med resorji kot Peterle. Ob tem je poudaril, da slednjemu ne nasprotuje in da ne verjame v obtožbe o klerikalizmu²⁷⁷.

V tem času je predsednik skupščine Bučar v svoji pisarni gostil »krizni« sestanek tistih Demosovih prvakov, ki so se zavzemali za rekonstrukcijo vlade – Janše, Bavčarja, Pučnika in Jambreka. Največ časa so posvetili kadrovskim spremembam, zlasti predsedniku vlade Peterletu, ki naj ne bi bil več kos vodenju vlade. Ocenjevali so, da so se vse njegove slabosti pokazale med desetdnevno vojno, ko je koordinacijo namesto Peterleta prevzel Kučan, kar je negativno vplivalo na ugled Demosa²⁷⁸. Zaradi Janševnega predloga rekonstrukcije in odprtih kadrovskih vprašanj je Pučnik sklical dva sestanka sveta Demosa in sicer 25. in 29. julija 1991, kjer se je prvič pokazalo medsebojno nezaupanje, ki je kasneje pripeljalo do razpada koalicije. V razpravi je Pučnik poudaril, da je o spremembah v vladi smiselno razpravljati, da pa mora Demos ostati, dokler se projekt samostojne Slovenije ne zaključi. S Pučnikom sta se strinjala Golja in Spomenka Hribar, Oman pa je poudaril, da SKZ – LS v primeru rekonstrukcije zahteva več ministrskih mest. Pučnik je z ugotovitvijo, da se prisotni strinjajo, da so določene rekonstrukcije potrebne, sestanek prekinil in nadaljevanje napovedal za ponedeljek, 29. julija²⁷⁹.

Nadaljevanje se je torej potekalo 29. julija v prostorih Svetovnega slovenskega kongresa. Na njem je Pučnik poudaril, da je cilj sestanka okrepiti vlado glede na ostro gospodarsko stanje. Peterle in Oman sta se postavila proti Janševemu predlogu, podprla pa sta delno rekonstrukcijo, zaradi česar je predlog padel. Janša je vnovič poudaril, da ob gospodarskih problemih, vprašanjih ustave itd. le celovita rekonstrukcija reši Demos pred razpadom in omogoči uresničitev njegovega programa v celoti. S tem se je strinjal Plut, svojo naklonjenost celoviti rekonstrukciji pa je izrazil tudi Pučnik. Nastala je pat pozicija, v kateri so tri stranke (ZS, SDSS in SDZ) Janšev predlog podprle, tri stranke (SKD, SKZ-LS in LS) pa so mu

²⁷⁶ povzeto po: Milan Balažic, *Samostojna Slovenija*, prav tam, str. 349-350; Janez Janša, *Premik ...*, prav tam, str. 265-267;

²⁷⁷ povzeto po: Milan Balažic, *Samostojna Slovenija*, prav tam, str. 351-352;

²⁷⁸ povzeto po: Milan Balažic, *Samostojna Slovenija*, prav tam, str. 350;

²⁷⁹ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada ...*, prav tam, str. 286-290;

nasprotovale. Pučnik je ugotavljal, da je Demos v samoblokadi. »Še dva, tri mesece in Demos bo razpadel. Tako je tudi prav. Bodo pač nastale nove koalicije. Toda mi ne bomo prvi, ki bi rušili Demos.« Končni sklep sestanka je bil, da se oblikuje delovna skupina v zasedbi Pučnik, Bučar, Peterle, Zagožen, ki bo pripravila konkretnější predlog za rekonstrukcijo vlade. Do delne ali celovite rekonstrukcije vlade v naslednjih mesecih ni prišlo, čez nekaj mesecev pa je, kot je pravilno napovedal Pučnik, Demos tudi razpadel. Ob tem velja omeniti še spor na relaciji Rupel-Peterle, ki je vedno znova prihajal na dan in so nekateri v Demosu nanj posebej opozarjali. Čeprav ga je Rupel zanikal in je trdil, da ne gre za osebne napetosti in čeprav je Pučnik spor preformuliral v oznako »pričkanje«, pa so nesoglasja ostala in pomembno vplivala na razpad²⁸⁰.

Ne glede na dramatičnost Janševga predloga o rekonstrukciji vlade je vlada poleti delovala s polno paro. Najprej je poskušala čim bolj odpraviti posledice vojne in reševati gospodarska vprašanja. V tem času je veliko pozornost dobila tudi julijska odločitev predsedstva SFRJ, da umakne JLA iz Slovenije. Slovenska vlada je bila z njim seznanjena 19. julija, armada pa se je umaknila do 25. oktobra 1991, ko je ob polnoči s trajektom odšel še zadnji vojak. V tem času, 8. oktobra, se je iztekel tudi trimesečni moratorij na osamosvojitve in Slovenija je tudi dejansko prevzela vse funkcije na svojem ozemlju²⁸¹.

Po neuspelem Janševem predlogu so se pričele kazati razpoke znotraj SDZ, ki so jo številni imeli za matico Demosa. Zlasti se je poglobil razkol med Pimatovimi »narodnjaki«, ki so podpirali Peterleta, in Ruplovimi »liberalci«, ki so mu nasprotovali. V tem času je Ruplova skupina pričela razmišljati o novem socialno-liberalnem bloku (povezovanju s SDP in LDS), čemur je bilo veliko naklonjenosti zlasti iz LDS. Položaj iz SDZ se je pričel povratno preslikovati v Demos, kjer se je ohranjala pat pozicija tri proti tri, ki je onemogočala normalno delovanje²⁸². Predsednik vlade Peterle se ni zamislil nad tem, da je izgubil podporo treh koalicijskih partneric in je skušal delati naprej, kot da se ni nič zgodilo²⁸³. Pri tem je bil velik problem, da nobena od strank ni bila pripravljena ničesar žrtvovati, da bi se lahko koalicija preoblikovala²⁸⁴.

Opozicijske stranke so z veseljem opazovale vedno večja nasprotja znotraj Demosa, se poskušale okrepiti ter pripraviti na novo, post-demosovsko vlado. Pričele so se pojavljati številne nove kombinacije in ideje o povezovanju med posameznimi strankami, izhajajočim iz socialno-liberalnega ideološkega dispozitiva, kamor so v tem času prištevali tudi Pučnikovo SDSS. V pogajanjih so bile najaktivnejše tedaj še opozicijske stranke, od katerih si je vsaka risala svojo vizijo oblasti in post-demosovske vlade. Školčeva LDS se je dogovarjala z Ruplovim liberalnim krilom SDZ, s čimer bi nastalo sredinsko liberalno jedro, dovolj močno za prevzem oblasti. SDP se je poskušala povezovati z Žakljevimi socialisti, Močnikovimi SDU, krščanskimi socialisti ter delavsko in upokojensko stranko. Zlasti z Močnikovo pomočjo so poskušali doseči povezavo vseh levih in levosredinskih strank s SDP. Iz teh kombinacij je hitro izpadla Pučnikova SDSS, ki je bila še vedno trden člen Demosa, obenem pa je odklanjala sodelovanje s SDP zaradi njene komunistične preteklosti. Vendar se je tudi ona ozirala po alternativnih možnostih političnega povezovanja. Tako so bili kot neke vrste alternativa povezovanjem na levisi nekaj časa precej intenzivni pogovori med Viktorjem

²⁸⁰ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada ...*, prav tam, str. 290-295;

²⁸¹ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada ...*, prav tam, str. 298-302, 308;

²⁸² povzeto po: Milan Balažic, *Samostojna Slovenija*, prav tam, str. 352-353;

²⁸³ povzeto po: Milan Balažic, *Samostojna Slovenija*, prav tam, str. 353; Janez Janša, *Premik ...*, prav tam, str. 268;

²⁸⁴ povzeto po: Milan Balažic, *Samostojna Slovenija*, prav tam, str. 353;

Žakljem, predsednikom SSS, predsednikom NSD Milanom Balažicem in predsednikom SDSS Jožetom Pučnikom, ki so poskušali oblikovati enotno socialdemokratsko stranko nekomunistične levice. Vendar pri tem niso bili uspešni²⁸⁵. Pogajanja o povezovanju Pučnikovih socialdemokratov, zlasti s SSS, so se nadaljevala praktično do priključitve socialistov LDS. Vendar od pridružitve Janeza Janše k SDSS za tovrstne povezave ni bilo več pravih možnosti, saj je Janša od Pučnika zahteval ustavitev drsenja stranke proti levi sredini, kar je Pučnik ob slabih volilnih napovedih sprejel²⁸⁶.

Iz omenjenega ter nekaterih pričevanj in omemb je mogoče razbrati, da Pučnik možnosti povezave njegove svoje SDSS s SDP ni nikoli jemal resno. Bili so sicer predlogi in kombinacije v tej smeri, vendar predvsem s strani SDP, ki je želela ohraniti prvenstveno vlogo na t. i. levem (socialnem) polu in si je želela priključiti vse stranke, ki jih je štela za neposredno konkurenco. Vendar zaradi Pučnikovega vnaprejšnjega načelnega odklanjanja pogovorov s »Partijo« in sodelovanja stranke v Demosu do resnih pogovorov ni nikoli prišlo. Zato pa so bila nekaj časa, tako po pričanju Žaklja (2010) in Balažica (2011), kot tudi Pučnika (2002) in Zvera (1996), precej resna pogajanja o oblikovanju močne socialdemokratske stranke, ki svoje politike ne bi gradila na »kontinuiteti« Partije in bi predstavljala alternativo SDP in strankam, ki jih je zbirala okrog sebe. Najbolj intenzivni in najdlje trajajoči so bili pogovori med SDSS in SSS, ki so trajali pravzaprav do vključitve slednje v LDS, vendar proti koncu vanje ni nihče več verjel. Zato so zadnje pogovore prekinili in preložili za nedoločen čas. Že prej so zamrli pogovori z Balažicevo NSD (o njej se pogosto govori tudi kot socialdemokratskem, katere pomen kot (socialdemokratske) frakcije SDP in nastajajoče stranke se je zmanjšal, nekateri njeni nekdanji vidnejši člani pa so se umaknili iz politike, drugi, predvsem Igor Lukšič, tudi Borut Pahor (čeprav se je po Balažicu slednji od frakcije že zgodaj oddaljil), pa so v Združeni listi postopno prevzemali vodilno vlogo.

Nov korak v razpadanju Demosa je bil kongres SDZ 12. oktobra 1991. Na njem je prišlo do razkola med Ruplovo skupino, ki je oblikovala demokratsko stranko (DS), in večjim delom članstva SDZ, ki je pod vodstvom Rajka Pirnata sprejel novo programsko usmeritev in se preimenoval v Slovenska demokratična zveza – narodna demokratska stranka (SDZ-NDS). Po razkolu je dr. Tine Hribar ocenil, da je »Demos že zdaj duhovno mrtev. Politično pa bo prav kmalu.« Kljub temu so Ruplovi demokrati še oktobra poudarjali, da ne mislijo zapustiti Demosa, dokler Slovenija ne bo mednarodno priznana, a v isti sapi poudarjali, da imajo dovolj demokratičnega centralizma v Demosu in da ne želijo zastavljati svojega političnega vpliva v korist desnice in krščanskih demokratov. Ker se je Ruplovi skupini, ki je ustanovila Demokratsko stranko (s predsednikom Bavčarjem), pridružilo 12 poslancev, je bila šibka Demosova večina v skupščini postavljena pod vprašaj. Prvi poskus ugotovitve, kdo je še Demos in kdo ni več, je bil 16. novembra v Poljčah. Tam se je pokazalo, da so demokrati v mislih že praktično zapustili Demos, saj predstavniki preostalih šestih strank od njih niso mogli dobiti jasnega odgovora. Poleg tega so se obnašali, kot da jih ta dilema ne zadeva. Pučnik je poskušal ugotoviti, ali sploh še imajo večino v parlamentu, in če je nimajo, razglasiti razpustitev Demosa. Bavčar, ki je na posvet prišel šele potem, ko je večina njegovih somišljenikov posvet v Poljčah že zapustila, je povedal, da sprejemajo sporazum o delovanju koalicije. Ob tem je poudaril, da je ključno vprašanje, ali demokrati še soglašajo z večinskim sistemom odločanja v Demosu. Po dogovoru med strankami je namreč v primeru razhajanj predsednik sveta (Pučnik) dal na glasovanje sporne teme. Sklep je moral biti sprejet z dvotretjinsko večino, nato pa se je lahko vsaka stranka do njega opredelila, kar pomeni, da demokrati niso bili dolžni glasovati za tiste predloge, v katerih so bili preglasovani. Ali

²⁸⁵ povzeto po: Milan Balažic, *Samostojna Slovenija*, prav tam, str. 356-357, 388;

²⁸⁶ povzeto po: Milan Balažic, *Samostojna Slovenija*, prav tam, str. 400;

drugače povedano – glede na njihovo ravnanje v parlamentu ni bilo mogoče ugotoviti, ali so še del koalicije, ali ne več²⁸⁷.

Nasprotno je bil Rupel povsem jasen na ustanovnem zboru ljubljanske Demokratske stranke 10. decembra 1991: Demos bo razpadel in nastala bo nova sredinska koalicija, saj je ocenjeval, da nimata večine ne levica ne desnica. Pučnik se je takoj odzval in dejal, da se bodo o novi koalicijski pogodbi pogovarjali, ko se bodo odpovedali prejšnji in da brez upoštevanja nenapisanih pravil ne bodo dosegli višje stopnje politične kulture, medtem ko je Peterle na Ruplov napad odgovoril z napovedjo njegove zamenjave, saj da ogroža ugled Slovenije. Pri tem je citiral pismo Karla Smolleja, sicer naslovljeno na Jožeta Pučnika, ki je prišlo z Dunaja 11. decembra in v katerem je avtor zapisal, da se mu zdijo Ruplove izjave nezaslišane in da v teh labilnih časih priznavanja Slovenije ne delujejo pozitivno. Ob tem velja poudariti, da sta se tako predsednik vlade kot zunanji minister znašla v pat poziciji, saj Peterle Rupla ni mogel zamenjati brez podpore demokratov, če pa bi do zamenjave prišlo, bi z izstopom demokratov iz koalicije Demos dokončno izgubil večino²⁸⁸.

Z razcepom SDZ je bil na nek način politično razbit tudi dvojec Janša-Bavčar, ki je vse od afere JBTZ tesno sodeloval in odločilno prispeval k slovenski osamosvojitvi. Janši glede tega ni bilo vseeno, vendar se kot glavni pobudnik dokumenta »Identiteta SDZ-NDS« novi Demokratski stranki ni mogel pridružiti, hkrati pa ni želel igrati podrejene vloge Peterletovi SKD. Zato se ni pridružil nobeni od novonastalih strank, ampak se je odločil povezati s predsednikom Demosa in SDSS Pučnikom in z njim pričel pogovore o pridružitvi socialdemokratom. Pogoj za to je bil, da se zaustavi pomikanje stranke proti levi sredini, na kar so nakazovala pogajanja z Žakljem in Balažicem. Pučnik je ob zavedanju, da stranki na prihodnjih volitvah kaže slabo, sprejel Janševo ponudbo in mu zagotovil mesto podpredsednika stranke²⁸⁹.

Zadnji korak v samorazpustu Demosa se je zgodil v Dolskem, 30. decembra 1991. Ko je tega dne Pučnik kot predsednik koalicije prispel na izredno sejo sveta Demosa, je pred začetkom seje napovedal, da bo to verjetno zelo odkrit pogovor in da upa na pomemben korak naprej. Na vprašanje, ali tudi z demokrati, je odvrnil, da z vsemi, ki so voljni sodelovati pri uresničevanju še nekaterih točk vladnega programa. Na sejo je prišel kot zmeren optimist in je pričakoval, da bodo po štirih tednih stopicanja na mestu in v času, v katerem so dočakali mednarodno priznanje, zdaj usmerili energijo k socialnim in gospodarskim vprašanjem²⁹⁰. Razprava je pokazala, da ni volje za natančnejšo določitev pristojnosti predsednika predsedstva. Ker je bil to pogoj predsednika Jožeta Pučnika, je zahteval lastno zamenjavo. Ker tudi to ni pomagalo, so po dolgotrajni razpravi sklenili, da se koalicija Demos na državni ravni razpusti in da se maja 1992 opravijo nove volitve v državni zbor, kakor jih bo določila ustava²⁹¹.

Po dobrih treh urah sestanka je bilo Pučnikovega zmernega optimizma torej konec. Ko je novinarje povabil v gostilno, kjer je potekal sestanek, je Pučnik na kratko sporočil, da so imeli le še sestanek prijateljskih strank, ki pa jih nič več ne veže. Novinarji so še izvedeli, da so Goljevi liberalci predlagali obnovitev koalicijske pogodbe, za kar niso dobili prave podpore.

²⁸⁷ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada* ..., prav tam, str. 315-321;

²⁸⁸ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada* ..., prav tam, str. 323-325;

²⁸⁹ povzeto po: Milan Balažic, *Samostojna Slovenija*, prav tam, str. 400;

²⁹⁰ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada* ..., prav tam, str. 326-327;

²⁹¹ povzeto po: Jože Pučnik, Božo Repe, *Razpad Demosa*, V: Slovenska kronika XX. stoletja, Ljubljana: Nova revija, 1997, str.488;

Pučnik je prebral naslednje sporočilo: »Nesporno je, da je Demos dosegel večino točk svojega predvolilnega programa, zlasti uspešno tiste, ki zadevajo osamosvojitve, suverenost in mednarodno priznanje Republike Slovenije, kar ustvarja pogoje tudi za uspešnejše gospodarjenje. Stranke so sklenile, da zaradi političnih razlik zaključijo koalicijo Demos in predlagajo predčasne volitve, ki naj bodo najkasneje do konca aprila 1992.« Iz Pučnikovega nastopa se je dalo še izvedeti, da so se stranke zavezale pravočasnemu sprejemu volilne zakonodaje in skrbi, da bo država do volitev delovala normalno. V svojem nastopu je Peterle povedal, da rekonstrukcije vlade ne bo, prav tako pa ne bo zamenjave zunanjega ministra. Po razpadu koalicije je prišlo težko obdobje za Demosove ministre, ki so bili deležni številnih kritik, kar je tudi dvignilo politično negotovost, in to v obdobju, ki bi moralo biti zaradi številnih mednarodnih priznanj čas veselja slovenskega naroda²⁹².

Sledilo je več poskusov nezaupnice Peterletovi vladi. Prva, v okviru katere je skupina nepovezanih poslancev predlagala za novega predsednika vlade Marka Voljča (22. februarja 1992), in druga, ko je bil predlagan Igor Bavčar (8. april 1992) nista uspeli²⁹³. Deset dni po drugem neuspelem poskusu interpelacije in le štiri dni pred napovedanim glasovanjem o tretjem mandatarju, novoizvoljenem predsedniku LDS dr. Janezu Drnovšku, je v *Sobotni prilogi Dela* izšel članek Spomenke Hribar *Zaustaviti desnico*. Uvodoma avtorica piše o naraščajočem vplivu Cerkve v Sloveniji, nato pa oriše dve osebnosti – Pučnika in Peterleta. Za prvega meni, da je bil vodja Demosa samo do ustoličenja Peterleta za predsednika izvršnega sveta, odtlej pa je Demos poosebljal Peterle, kar je Pučnik spregledal. Po njenem prepričanju je Peterle položaj, ki mu ga je dodelil Demos, vzel kot pravico in osebno zmago ter da je svojo funkcijo predsednika vlade izenačil s krščanskim poslanstvom. Zato je bila prepričana, da je treba desnico ustaviti in s stisnjenimi zobmi podpreti Drnovška²⁹⁴. Peterle je bil po 20-ih letih glede »ustavljanja desnice« prepričan, da ga je levi del Demosa toleriral le do mednarodnega priznanja, nato pa so se pričele diskvalifikacije. Do takrat je šlo za Slovenijo, nato pa le še za oblast²⁹⁵.

Po napovedani Drnovškovi kandidaturi sta Janša in Pučnik opravila vrsto pogovorov s predstavniki vseh strank in poskušala doseči soglasje glede kompromisnega predloga volilnega sistema. Ocenjevala sta, da je to zadnja priložnost za Peterletovo vlado, saj bi bilo v primeru sprejetja sporazuma nesmiselno sestavljati novo vlado do volitev, torej za obdobje petih mesecev. Na Veliki petek zjutraj je še kazalo, da bodo vse stranke kompromis podprle. Na večernem sestanku pa so tri stranke (SKD, SLS in SDZ-NDS) podpis zavrnile, a brez predložitve novega predloga. Računale so namreč, da tudi tretja nezaupnica ne bo uspela ter da se bo položaj Peterletove vlade okrepil, obenem pa bodo uspele uveljaviti svojo varianto volilnega sistema²⁹⁶. Poslej se je SDSS pričela približevati konceptu »pragmatične povezave strank na sredini«, ki bi kot koalicija z omejenim mandatom vodila državo do naslednjih volitev. Svoje sodelovanje v vladi so socialdemokrati pogojevali z nekaterimi programskimi zahtevami na področju zakonodaje (soodločanje, lastninitenje, socialni ukrepi)²⁹⁷.

Tako je v tretjem poskusu (22. aprila 1992) vlada vendarle padla. Novi mandatar dr. Janez Drnovšek je sestavil vlado iz treh strank bivšega Demosa (DS, SDSS in ZS ter opozicije -

²⁹³ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada* ..., prav tam, str. 346;

²⁹⁴ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada* ..., prav tam, str. 341-343; Spomenka Hribar, *Zaustaviti desnico V: Svitanja*. Ljubljana: Enotnost, 1994, 1. izd., str. 188-194;

²⁹⁵ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada* ..., prav tam, str. 341-343;

²⁹⁶ Janez Janša, *Premik* ..., prav tam, str. 270;

²⁹⁷ povzeto po: Milan Zver, prav tam, str. 131;

LDS in SSS)²⁹⁸. Mnogi poslanci SKD so bili ob Peterletovem padcu tudi osebno prizadeti in so se bali, da se vrača komunizem. Tako je Janez Lampret (SKD) predsedniku SDSS Pučniku očital, da se je zgodila veleizdaja dela Demosa nad slovenskim narodom ter dogajanje primerjal z dolomitsko izjavo. Pučnik mu je odgovoril, da so pri sprejemanju odločitve za vstop v vlado izhajali iz stališča, da je Peterletova vlada izgubila večino, kar pa se ni zgodilo zaradi SDSS, ampak Demokratov in Zelenih. Obenem je izrazil prepričanje, da koalicija pač ni sveti zakon, ampak je stvar političnega projekta²⁹⁹. Iz osamosvojitvene se je v Drnovškovo vlado preselila polovica Peterletovih ministrov, med njimi Igor Bavčar, Dimitrij Rupel, Janez Janša, Dušan Šešok, Miha Jazbinšek, Jožica Puhar in Jelko Kacin³⁰⁰. SDSS je dobila prvega podpredsednika (dr. Jože Pučnik) ter ministre za obrambo (Janez Janša), promet in zveze (Marjan Kranjc) in Slovence po svetu in manjšine (dr. Janko Prunk)³⁰¹.

5.7. Pučnikova politična kariera po padcu Demosa

Politično kariero dr. Jožeta Pučnika po razpadu Demosa zaznamujejo »pragmatično« sodelovanje v prvi Drnovškovi vladi, katere podpredsednik je bil, postopno umikanje iz dnevne politike ter predsedovanje Preiskovalni komisiji o raziskovanju poveljnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih tovrstnih nepravilnosti (t. i. Pučnikova komisija). Poleg tega velja omeniti še nekaj lustracijskih predlogov, ki razen tretjega odstavka 8. člena zakona o sodniški službi (t. i. Pučnikov amandma) niso bile sprejete, ter odločen nastop v parlamentu v času interpelacije (po aferi Depala vas), v katerem je podprl obrambnega ministra Janšo ter obtožil premiera Drnovška kot krivca za nastalo situacijo. Proces postopnega Pučnikovega umikanja iz dnevne politike lahko opazimo vse od neuspeha njegove SDSS na parlamentarnih volitvah 1992. Prvi korak v tej smeri je bil tretji kongres SDSS leta 1993 v Litostroju, na katerem je bil za novega predsednika stranke izvoljen Janša. Sledila je izguba mesta predsednika strankine poslanske skupine v aprilu 1994, kjer ga je nadomestil mlajši in prodornejši Hvalica. Dokončno se je politično upokojil leta 1996 oz. 1997 z odločitvijo, da ne bo vnovič kandidiral za poslanca. Kasneje (1999) je bil sicer izvoljen za častnega predsednika SDS, vendar brez formalnih pooblastil. Vprašanje lustracije in čas Pučnikovega predsedovanja Preiskovalni komisiji sem obdelal na drugem mestu (glej podpoglavji Lustracija in Breme preteklosti), zato se v naslednjem poglavju omejujem predvsem na Pučnikovo postopno umikanje iz politike.

5.7.1. Kriza Pučnikove SDSS

Razpad Demosa je poglobil tudi krizo SDSS. Na drugem kongresu SDSS v Mariboru 3. in 4. aprila 1992 je bilo v ospredju vprašanje iskanja strankine identitete. V pripravi je stranka zaokrožila svojo organizacijo ter pripravila in sprejela nov statut in program. V kongresnih tezah je Pučnik navedel nekaj (do)tedanjih političnih ciljev (večstrankarska parlamentarna demokracija, samostojna in suverena Slovenija, nova ustava itd.). Poudaril je, da stranka prevzema vrednote zahodnoevropske socialne demokracije, ki ima svoje korenine v krščanstvu, evropski humanistični filozofiji, razsvetljenstvu in demokratičnem delavskem gibanju. Obenem je Pučnik utemeljil pojem evropske levice, na katerega so se sklicevali socialdemokrati in se bistveno razlikuje od marksistične oz. stare levice. Iz kroga tesnih političnih zaveznikov je izključeval SDP in SKD ter zagovarjal stališče, da bo socialdemokratska stranka odprta za vse, tudi drugače misleče, le da sprejemajo

²⁹⁸ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada ...*, prav tam, str. 346;

²⁹⁹ povzeto po: Milan Balažic, *Samostojna Slovenija*, prav tam, str. 439;

³⁰⁰ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada ...*, prav tam, str. 346;

³⁰¹ povzeto po: Milan Zver, prav tam, str. 132;

socialdemokratski program in demokratična načela. Pomemben poudarek je dal še strankini socialni politiki, zlasti za delo nezmožnim ljudem in najnižjim socialnim slojem³⁰².

Po mariborskem kongresu, ki so ga številni označevali kot »pomik na levo«, je SDSS zapustilo veliko članov in simpatizerjev, največ novih članov pa je stranka dobila zaradi pridružitve Janše. Mediji so ocenjevali, da stranka »obrača nov list« v svoji kratki zgodovini. Pučnik je bil mnenja, da bistvenih vsebinskih razlik v primerjavi s starim programom ni, le da so se po uresničitvi zgodovinskih ciljev slovenskega naroda (nacionalna osamosvojitev in demokracija) spremenile prioritete (reforma socialnega in gospodarskega programa). Ob tem je ocenjeval, da se je stranka znašla v težavni poziciji, saj naj bi imela ime, ki desnemu polu vzbuja sumničenje, pri levem, ki sicer sprejema ime, pa je jasno, da zanje ne bodo volili. Prav tako je sodelovanje v prvi Drnovškovi vladi SDSS prej škodovalo kot koristilo, saj se stranka v njej ni profilirala. Nekam sramežljivo se je poistovetila z uspešnim funkcionarjem obrambnega resorja (pogoste so bile ocene, da to ni tipičen socialdemokratski resor), drugod pa ni bila uspešna. Celo kabinet podpredsednika vlade Pučnika, ki je vodil koordinacijo sistemsko zakonodajnega, obrambnega in notranjega področja, ni mogel v tem času nič bistveno spremeniti in je bil oddaljen od dejanske moči in vplivnih sfer. Obenem je stranka postala tarča napadov iz SKD, ki je po padcu Peterletove vlade odigrala vlogo žrtve in obenem kot enega glavnih krivcev padca vlade prikazovala SDSS. Razširjali so tezo o »izdajalstvu« Jožeta Pučnika, časopis Slovenec pa je objavil vest, da je slednji utajil davek, kar se je izkazalo kot izmišljotina³⁰³.

Kasneje v intervjuju za Demokracijo iz leta 2001 Pučnik sodelovanje v vladi označi za napako. »Takrat se je začela tudi moja politična napaka, ko smo šli rušit Peterleta. Problem pa je bil prav v tem, da so krščanski demokrati prekršili podpisano pogodbo, Peterle pa je Demosovo vlado imel za vlado krščanskih demokratov. To je pomenilo, da se o ničemer ni hotel več posvetovati in je nameraval samovoljno zamenjati podpredsednika vlade. Zaradi vsega tega se ni bilo mogoče poenotiti in zato je šlo vse po zlu. Seveda ne gre samo za Lojzeta Peterleta.«³⁰⁴ Sodelovanje v prvi Drnovškovi vladi, zlasti zaradi Pučnikovega siceršnjega odklonilnega odnosa do LDS, nekateri razumejo kot dejanje v nasprotju z njegovo siceršnjo politično načelno in moralno držo, saj je v vladi sodeloval z delom strank, naslednicami nekdanjih družbeno-političnih organizacij. Vendar stvari še zdaleč niso tako preproste in temu ne moremo preprosto pritrditi; nasprotno. Zdi se, da Pučnikove izjave in kasnejša razmišljanja glede ocene stanja v slovenski politiki v aprilu in maju 1992 kažejo, da omenjeno dejanje, čeprav presenetljivo, ne odstopa od siceršnje politične drže.

Številni viri, zlasti Pučnikovo pričevanje, torej nakazujejo na drugačno, bolj kompleksno razumevanje dogajanja, ki je pripeljalo do koalicije z LDS. Predvsem velja omeniti vzdušje, ki je v aprilu 1992 nastalo v parlamentu in slovenski javnosti – vzdušje, ki ga je povzel in v veliki meri ustvaril članek Spomenke Hribar *Ustaviti desnico*. Kasneje se Pučnik spominja, da je temu tudi sam »nasedel« in je bil prepričan, da je nujno odstaviti Peterleta (kar je kasneje označil za veliko napako). Razmišljal je o možnih alternativah političnega povezovanja, pri čemer je vnaprej izključeval možnost sodelovanja s SDP zaradi njene »zločinske« preteklosti in krščanskimi demokrati zaradi vzdušja »ustavljanja desnice«. Vse ostale možnosti pa so se zdele sprejemljive; še zlasti je bil naklonjen t. i. povezavi strank na sredini, ki bi Slovenijo popeljale do novih volitev. Za koalicijo z LDS se je odločil, ker je bila pravzaprav edina alternativa strankama, s katerima zaradi načelnih razlogov ni želel sodelovati (volitve kljub

³⁰² povzeto po: Milan Zver, prav tam, str. 127-128;

³⁰³ povzeto po: Milan Zver, prav tam, str. 128-133;

³⁰⁴ Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam, str. 300;

dogovoru ob razpadu Demosa niso bile izvedene v najkrajšem možnem roku). Tukaj morda pride do izraza prav to, o čemer Pučnik govori že pri Lorenciju, in sicer, da moramo takšne ali drugačne osebne zamere preiti. Morda je bil ravno v tem njegov poskus rušenja "zidu" med "kontinuiteto" in Demosom. Politiko je vendarle ves čas ocenjeval kot stvar kompromisa in projekta in zato se je odločil za projekt z LDS, nad katerim pa je bil hitro razočaran.

Pučnik je bil do LDS večinoma kritičen, vendar je ravno v tem času nastopilo »zatišje«. Zakaj? V času osamosvajanja je bil Pučnik do LDS kritičen zaradi zadržanega in na trenutke celo odklonilnega odnosa do osamosvojitve, vendar jo je tudi pohvalil glede njene drže v času osamosvojitvene vojne. Kasneje je bil kritičen do Drnovška in njegovega načina vodenja LDS in vlade, zlasti glede gospodarske politike, vendar je ta kritika v veliki meri izhajala iz izkušnje sodelovanja v prvi (in drugi) Drnovškovi vladi. Slednje pa sodi v neko vmesno obdobje, ko je kot glavne nasprotnike videl SDP (ZL) in SKD (čeprav je odnos do slednje kmalu spremenil), sodelovanje z LDS pa se mu je kot predsedniku manjše, sredinsko usmerjene stranke, zdelo najmanj slaba možnost. Kasneje se je to seveda povsem spremenilo (s prepričanjem, da je bil izigran) in je v Drnovškovi gospodarski politiki in političnem izigravanju strank videl glavnega krivca za bližajočo se gospodarsko in tudi moralno krizo.

S Pučnikovega vidika je povsem razumljiva tudi odločitev, da osebno prevzame funkcijo v okviru vlade – postal je podpredsednik. Interes delovanja v najvišji politiki je bil pri njem vseskozi prisoten, saj je nenazadnje kandidiral za predsednika predsedstva, a kljub temu ni postal predsednik Demosove vlade, čeprav so ga v to že skoraj prepričali, niti ni prevzel nobenega ministrstva. To je kasneje verjetno obžaloval (vsaj glede na občutek odmaknjenosti od številnih pomembnih odločitev in napetosti v koaliciji). Zato je sprejel ponujeno priložnost, da bi vendarle vstopil v vlado in tako prispeval k "ureditvi" stanja v Sloveniji (glede česar je bil kar nekoliko idealističen oz. zelo optimističen). Ker pa ni mogel uveljaviti večine tega, kar je želel, in ker je Drnovšek vodil svojo politiko, je bil hitro razočaran. Tudi številni politiki so na Pučnikovo odločitev za vstop v vlado gledali z veliko naklonjenostjo. Tako npr. Rupel (2004) zapiše, da je videl Pučnikovo osebno sodelovanje v vladi kot moralno zmago po vseh težavah, s katerimi se je srečeval v času Demosa.

Na drugih demokratičnih parlamentarnih volitvah, 6. decembra 1992, so se stvari zasukale povsem drugače kot dobri dve leti prej, čeprav je na predsedniških volitvah vnovič zmagal Milan Kučan, na parlamentarnih volitvah pa je relativno večino dobila Drnovškova LDS. V Državni zbor je prodrla močna Jelinčičeva SNS, ki pa se je kmalu razcepila. Pod parlamentarnim pragom so ostali Demosovi liberalci in SSS in slednji so se kmalu utopili v LDS. SDZ-NDS so se po enaki usodi združili z SKD (kasneje pa SDSS – op. a). DS ni bila nagrajena za razbitje Demosa in je ostala v opoziciji, pozneje pa se je v večinskem delu pridružila LDS. Tudi Zeleni Slovenije so se razdelili na desno in levo krilo, ki se je prav tako pridružilo LDS. SKZ-LS je ostala v opoziciji in si po mnenju SKD neupravičeno prilastila ime stare SLS³⁰⁵. Za Pučnikovo SDSS so bile volitve 1992 velik neuspeh. Stranka se je v državni zbor uvrstila kot zadnja (osma) z vsega 39 675 glasovi oz. z le 3,34 % razdeljenih glasov. Da je stranka sploh vstopila v državni zbor, je omogočila volilna algebra oz. veljavna inačica D'Hondtovega modela, po katerem je dobila 4 mandate. Podobno tudi kandidat stranke na predsedniških volitvah France Tomšič ni iztržil vidnejšega rezultata. Neuspeh je Pučnika prizadel, vendar mu ni vzel upanja na povrnitev ugleda in mesta stranki, ki si ju po njegovem zasluži. Obenem je kmalu po volitvah zaradi prevelike obremenitve in slabšega

³⁰⁵ povzeto po: Milan Balažic, *Samostojna Slovenija*, prav tam, str. 442;

zdravstvenega stanja napovedoval možnost odhoda iz politike in prepustitve stranke mladim.³⁰⁶

Pričela so se pogajanja o vstopu SDSS v t. i. drugo Drnovškovo vlado, saj je SKD prvotno soudeležbo v vladi pogojevala s sodelovanjem z SDSS. SDSS je vztrajala na enakopravnem sodelovanju, ki naj bi jo izražala koalicijska pogodba med LDS, SKD in njimi. Z Združeno listo je imel premier bilateralni sporazum. Šele 20. januarja 1993 je LDS pristala, da se kot enakopraven partner v vladno koalicijo vključi tudi SDSS. Po končanih pogajanjih je stranka v vladi dobila en resor – mesto obrambnega ministra, ki ga je dobil Janez Janša, vodenje poslanke skupine pa je prevzel dr. Jože Pučnik. Poslanci SDSS so bili dejavni v mnogih parlamentarnih delovnih telesih, sam Pučnik pa je sodeloval v Komisiji za vprašanja invalidov, Komisiji za nadzor nad delom varnostnih in obveščevalnih služb, Komisiji za volitve, imenovanja in administrativne zadeve, Odboru za spremljanje uresničevanja resolucije o izhodiščih zasnove nacionalne varnosti Republike Slovenije, Preiskovalnih komisijah o vpletenosti in odgovornosti nosilcev javnih funkcij v zvezi z najdbo orožja na mariborskem letališču ter Preiskovalnih komisijah o raziskovanju poveljnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih tovrstnih nepravilnosti.³⁰⁷ Slednji je Pučnik tudi predsedoval, t. i. Vmesno poročilo, ki ga je komisija izdala, pa je predvsem njegovo delo.

Februarja 1993 se je predsedstvo SDSS odločilo, da skliče nov kongres, na katerem bodo razpravljali o spremembah programa in statuta. Na aprilski seji so se odločili, da bo kongres v Litostroju. Zaradi slabega volilnega rezultata in občutka majhnosti, ki so ga še spodbudile volitve, so socialdemokrati obnovili idejo o povezovanju s »sorodnimi« strankami. V igri je bilo več opcij, najbolj realna pa je bila tista o povezavi s socialisti (SSS), čeprav se je govorilo tudi o povezavi s socialdemokratsko frakcijo znotraj SDP pod vodstvom Boruta Pahorja. Vendar se je kmalu izkazalo, da z združitvijo s socialisti ne bo nič. Zapletlo se je zlasti pri mestu predsednika združene stranke, ki so ga socialisti želeli zase, čeprav so bili pripravljeni podpreti tudi Pučnika, nikakor pa ne Janše. Pučnik na to ni pristal in pogovori so zašli v slepo ulico, zato so bila pogajanja preložena za nedoločen čas, po pridružitvi SSS LDS pa je bilo ideje o povezovanju z nekomunističnimi strankami levice dokončno konec.³⁰⁸

Tretji kongres socialdemokratske stranke je potekal v dvorani v litostrojskih zavodih. Na volitvah za predsednika stranke je Janša prepričljivo zmagal, v novo predsedstvo pa sta bila, poleg številnih vidnih članov, izvoljena tudi oba nekdanja predsednika – Tomšič in Pučnik. Mediji so še isti dan prikazovali stisk roke starega in novega predsednika, Pučnika in Janše, ki sta pomembno vplivala na proces demokratizacije in osamosvajanja. V govoru je Pučnik opozoril na slabo politiko vlade dr. Janeza Drnovška in opozoril, da stranka ne sme biti figov list za slabo vladno politiko. Obenem je sodelovanje v prvi Drnovškovi vladi priznal za napako. Novi predsednik Janša je kasneje Pučnikov nastop podprl in obljubil, da ne bo dovolil, da bi se palica lomila na napačnih ramenih. Večina medijev je, z izjemo Slovenca, nakazovala na kontinuiteto, čeprav so se pričele nakazovati nove usmeritve. Zlasti je šlo za odmik od evropskosti, večji poudarek pa so dali t. i. narodni usmeritvi, konkretnim aktivnostim in t. i. vrnitvi k socialdemokratskim koreninam (Prepeluh, Cankar). Razlika se je pokazala tudi pri ciljanju na socialne plasti, saj se je Pučnik največkrat zavzemal za sloj najbolj obubožanih, Janša pa za »opeharjene« v procesu lastninjenja in divje privatizacije. Zver (1996) ocenjuje, da je bil Pučnik v času predsedovanja strankin nesporni vodja, vendar niso mogli z njim personificirati vse podobe in aktivnosti stranke v času osamosvajanja, saj je

³⁰⁶ povzeto po: Milan Zver, prav tam, str. 135, 137;

³⁰⁷ povzeto po: Milan Zver, prav tam, str. 133-135, 137;

³⁰⁸ povzeto po: Milan Zver, prav tam, str. 135-138;

bil prezaposlen z Demosovim projektom in zato v »domači hiši« ni bilo opravljeno, kot bi si sam želel. Medtem ko se je posvečal »širšemu« projektu, so se ostali liderji prvenstveno posvečali izgrajevanju lastnih strank.³⁰⁹

5.7.2. SDSS gre v opozicijo

Čeprav je bil novi predsednik SDSS še vedno član vlade, stranka pa del koalicije, je po kongresu prevzela mnogo bolj opozicijsko funkcijo. Tako je npr. avgusta od ministrov LDS zahtevala tako spoštovanje koalicijske pogodbe kot preiskavo mariborske afere z orožjem. Jeseni so reagirali na, po njihovem prepričanju, neustrezno pokojninsko politiko, prepočasne priprave na lokalno reformo, proračunski memorandum itd. Odnosi z ostalimi vladnimi strankami so se močno poslabšali, po aferi Depala vas in obtožbah na račun obrambnega ministra in predsednika SDSS Janše, pa so vlado socialdemokrati tudi zapustili. Zaradi napovedane interpelacije proti Janši so bile v Ljubljani 28. marca 1994 organizirane množične demonstracije, ki se jih je udeležilo več kot 25 000 protestnikov. Naslednji dan je bil v Državnem zboru zagovor ministra Janše, ki je bil namenjen predvsem slovenski javnosti, saj je bilo jasno, da na podporo v DZ ne more računati. Proti napadom z vladne strani so se ostro postavili poslanci SDSS in SLS, zlasti Pučnik, ki je ta večer pokazal na enega izmed glavnih krivcev – dr. Janeza Drnovška. Formalno je predsedstvo SDSS sklep o izstopu iz koalicije sprejelo 7. aprila 1994 in obenem pooblastilo predsednika Janšo, da pristopi k pogovorom o oblikovanju »pomladne« koalicije. Na Pučnikov predlog so sprejeli tudi sklep, da vsi občinski odbori v enem mesecu skličejo novo članstvo in nove člane vključijo v delo odborov. Analize so namreč pokazale, da je stranka po »depalskem dogodku« pridobila nove člane med inteligenco ter da se je s tem stranka tudi kadrovsko okrepila.³¹⁰

Za SDSS je po aferi Depala vas in odhodu iz vlade nastala popolnoma nova situacija. Čeprav je bilo z materialnega vidika njeno delovanje težavnejše, se ji je v tem času pridružilo veliko nekdanjih Demosovcev, ki so po razpadu Demosa politično »pasivizirali« ali pa so zapustili katero drugo stranko po marčevskih dogodkih. Tako je v relativno kratkem času mogla stranka zbrati okoli sebe večji del slovenske inteligence, ki je bila prej steber Demosa. Sledila je reorganizacija tako v parlamentu, kjer je na mestu predsednika poslanske skupine Pučnika nadomestil Hvalica, kot na terenu (ustanovitev regijskih koordinacij in obnavljanje občinskih odborov). Uspešnost nove usmeritve se je pokazala že na lokalnih volitvah 1994, ki so bile za stranko, ki je bila še dobro leto in pol prej na robu političnega propada, izredno uspešne (dobili so 25 predsednikov občinskih svetov in 20 županov, v povprečju pa je dobila 14,22 % glasov podpore). SDSS je v relativno kratkem času uspelo oblikovati močno bazo in se preleviti v eno najmočnejših slovenskih političnih strank.³¹¹

V pripravi na 4. kongres SDSS, ki je bil leta 1995 v Topolšici, je Pučnik sodeloval v odboru, ki je pripravljala nov program stranke. Sprejem novega programa in statuta sta bila nujna zaradi uskladitve z novo zakonodajo, obenem pa je bilo treba uskladiti programske usmeritve zaradi združitve z Narodnimi demokrati (SDZ-NDS, ki se je pred tem začasno priključila SKD). S tem je SDSS tudi uradno postala naslednica dveh Demosovih strank – SDSS in SDZ. Na volitvah za predsednika stranke je bil z ogromno večino ponovno izvoljen Janša, Pučnik pa je bil izvoljen za člana predsedstva³¹². To je bila tudi zadnja politična funkcija, ki jo je v okviru slovenske politike prevzel Pučnik. Kasneje (leta 1999) je sicer postal častni predsednik

³⁰⁹ povzeto po: Milan Zver, prav tam, str. 138-141;

³¹⁰ povzeto po: Milan Zver, prav tam, str. 142-143, 146-147;

³¹¹ povzeto po: Milan Zver, prav tam, str. 148-153, 158;

³¹² povzeto po: Milan Zver, prav tam, str. 159-160;

SDS, vendar dejanskih pooblastil ni imel. Poleg tega na parlamentarnih volitvah prihodnje leto (leta 1996) ni več kandidiral in se je politično upokojil.

V tistem času in kasneje so se pričele pojavljati nepotrjene govorice (sploh v nasprotnem političnem taboru), da umik ni bil povsem prostovoljen in je razočaranje nad slovensko politiko delno izhajalo tudi od tod. O tem govori tudi Spomenka Hribar (glej prilogo 2), ki pa v tem obdobju s Pučnikom stalnih stikov ni več vzdrževala: »Pučnik je bil seveda lahko razočaran le ob ravnanju tistih, ki so mu bili najbližji pri političnem delu, ne pa nad tistimi, s katerimi je bil v političnem sporu ali nad tistimi, s katerimi ni več imel pravega kontakta.«³¹³ Nasprotno Vera Ban, tesna Pučnikova strankarska sodelavka, ki je z njim vzdrževala stike tudi ob koncu življenja, trdi: »Jože Pučnik in Janez Janša sta bila tesna sodelavca in prav v zadnjih letih je njuno sodelovanje postajalo vse tesnejše in pristnejše. (...) Velikokrat sva se z Jožetom pogovarjala o stranki, o problemih, ki so se pojavljali, o vsakodnevnem utripu dela, ki je potekalo po bolj ali manj utirjenih poteh, in pogosto mi je dejal: "Vera, ko bom nekoč nehal biti predsednik, bi stranko rad zaupal Janezu." In da s še večjo pravico branim odnos med Pučnikom in Janšo, naj povem, da me je nekaj dni pred smrtjo (bilo je že po novem letu, umrl pa je 11. januarja) poklical iz Nemčije, kjer je bil na obisku pri soprogi in hčerki, in med drugim dejal: "Boli me, da tako žalijo Janeza, on si tega ne zasluži. Pomagaj mu pri delu, tako kot si bila vselej pripravljena pomagati meni." Da pa je bil Pučnik na koncu bivanja v Sloveniji razočaran, drži. Pa ne morda zaradi Janše, pač pa zato, ker na predsedniških volitvah ni zmagala Barbara Brezigar. To je bil zanj poslednji največji udarec, preden se je za vselej poslovil.«³¹⁴ Burna razprava glede tega je med gospema potekala v juniju 2007 (v času poimenovanja letališča Brnik po Pučniku) in sicer preko časopisa Dnevnik.

Ko se je Pučnik umikal iz politike, je kot glavni razlog za tovrstno ravnanje navajal slabo zdravstveno stanje in da je čas, da se umakne in stranko prepusti mlajšim. Govorice so lahko bodisi utemeljene, bodisi imajo namen zavajanja (ker govorimo o politiki, je med njimi večina takšnih), v vsakem primeru pa so nepotrjene. Nepotrjena "dejstva", polresnice in ugibanja lahko povzročijo hude krivice in vnašajo zmedo, zato se zgodovinopisje že od nekdaj drži dejstev. Glede Pučnikovih poslednjih let in njegovega odnosa do SDS v tem obdobju je znanega malo, a vendarle dovolj, da si lahko ustvarimo sliko. Edino gotovo dejstvo je, da je Pučnik v člankih in izjavah stranko in njenega predsednika ves čas trdno podpiral, česar verjetno ne bi počel, če se z njeno politiko ne bi strinjal oz. bi do nje gojil kakšno zamero. Ni tak človek oz. tak ni bil (kot bi rekel Kermauner). Vedno, tudi po upokojitvi, je namreč deloval v skladu s svojim prepričanjem (in se zato pogosto znašel v težavah), torej premočrtno, pošteno in, lahko bi rekli, radikalno, medtem ko za taktiziranje pri njem ni bilo prostora (kot takšnega ga ocenjuje tudi Spomenka Hribar - glej prilogo 2). Da ga je ob koncu življenja izredno prizadel poraz Barbare Brezigar (v njeni kampanji je aktivno sodeloval) in ne Janez Janša, potrjuje žena Christel: »To ga je zelo razočaralo. Dobila sem občutek, da mu je zmanjkalo poguma. Prvič se je zgodilo, da se je zaprl vase. Tega ni počel nikoli prej. Vedno je bil zelo zavzet. Po tem sem dobila občutek, da se mu je zdel vsak trud zaman. Morda pa je tudi že slutil svoj konec.«³¹⁵

³¹³ glej prilogo 2: Spomenka Hribar: JOŽE PUČNIK (osebni spomini);

³¹⁴ Vera Ban, "Priateljica" Spomenka, Dnevnik, URL: http://www.dnevnik.si/debate/pisma_bralcev/250779;

³¹⁵ povzeto po: Portret, prav tam

6. Dr. Jože Pučnik in radikalizem

6.1. Radikalizem in marksizem

Pri označevanju dr. Jožeta Pučnika se pogosto uporablja pridevnik radikalen, njegov način delovanja, razmišljanja pa kot radikalizem. Slovar tujk nam pove, da biti radikalen pomeni biti korenit, temeljit, odločen, lahko tudi s težnjo po korenitih političnih spremembah. Nadalje pomeni radikalizem odločnost, težnjo po koreniti spremembi vladajočega stanja, prizadevanje za izvedbo načel do skrajnosti.³¹⁶ Na nek način kar dobra oznaka. Pučnik je bil v svojih delih korenit, temeljit in odločen in tako je tudi nastopal. Vedno je poskušal zajeti kar najširši spekter vplivov, ki zadevajo določen problem. Tudi zato se je v svojih delih vedno znova vračal v preteklost in poskušal današnje stanje obrazložiti na podlagi preteklega razvoja, in sicer s povsem jasnim ciljem – političnimi spremembami. Najprej manj, z leti pa vse bolj radikalnimi (torej korenitimi, temeljitimi in odločnimi). Vendar je že v zgodnjih letih ravno na tem področju odstopal od ostalih slovenskih intelektualcev. Urbančič (2004) ocenjuje, da je bil celo v lastni »grupi«, zbrani v krogu Revije 57 Pučnik »nekako občuten kot "preveč radikalen" in "nevaren" ter je zato med njim in kolegi prišlo do sporov glede "taktike in strategije" intelektualnega in kulturnega kritičnega delovanja na isti "idejni platformi" ali "ontologiji" v takratnih dejanskih razmerah partijskega totalitarnega komunističnega sistema«.³¹⁷

Čeprav se zdi, da je Pučnik večji del svoje politične filozofije že zelo zgodaj utemeljil na Kantu in njegovem kategoričnem imperativu (ter avtonomni morali), njegov odnos do marksizma oz. njegovega razvoj s tem še ni povsem pojasnjen. Predvsem se odpira vprašanje, ali je bil Pučnik v času študija dejansko marksist ali je omenjeni miselni sistem v celoti zavračal in je marksistične besedne zveze uporabljal zgolj iz nuje (zaradi zunanjega pritiska). Sam Pučnik v intervjuju iz leta 1990 pritruje prvemu mnenju s trditvijo, da je bil v času študija »malo humanističen« (celo idealističen – op. a.) marksist ter da je bil njegov odnos do marksizma pozitiven, slabo stanje v družbi pa je pripisoval skorumpiranosti in pokvarjenosti edinega nosilca oblasti – Partije. Šele izkušnja zapora, zlasti spoznanje o možnostih zlorabe oblasti, ki jih marksizem dopušča, ga je od ideologije dokončno oddaljila.³¹⁸

Pozitiven odnos do »ideologije« je mogoče opaziti v njegovih zgodnjih delih, zlasti v članku *Naša družbena stvarnost in naše iluzije*, kjer pojma »ideologija« še ne jemlje kritično zavrnilno, »ampak v tistem pozitivnem smislu, kakor je vladajoči komunizem sam imenoval svoj "revolucionarni svetovni nazor": marksizem«.³¹⁹ Zato se ni mogoče zadovoljiti zgolj s tezo, da je »za pomiritev zmeraj budne oblasti Partije« izrekel le nekaj splošnih maskirnih fraz. »Nasprotno, izrekel je svojo temeljno umeščenost v idejo komunistične revolucije kot "najnaprednejšega in najradikalnejšega" programa "procesa nenehnega človekovega osvobajanja", ki ima svetovnozgodovinski značaj in zato "daleč presega" slovensko politično življenje. Prav ta nevprašljiva ideologija ali metafizična ontologija zasnutja ideje komunistične revolucije in njenega humanizma "osvobajanja človeka" je tista temeljna "ontologija", na kateri se utemeljuje in v kateri je umeščen mladi Pučnik kot kritični intelektualec in z njim prav vsi kolegi "perspektivaši".«³²⁰ Naj opozorim, da uporaba pojma »perspektivaši« v omenjenem kontekstu, čeprav je povsem jasno, o čem dr. Urbančič govori,

³¹⁶ povzeto po: Stanko Bunc, *Slovar tujk*, Maribor: Založba Obzorja, 1987, 6. izd., str. 359;

³¹⁷ povzeto po: Ivan Urbančič, *Usoda kritičnega intelektualca ...*, prav tam, str. 336;

³¹⁸ povzeto po: Janko Lorenci, prav tam, str. 42;

³¹⁹ povzeto po: Ivan Urbančič, *Usoda kritičnega intelektualca ...*, prav tam, str. 340;

³²⁰ Ivan Urbančič, *Usoda kritičnega intelektualca ...*, prav tam, str. 340-341;

zgodovinsko ni najustreznejša, saj v času, o katerem govorimo, *Perspektive* še niso obstajale in bi bila boljša uporaba izrazov, kot so »Oder 57«, sodelavci *Revije 57* ali podobno.

Niti ni presenetljivo, da je Pučnik kot študent filozofije razvil do marksizma pozitiven odnos, saj se je izobraževal v času partijskega dogmatizma. Tako je spoznaval filozofijo prvenstveno preko Marxa, Engelsa, Lenina in ostalih marksističnih teoretikov, vse ostale velike filozofe evropske zgodovine filozofije pa je spoznaval le skozi marksistično kritiko (popačeno). Zato je vsaj v svoja zgodnja razmišljanja prevzel številne marksistične ideje. Predvsem naj bi ga v Marxovi teoriji očarala ideja o praktični dejavnosti človeka v družbi, kar ga je tudi napotilo k prepričanju, da mora misel vedno napeljevati k dejanju. Čeprav izhajajoč iz marksistične miselnosti ni bil nikoli marksist partijskega ideološkega tipa, se pravi marksist v klasičnem pomenu besede. Že v času študija se je veliko posvečal Heglu in Kantu. Posebej ga je prevzela Kantova praktična (moralna) filozofija, ki podobno kot Marxova predpostavlja aktivnost človeka v družbi, vendar na povsem drugih temeljih. Ker je po Kantu zakon etike univerzalen, mora vsa, tudi revolucionarna dejavnost, temeljiti na zakonih etike. Zato je zavračal marksistično prepričanje, da se revolucija lahko postavi nad zakone etike (v smislu, da cilj opravičuje sredstva – op. a.) in se lahko v njenem imenu počnejo tudi najhujša grozodejstva. To stališče univerzalnosti etičnega in moralnega zakona je ostalo temelj Pučnikove filozofije vse do njegove smrti.³²¹ Omenjena izhodišča Pučnikove politične filozofije se torej vse od leta 1957 oz. 1958 niso spreminjala, medtem ko se je spreminjala njihova zunanja podoba. Predvsem je po odhodu v Nemčijo vanje vpletal nove ideje, pri čemer je moč opaziti vpliv tedanjih vodilnih nemških sociologov in filozofov, zlasti Jürgena Habermasa in Niklasa Luhmanna.³²²

Sledila so zaporniška leta, ki so prinesla pomembne spremembe na idejnem področju. »V ozadju teh konkretnih usod ljudi, s katerimi sem bil skupaj, (...), sem čutil filozofijo o spreminjanju sveta, ta marksizem, ki je v mojih očeh postajal vedno bolj zločinski, neodvisno od namenov ljudi, ki so skozi to filozofijo delovali. Ko sem si skušal razložiti zločinskost tega modela, sem vedno znova prišel do starega Machiavellijevega pravila, da cilj posvečuje sredstvo, da je za dobre cilje vse dovoljeno. Element tega mišljenja imamo že v zgodnjem razsvetljenstvu, verjetno se je nato kontinuirano prelil v razsvetljenski absolutizem (deluj v dobro ljudi tudi proti njihovi volji) in potem v marksizem. Zato sem marksizem zavrgel. Takrat se je torej pri meni oblikoval ta osnovni vzorec razlage človeka in družbenosti in po tem se ni več bistveno spremenil, čeprav se je seveda diferenciral, se malo "premaknil"«³²³. Pučnik je vse do smrti ostal dosleden antimarksist in nasprotnik totalitarnega komunističnega sistema ter zagovornik poprave krivic, ki so iz le-tega izhajale.

Naj na kratko omenim, da nasproti prepričanju, ki vidi razvoj Pučnikove politične filozofije kot proces (zlasti odnosa do marksizma), nastopa manjšinsko mnenje, da je Pučnik marksizem vseskozi zavračal. »Klasiki« marksizma naj bi Pučnika le malo navdušili, zato naj bi tudi ideja o družbenem angažmaju bolj kot iz Marxove teze o filozofu kot spreminjevalcu sveta izhajala iz Kantove etike. Tovrstno razmišljanje je utemeljeno na prepričanju, da je bil marksistični »aparatus« v člankih objavljenih v *Reviji 57* le »balast«, ki ga je Pučnik moral uporabiti, da bi članki izgledali politično korektno. Pod to na videz marksistično filozofijo pa se skrivajo čisto drugačna stališča in ideje, ki jo rušijo in izpodbijajo. Vidna naj bi bila

³²¹ povzeto po: Ivan Urbančič, *O filozofskih temeljih Pučnikovega mišljenja in dela*, V: Pučnikova znanstvena in politična misel. Ljubljana: Nova obzorja, 1. izd. str. 63-66;

³²² povzeto po: Janko Kos, *Izhodišča Pučnikove politične filozofije*, V: Pučnikova znanstvena in politična misel. Ljubljana: Nova obzorja, 1. izd., str. 41;

³²³ Janko Lorenci, prav tam, str. 42;

predvsem marksizmu nasprotna Kantova moralna filozofija ter razlikovanje med legalnim in legitimnim. Ravno slednje, predstavitev predvojnih revolucionarjev kot razčlovečenih in hladnih (s čimer naj bi namigoval predvsem na Kardelja), naj bi bilo tudi glavni razlog za spornost članka *Naša družbena stvarnost in naše iluzije* in naj bi tudi izzvalo politični pregon. Tezo, da Pučnik nikoli ni bil marksist, naj bi potrjevala tudi neskladnost številnih prepričanj z »uradno linijo« v člankih objavljenih v Reviji 57 ter odsotnost marksističnega »aparata« v delih objavljenih v Perspektivah. Razlika je obrazložena tako, da v mišljenju ni prišlo do nikakršnega preloma, le Pučnik je zaradi zapora tudi navzven opustil marksistično leporečje.³²⁴

Čeprav se zdi glede na naše sedanje dožemanje (zrelega) Pučnika kot demokrata, antimarksista in protikomunista druga teza bolj privlačna, je verjetno bližje resnici mnenje, da je bil Pučnik v svojih zgodnjih letih marksist (vendar ne »ideološki«). Nenazadnje temu pritruje sam Pučnik, kar je upoštevanja vredno dejstvo. Vendar ne pomeni, da se je z vsem, kar so marksisti pisali, sploh pa s konkretno družbeno situacijo strinjal. Nasprotno. Pod vplivom Kanta in drugih filozofov je razvil do družbenih vprašanj zelo kritičen odnos, obenem pa je želel aktivno sodelovati pri preoblikovanju družbe. Nenazadnje obe filozofiji (Kantova in Marxova) to od posameznika zahtevata. Zato se zdi verjetneje, da je neskladnost z »uradno linijo« v zgodnjih delih bolj kot s popolnim nasprotovanjem marksistični filozofiji (idealu) povezana s samostojno interpretacijo stanja v družbi (družbeni stvarnosti) in »odtujenosti« oblasti. Da po vrnitvi iz zapora v člankih ne uporablja več marksističnega »aparata«, pa je tudi povsem razumljivo: izkušnja (političnega) zapora je Pučnika namreč močno zaznamovala, saj je na lastni koži izkusil, kakšno zlorabo oblasti omogoča marksistična ideologija, ko se postavi nad etične zakone. V intervjuju iz leta 1990 Pučnik trdi, da je bilo to spoznanje zanj šokantno, a ključnega pomena in ga je tudi pripeljalo k opustitvi marksizma.

Če razumemo Pučnikov odnos do marksizma, postane bolj razumljiv tudi njegov radikalizem kot želja po političnih spremembah. Pučnik je bil namreč človek, ki je jemal filozofsko in ideološko prepričanje skrajno resno in je skušal v skladu z njim tudi delovati. Marksizem ni vzdržal njegove osebne intelektualne kritike, zato ga je zavrzel. S tem in s stanjem v družbi se ni mogel zgolj sprijazniti, ampak se je čutil o tem dolžnega tudi pisati. Seveda ne neposredno, ampak preko obravnavanja enega ključnih družbenih problemov – kmetijstva. Zato članek *O dilemah našega kmetijstva* vsebuje tudi elemente kritike političnega sistema kot takega. V tem obdobju mu je bilo že povsem jasno, da ima glede nekaterih družbenih vprašanj drugačne poglede od ostalih. »Drugače sem ocenjeval stvari, ne sicer v splošni smeri, ampak ...«³²⁵ Nato pritrdi spraševalcu, da je bil bolj radikalen. »In nekoliko bolj konkretno politično misleč. Lotil sem se na primer kmetijske problematike, ki me je kot politični problem naravnost fascinirala. Kar dva meseca sem jo študiral in potem napisal tisti članek. Lotil sem se konkretnih stvari. Druge je takrat zanimal Heidegger, Sartre, eksistencializem. Tudi zame so bile to zanimive stvari, vendar se mi je zdelo, da se v Sloveniji nekatere druge še bolj pomembne.«³²⁶

Drugi pomembni element t. i. Pučnikovega radikalizma pa je bilo dejstvo, da ni želel sprejemati kompromisov, ki bi bili v nasprotju z njegovim prepričanjem. Z ukinitvijo *Perspektiv* je t. i. »perspektivaško ontologijo«, katere bistvo je bilo kritično odpiranje aktualnih družbeno-političnih vprašanj, nadomestila »ne-več-perspektivaška« ontološka

³²⁴ povzeto po: Janko Kos, prav tam, str. 41-45;

³²⁵ Janko Lorenci, prav tam., str. 45;

³²⁶ Janko Lorenci, prav tam, str. 45;

naravnost in razpoloženost, do česar je bil Pučnik skrajno kritičen in jo je z vso možno grenkobo in odvratnostjo označil za »tehniko ličinke«. »Ličinka« tu pomeni ogabnega črvička ali gosenico, ki pohlepno parazitsko žre in se zabubi z upanjem, da bo postala krasen metulj. »Kaj je lahko še bolj zlaganega, tujega in odvratnega za Pučnikov radikalni »perspektivaški kritični aktivizem«, kot taka »tehnika ličinke« v kulturi?!« se nadalje sprašuje Urbančič. In vendarle ugotavlja, da se je ravno iz tega našla nova generacija, ki so ji poleg Urbančiča pripadali še Tine in Spomenka Hribar, Milan Pintar, Niko Grafenauer, Dimitrij Rupel in drugi³²⁷. »Pučnik ni nikoli sprejel takega stanja »vase zabubane ličinke«, kakor je z vso grenko ironijo zavračal to razpoloženje in mišljenje. Vseskozi je verjel v kritično intelektualno dejavnost, torej v kritično akcijo. »Mišljenje biti in nič« – to je bilo Pučniku vseskozi povsem prazno početje, tratenje časa in moči »za nič«(!), zavajanje, samovarjanje, beg od odgovornosti, »tehniko ličinke« v kulturi. »Mišljenje« je bilo zanj na socialne znanosti oprta intelektualna kritika družbenih, političnih, gospodarskih, kulturnih razmer – kot vodilo za dejansko praktično akcijo. Daljnosežnosti, globine in zgodovinskosti tega »obrata k mišljenju biti/nič«, ki brez potrebe po kakšni akciji zunaj sebe spodreže korenino vsake absolutne oblasti, Pučnik ni nikoli dojel – ni *hotel* tega v svojem ločevanju »teorije in prakse«, kjer je »misel« zgolj napotilo za neko akcijo in v tem smislu zgolj funkcionalna, razpoložljiva.«³²⁸

Temelja, na katerih je Pučnik gradil svoj odnos do politične situacije oz. t. i. radikalizem, sta odločno nasprotovanje marksizmu in, če uporabimo Pučnikov žargon, naši družbeni realnosti, ki iz njega izhaja, ter vseskozi prisotna želja po intelektualni kritični akciji. To lahko opazimo tudi v kasnejših delih, le da na nekoliko bolj izdelan, poglobljen in času (drugi polovici 80-ih) prilagojen način. V članku *Oligarhija ali infrastruktura* to novo usmeritev poimenuje »prosvetljenjski program«. Čeprav v slednjem govori predvsem o odnosu med prosvetljenstvom in teokratsko družbo 18. stoletja, je povsem jasno, da dejansko govori o stanju v jugoslovanski družbi in politiki. Tako nam riše stanje, v katerem si je elita v imenu višjega ideala prilastila popolno oblast nad posameznikom, skupaj z monopolom nad tolmačenjem resnice. Nasproti temu pa postavi prosvetljenstvo. »Osnovni element alternativnega prosvetljenjskega programa je tako povsem logično postal individualni človek v svoji konkretni vsakdanjosti. Kopernikanski obrat je bil v tem, da so prosvetljenci proti umu večnega reda, s katerim se je enačila teokratska elita kot idejna in politična vodilna sila, postavili konkretnega človeka. Ta človek je bitje, ki ima razum in um, to pa mu omogoča, da si sam iz sebe določa svojo usodo. Prav v tem je bila radikalna politična poanta: človeku ne pripada le razum, s katerim bi bil sposoben zgolj sprejemati danost, temveč mu pripada tudi um, ki je sposobnost dojemanja celovitosti, s tem pa tudi sposobnost izbire in postavljanja družbenega reda«³²⁹.

S »prosvetljenjskim programom« je Pučnik zgradil novo »ontologijo« kritičnega intelektualca, ki presega trenutni aktualizem, in jo predstavil »novorevijaški« javnosti. Natančno je vedel, kakšno moč proti totalitarnemu komunističnemu partijskemu sistemu oblasti prosvetljenska ideja nosi in da predstavlja edini možni temelj spremembe celotnega sistema. Zato je bil na začetku še nekoliko previden in jo je predstavil zadržano. Kljub temu je ravno s tem besedilom pomembno spremenil značaj *Nove revije*, ki je kmalu opustila prorevolucionarno antibarbarusovsko naravnost in se na novem »ontološkem« temelju preusmerila k vzpostavitvi parlamentarne demokracije, slovenske državne osamosvojitve in ukinitvi

³²⁷ povzeto po: Ivan Urbančič, *Usoda kritičnega intelektualca ...*, prav tam, str. 337-338;

³²⁸ Ivan Urbančič, *Usoda kritičnega intelektualca ...*, prav tam, str. 339;

³²⁹ Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam, str. 99-100;

leninsko-stalinskega jugototalitarizma in partijske oligarhije.³³⁰ Čeprav se ta preobrat ni zgodil hipno, pa je jasno, da je ravno Pučnik pri njem odigral pomembno, če ne celo odločilno vlogo. Nenazadnje tudi Bučar ugotavlja, da je imel v krogu Nove revije samo Pučnik jasno predstavo o tem, kam usmeriti dejavnosti in kakšni so njihovi končni cilji. Slednje pa je na najbolj jasen način izrazil v temeljnih zahtevah.

6.2. Pučnik in Jugoslavija

Pučnikov radikalizem se je kot želja po političnih spremembah najbolj pristno izrazil ravno v odnosu do Jugoslavije, ki jo je v njej lastni obliki vseskozi zavračal in z leti odnos do nje še zaostroval. Če je sredi 80-ih še verjel v možnost neke konfederalne ureditve (čeprav jo je verjetneje razumel zgolj kot prehodno obliko do dejanske samostojnosti Slovenije), pa je kasneje omenjeni koncept povsem ovrgel. Pri tem sta ideja o demokratizaciji (v najširšem pomenu besede) in ideja o preoblikovanju Jugoslavije tesno povezani, saj za Pučnika ni možna ena brez druge. Že zelo zgodaj (1986) je Jugoslavijo ocenjeval kot državo v »splošni družbeni krizi«, kar je posledica »leninistično« zasnovega družbenega sistema: »O splošni družbeni krizi v Jugoslaviji je mogoče razpravljati s treh vidikov: o odnosu med narodi, o ekonomskem sistemu in o političnem sistemu. Ker imamo tipično leninistični model družbe, je s tem določena tudi hierarhija teh problemov. Tako problem med narodi kakor tudi problem ekonomskega sistema je determiniran s političnim sistemom, saj so vse druge družbene strukture nesrečno in usodno odvisne od njega. Hierarhični mehanizmi razdelitve moči, ki delujejo strogo enosmerno, so izrazito leninistični, prepredajo vsa področja življenja in blokirajo sleherno modernizacijo. Vzroke za družbeno krizo v Jugoslaviji je tako treba iskati prav v značilnih strukturah leninizma.«³³¹

Kot ključ za reševanje splošne krize je v članku *Oligarhija ali infrastruktura* oblikoval štiri teze, ki jih je podnaslovil *Kako začeti*. Z vidika razumevanja Pučnikovega odnosa do Jugoslavije sta zanimivi predvsem druga in tretja teza. V drugi tezi najprej poudari »historično dejstvo«, da so v federacijo povezani narodi in narodnosti z zelo različnimi kulturami in zelo različno zgodovino. Povojna ureditev je sicer boljša od »predaprilske«, kljub temu pa je ohranila in razvila »mnoge elemente jugoslovanskega centralizma, ki v podobi leninizma kljub vsem povojnim reformam še vedno vsiljujejo enotno normiranje za vsa kulturno tako različna področja in je ob vsem prizadevanju za kompromise nujno strukturno krivičen do nekaterih ali do vseh hkrati. Posledica je "šovinizem vseh": vsak narod je danes prepričan, da ga drugi izkoriščajo in da je zapostavljen v tem ali onem pogledu.«³³² Nadalje ugotavlja, da je ideja »bratstva in enotnosti« zmotna, saj izhaja iz leninističnega nesmisla, ki je krivičen, neučinkovit in nedemokratičen. Zato vidi edino možnost v preoblikovanju Jugoslavije: »Iz tega sledi, da je nujno treba zmanjšati pristojnosti federacije. V javni diskusiji se je že pojavil pojem konfederacije. Ne gre za ime, gre pa za vsebino, ki je v pravni teoriji povezana s tem pojmom. Skupna pravna osnova povezave samostojnih državnih tvorb se mora dosledno omejiti izključno na tista vprašanja, ki ne posegajo v družbeno življenje posameznega naroda ali narodnosti. Sem spada morda obramba zunanjih meja konfederacije, oblikovanje političnih odnosov z drugimi državami (zunanja politika), skrbno izbran del carinskih predpisov in morda še kaj. (...) Odločanje o obliki političnega, gospodarskega in v ožjem pomenu besede kulturnega življenja je temeljna človečanska

³³⁰ povzeto po: Ivan Urbančič, *Usoda kritičnega intelektualca ...*, prav tam, str. 344-346;

³³¹ Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam, str. 98;

³³² povzeto po: Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam, str. 123-124;

pravica vsakega naroda ali narodnosti, o kateri lahko resnično demokratično odloča le sam/sama, vključno s pravico do odcepitve.«³³³

Misel o položaju narodov nadaljuje v tretji tezi. »(V)vsak narod, vsaka narodnost si naj svojo usodo, svojo obliko in vsebino družbenega življenja kroji samostojno, neodvisno in resnično demokratično. To pa seveda pomeni, da ji niti vera, niti ideologija, niti oblika ali vsebina političnega življenja niso vsiljene od zunaj ali od zgoraj. Idejne in vodilne politične sile se ne smejo postavljati v imenu nespremenljivega boga, zgodovinskih zakonitosti ali biti same, ne smejo se postavljati in legitimirati enkrat za vselej in nepreklicno, temveč si jih vsak narod in vsaka narodnost izbira vsakokratno v zares demokratičnem, javnem in organiziranem procesu oblikovanja politične volje. (...) Nobena elita si ne sme lastiti privatne lastnine nad oblastjo ("ker da si jo je pridobila") in trajnega monopola nad državo, mišljenjem ljudi ali nad njihovim čustvovanjem. Program prosvetljskega gibanja, ki je pred tristo leti nastopal proti takim elitam in jih razkrinkoval, je še vedno naloga. Tudi pri nas.«³³⁴ Zato v duhu svojega prosvetljskega programa Pučnik predlaga spremembo političnega sistema. »Gre torej za tabuizirano vprašanje parlamentarnega pluralizma, večstrankarskega sistema kot modela za politično urejanje družbenega življenja. Če je v današnjem svetu demokracijo sploh mogoče postopno razvijati v smeri neposredne demokracije, v smeri neke oblike realnega samoupravljanja, potem je to pot parlamentarnega pluralizma. To je danes edina učinkovita kontrola vsakokratnih elit in njihove oblastniške samovolje.«³³⁵

Če je v letu 1986 Pučnik še nekoliko »tipal« teren in deluje na trenutke zadržano, pa je slabo leto kasneje v članku *Dvoje temeljnih zahtev* že precej bolj oster. Kasneje besedilo vključi v obsežnejši tekst *Uvajanje civilne družbe v Sloveniji* iz leta 1988. Jasno postavi in zapiše dve temeljni zahtevi in sicer »uresničenje slovenske državne suverenosti kot suverenosti slovenskega naroda« in »uveljavitev civilne družbe v suvereni slovenski državi«, pri čemer je prva predpogoj za drugo. V odnosu do Jugoslavije zlasti prvo zahtevo lahko praktično enačimo z zahtevo po samostojnosti Slovenije, z enim zadržkom – še vedno namreč ne izključuje možnosti konfederacije. »Doseči moramo, da ostali narodi in narodnosti v Jugoslaviji ustavnopravno in faktično priznajo našo pravico, da suvereno in demokratično rešujemo vse probleme slovenske družbe brez slehernega vmešavanja od zunaj. To seveda pomeni, da bi bilo treba sedanje hipertrofirane pristojnosti federacije anulirati in ustvariti morda ustrezen konfederacijski okvir, če bi se nam zanj uspelo dogovoriti. Skupno konfederacijsko telo, ki ne bi smelo biti parlament z zakonodajno oblastjo, bi imelo zgolj koordinativno nalogo popolnoma prostovoljnega dogovarjanja narodov in narodnosti.«³³⁶

Pri uveljavljanju slovenske državne suverenosti vidi dve oviri, »dve strukturni zavori politične narave: organizacijski okvir federacije, v katerem si federacija prilašča urejanje cele vrste nalog, ki bi morale biti izključno v rokah slovenskega naroda kot suverene nacije, in pa organizacijski okvir centralistično organizirane jugoslovanske Partije, ki s celo vrsto svojih programskih postavk ovira tudi slovensko Partijo, da bi delovala v prvi vrsti kot slovenska politična sila.«³³⁷ Pri tem je zelo zgovorna tudi njegova ocena političnega položaja slovenskega naroda. »Konkretni položaj je skoraj obupen in upanje borno. Na eni strani se moramo boriti za temeljno pravico, da tudi Slovenci samostojno odločamo o vseh važnih vprašanjih življenja v Sloveniji in da nam nihče, tudi federacija ne, ne vsiljuje pravil tega

³³³ Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam, str. 124-125;

³³⁴ Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam, str. 125;

³³⁵ Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam, str. 125;

³³⁶ Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam, str. 191;

³³⁷ Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam, str. 186;

odločanja, po drugi strani pa je sedanji slovenski politični sistem v svoji bistveni strukturi leninističen in tako po Partiji ideološko in faktično priključen na unitarizem federacije in njene odločno prevelike pravice. Čim učinkovitejši je ta politični sistem, tem bolj se Slovenci režemo v lastno meso in se onemogočamo kot nacija.«³³⁸

T. i. radikalizem oz. usmerjenost k političnim spremembam je bila za Pučnika pomembno vodilo tudi pri političnem delovanju. Nenazadnje se je ravno zato pridružil socialdemokratski zvezi, katere programske točke je ocenjeval kot »jasnejše, radikalnejše, konkretnjše in že takoj uporabne za politične in povezovalne namene,«³³⁹ zlasti v primerjavi s programom SDZ, h kateri so ga prav tako vabili. Zato Pučnik program SDZS, ki je v osnovi obsegal deset točk, ocenjuje kot daleč najbolj radikalen med vsemi nanovo ustanovljenimi strankami oz. zvezami, saj je bila po njegovem SDZS edina, ki se je že ob ustanovitvi otresla »vseh stranpoti in pogumno in radikalno zahtevala: samostojno politično delovanje izven SZDL, odpravo enopartijske države, neposredne volitve, izgon Partije iz podjetij, referendum o odnosu do Jugoslavije in slovenske pristojnosti nad oboroženimi silami v Sloveniji.«³⁴⁰

Gotovo z velikim Pučnikovim vplivom je koncept suverene Slovenije prevzel Demos in na volitvah z njim zmagal. Kljub temu je bila ideja o preoblikovanju Jugoslavije, zlasti v smislu konfederacije kot neke prehodne oblike še vedno živa. Celo uradni predstavniki vlade so govorili o konceptu konfederalne ureditve Jugoslavije kot prostovoljne skupnosti suverenih držav. Tako je še junija 1990 predsednik vlade Peterle poudarjal, da se zavzema za »mehko« federacijo v obliki gospodarske skupnosti, vendar z ločeno vojsko, zunanjo politiko, šolstvom itd. Kljub temu pa je zatrdil, da Slovenija ne želi ostati v Jugoslaviji za vsako ceno in da je odcepitev realna možnost, če do dogovora o preoblikovanju ne pride. Koncept »mehke« federacije je Pučnik zavračal in nekajkrat poslal sporočilo v odgovor tako zveznemu premierju Markoviču kot slovenskemu Peterletu, kakšen je minimalni program slovenske koalicije, od katerega ne bo odstopila.³⁴¹ »Izraz mehka federacija mi je tuj, ker nič ne pove. Najprej je treba zagotoviti suverenost, ki jo bodo priznavali sedanji partnerji v Jugoslaviji. Na tej podlagi se lahko pričnemo dogovarjati. (...) Konfederacija je zveza neodvisnih držav, ki zavoljo skupnih projektov usklajujejo nekatere svoje dejavnosti (...). Konfederacija ne sme imeti nobenih zakonodajnih teles. To so lahko le posvetovalni organi, ki ne morejo imeti zakonodajne oblasti na ozemlju posameznih držav. (...) Ne zahtevamo, da bo vsa Jugoslavija konfederativna, pač pa hočemo konfederativni status Slovenije.«³⁴² Plut (glej priložo 1) sicer poudari, da v tem času v Demosu ni nihče več verjel v konfederacijo, saj ni bilo možnosti, da bi nanjo pristala Srbija.

Pučnik je bil sicer osebno mnogo bolj naklonjen popolni samostojnosti Slovenije, a je sredi leta 1990 še vedno govoril o morebitni konfederaciji, saj tudi on še ni bil povsem prepričan v zmožnost slovenske osamosvojitve v prvem trenutku³⁴³. A ko je spoznal, da je čas primeren za ukrepe v smeri popolne osamosvojitve, je priložnost zagrabil z obema rokama. Tako je bil Pučnik eden tistih, ki so znotraj Demosa najbolj goreče podpirali plebiscit o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije. Po Jambrekovem prepričanju (2004) je bil ravno on ena ključnih osebnosti, da se je zgodil sestanek v Poljčah, na katerem so sprejeli odločitev o podpori plebiscitu. Ni se zadovoljil zgolj s podporo ideji in postopnemu osamosvajanju,

³³⁸ Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam, str. 187;

³³⁹ Jože Pučnik, *Politične priprave na osamosvojitve (Pričevanje)*, prav tam, str. 83-84;

³⁴⁰ Jože Pučnik, *Politične priprave na osamosvojitve (Pričevanje)*, prav tam, str. 85;

³⁴¹ Milan Balažic, *Slovenski plebiscit*, prav tam, str. 148;

³⁴² Milan Balažic, *Slovenski plebiscit*, prav tam, str. 148-149;

³⁴³ povzeto po: Tone Jerovšek, prav tam, str. 36;

ampak je želel uveljavljanje slovenske suverenosti tukaj in zdaj. Slutil je namreč, da so tudi mednarodne razmere za tovrstne ukrepe ugodne. Zato je brez predhodnega dogovora napovedal datum plebiscita – 23. december, in to na veliko nezadovoljstvo opozicije in tudi dela Demosa (kjer so se v tem času komajda dogovorili, da bodo plebiscit sploh podprli). Sledili so številni napadi uglednih osebnosti in politikov, med drugim predsednika predsedstva Milana Kučana in nekaterih vodilnih Demosovcev, vendar je Pučnik vztrajal. In sicer tako dolgo, dokler ni bil dosežen dogovor o plebiscitu, ki je upošteval »njegov« datum. Plut (glej prilogo 1) razume Pučnikovo napoved kot izraz njegove iskrene želje po samostojnosti in neučakanosti, da bi do nje prišlo.

Kako hitro, neučakano in navdušeno je Pučnik deloval v tem obdobju, nakazuje tudi Spomenka Hribar (glej prilogo 2), ki sama sicer tovrstno delovanje označi kot izraz Pučnikovega radikalizma: »Na ta sestanek je Jože prišel z zamudo, vendar ga je Tine počakal, saj je bil »merodajni« za odločitve Demosa. Jože je seveda takoj pristal na plebiscit in takoj po odločitvi za plebiscit, ko smo še premlevali, kateri datum bi bil najprimernejši, in je padel tudi predlog za 23. december, je (*Jože*) posvetovanje že tudi zapustil in odšel na »teren« - in takoj razglasil javnosti, da plebiscit bo in da bo 23. decembra. To je bila »bomba«! Jasno, mediji so novico takoj objavili. In to je bila mala »katastrofa«, saj opozicija o tem ni nič vedela in je bila še bolj prepričana, da bo v osamosvojeni Sloveniji postavljena v »kot«. Normalno bi bilo, da bi se o taki, za ljudi usodni zadevi najprej pogovorili z opozicijo, s predsednikom Predsedstva itd. Še posebej nerodno je bilo, ker je Jože vrgel v javnost datum plebiscita. Opozicija je bila postavljena pred izvršeno dejstvo in potem smo morali tri tedne počasi in z argumenti vendarle doseči, da smo soglasno sprejeli odločitev za plebiscit in tudi sam datum njegove izvedbe. (...) Vendarle moram priznati, da je Jožetova objava imela tudi pozitivni učinek: opozicija je bila res postavljena pred izvršeno dejstvo in bi se le težko izmaknila odločitvi ZA, dolgotrajna pogajanja med pozicijo in opozicijo pa so dala ljudem vedeti, da gre zares in kako zares gre. Sploh moram reči, da se nam je v tistem času vse »seštevalo«, tudi napake so se kasneje izkazale kot nekaj pozitivnega.«³⁴⁴

V času predplebiscitne kampanje je pomembno vlogo odigral tudi Pučnik. Tako je npr. na plebiscitnem mitingu v Ljutomeru poudaril, da imamo Slovenci dovolj izkušenj in da se ne gremo več nobenih kompromisov. Postavili bomo temelje za lastno državnost in gospodarsko samostojnost ter tako zaživel kot »normalen narod v normalni Evropi«. Temu mnenju so se pridružile tudi ostale stranke, tako opozicijske kot Demosove, saj so po medstrankarskem sporazumu v kampanji nastopale skupaj³⁴⁵. Del Pučnikove izjave z omenjenega mitinga je mnogo bolj kot v letu 1990 odmeval v letih 2011 in 2012 in sicer glede vprašanja t. i. izbrisanih in današnjih interpretacijah Pučnikove vloge pri tem. Osebnostno mnenja, da gre predvsem za aktualno politično in ne toliko zgodovinsko vprašanje, zaradi česar o tem nisem želel pisati, vendar me je tema vseeno »ujela«.

Naprej pogledjmo tisti del Pučnikove izjave, ki je v današnjem času zbudil tolikšno pozornost: »Ne delajmo si utvar, kajti tukaj ne gre za nacionalno, ampak socialno vprašanje ... Osebnostno nasprotujem avtomatskemu prevzemanju zatečenega stanja z dnem plebiscita. Če hočemo v republiki Sloveniji zagotoviti trdno socialno strukturo, bomo namreč morali uvesti nekakšna merila pri dajanju državljanstva. Ne pojdemo v navidežno demokratičnost, s katero bi ustvarili probleme, ki jih potem ne bi mogli reševati. Zavedati se moramo, kaj je v okviru Slovenije po socialni plati mogoče reševati in kaj ne – nacionalna plat vprašanja je namreč drugotnega pomena. Tukaj si urejamo skupnost, ki si od vsega začetka mora zagotoviti življenjske

³⁴⁴ glej prilogo 2: Spomenka Hribar: JOŽE PUČNIK (osebni spomini);

³⁴⁵ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada ...*, prav tam, str.117;

razmere, pripravljeni moramo biti, da dediščino jugoslovanske federacije, morda tudi na neljub način, odpravimo ... Treba bo izračunati – tudi demografsko –, kakšni posledični problemi bi lahko nastali v petih ali desetih letih skupaj z zahtevami po kulturni avtonomiji. Osebnost bom z vsem vplivom, ki ga imam v socialdemokratski stranki, zavzemal za to, da v Sloveniji ne bodo nastali problemi, podobni kninskim. Knina v Sloveniji ne maramo in danes imamo možnost, da te stvari humano, socialno in pravno demokratično rešimo. Tu ne sme biti nobenih gnilih kompromisov in nobene mitingarske demokratičnosti, ki bi nam ustvarila težave, s kakršnimi se srečujejo Angleži, Francozi, Nemci in ostale države, ki so obstajale v kolonialni dobi. Slovenija se s temi dodatnimi problemi po mojem ne sme obremenjevati.«³⁴⁶

V omenjeni izjavi Pučnik uporablja svoj značilni ostri, zgoščeni in brez konteksta težko razumljivi slog, v katerem je pisal tudi svoje najodmevnejše članke. Zato bi bilo smiselno, tudi z vidika popolnega razumevanja izjave in nekaterih besednih zvez, za interpretacijo vprašati samega Pučnika, vendar smo priložnost žal zamudili (treba se je namreč zavedati, da imajo pri njem določene besedne zveze netipičen pomen, ki ga je mogoče razbrati zgolj iz širšega (kon)teksta – tega pa ni, saj gre za govor). Kljub temu je moč ugotoviti, da v svojem bistvu izjava ne govori o pregonu ali izbrisu priseljenega prebivalstva iz registrov ali njihovem pregonu, ampak gre za razmišljanje o ureditvi njegovega statusa. V tem pa je bistvena razlika. Naj opozorim, da Pučnik na tem mestu ne govori o konkretnih ukrepih in dejanjih (po Peterletovih besedah se z njimi večinoma niti ni ukvarjal), ampak poskuša načrtovati splošno smer razvoja.

Najprej izrazi svoje nestrinjanje s predlogom, da bi vsi, ki so na dan plebiscita imeli stalno prebivališče na območju Slovenije, avtomatsko dobili državljanstvo, ampak razmišlja v smeri bolj fleksibilnega koncepta, ki bi obenem reševal oz. upošteval socialno problematiko. Glede tega je verjetno iskal vzporednice z nemškim konceptom urejanja statusa priseljencev (in lastno izkušnjo glede tega), pri čemer je ocenjeval, da je del priseljencev v Sloveniji zgolj začasno (na delu) in se bodo, podobno kot nekateri Slovenci, ki so na začasnem delu v drugih republikah ali tujini, po razpadu federacije, morebitni izgubi dela, če ne prej pa po upokojitvi, vrnil v domovino. Obenem je s socialno problematiko ciljalo na gospodarsko krizo, ki se z osamosvojitvijo Slovenije ne bo končala, bo pa najbolj prizadela industrijo in industrijske delavce, med katerimi je bil doberšen del priseljencev. Zato je Pučnik ocenjeval, da se bodo pojavljali številni socialni problemi (povezani zlasti z brezposelnostjo), če njihov status ne bo ustrezno urejen. To pa še ne pomeni, da je hotel priseljence izgnati ali izbrisati – predvsem je želel opozoriti na problem. Konkretnih predlogov, kako bi problematiko priseljencev rešil, v govoru ni podal, pa tudi kasnejših konkretnih izjav ali zapisov na to temo nisem zasledil. Tudi Plut (glej prilogo 1) pritrjuje, da glede tega v Demosu niso razpravljali – v ospredju so bile druge teme. Glede govora pa Plut izpostavi, da je verjetno ciljalo predvsem na oficirje jugoslovanske armade, tudi slovenske. Do njih je namreč Pučnik gojil izredno odklonilen odnos, saj so nasprotovali osamosvajanju Slovenije, pa tudi kasneje niso prispevali k miru.

Razmislek o uveljavljanju nekaterih meril glede državljanstva ni sporen, predvsem upošteva dejstvo, da si vsi slovenskega državljanstva niso želeli in da vse države pri podeljevanju državljanstva upoštevajo določene kriterije. Za problematičnega bi ga lahko šteli le, če bi v nadaljevanju postavil do manjšin izključujoče zahteve glede posameznih postavk. Vendar jih ne. Se pa Pučnik nadalje zaveda, da bi v nacionalno pregretem ozračju razpadanja Jugoslavije nerešeno vprašanje nacionalnih manjšin lahko pripeljalo do problemov zlasti z delom priseljenega prebivalstva, ki je bil naklonjen Miloševići politiki. O Kninu, kulturnih

³⁴⁶ *Slovenija ne more več čakati, nabralo se je preveč slabega.* Delo 17. decembra 1990, str. 2 (omenjeni citat poleg Dela navaja cela vrsta avtorjev);

zahtevah in mitingih torej govori, ker ocenjuje, da bi se lahko pojavili nemiri in privedli do nepotrebnih in težko rešljivih težav. Ob tem poudari, da bi bili morebitni tovrstni problemi podobno kot v večini zahodnoevropskih držav tudi socialno pogojeni oz. bi jih socialni problemi še dodatno podžgali. V teh nerešenih mednacionalnih vprašanjih z močnim socialnim predznakom vidi dediščino jugoslovanske federacije, ki bi jo bilo treba odpraviti s temeljitimi, a humanimi, socialno ustreznimi in demokratično pravičnimi ukrepi. S poudarjanjem slednjega pokaže odločilni odmik od Miloševića in Tuđmana in njune retorike, zaradi česar lahko tovrstne primerjave označimo kot nesmiselne. Sploh so tovrstne primerjave glede siceršnjega načina delovanja, politične vloge, konkretnih dejanj, vojnih zločinov (ki jih je Pučnik poskušal obelodaniti, Milošević jih je ustvarjal in prikrival) itd. do Pučnika še toliko bolj krivične, lahko bi rekli celo žaljive, in ustvarjajo nepotrebne napetosti v slovenski družbi.

Da bi se Pučnik za izključujoče ukrepe zoper priseljeno prebivalstvo zavzemal, ali jih celo tako ali drugače vodil, si je, tudi s čisto psihološkega vidika, težko predstavljati. Pregona ali izгона namreč ni mogoče izvesti na human in pravičen način, za Pučnika kot filozofa in sociologa pa je etično delovanje vseskozi najvišja vrednota, etika pa glavno področje zanimanja. Tudi izogibanje problemom, skrivanje le-teh pod preprogo in pretvarjanje, da jih nikoli ni bilo, za Pučnika ni značilno, izvedba izbrisa iz nacionalističnih razlogov pa bi bila ravno to – pretvarjati se, da določena skupina prebivalstva sploh ne obstaja. Poleg tega ni nikakršnih dokazov za Pučnikovo odgovornost pri omenjenem dejanju. Če bi obstajali, bi bili že zdavnaj objavljeni in predmet javnih debat. Izbris je izvedlo ministrstvo za notranje zadeve pod vodstvom Igorja Bavčarja, ki nikoli ni bil član SDSS. Seveda se ob tem odpirajo številna vprašanja, zlasti glede morebitne odgovornosti posameznikov, ki so sprejeli to odločitev, in tistih, ki svojega statusa niso pravočasno uredili (ter njihove upravičenosti do odškodnin), vendar je to že tema druge, tokrat pa res povsem politične (in morda tudi pravniške) debate. Pučnik torej ni imel nobene vloge pri izbrisu in tudi kasneje ni oporekal ureditvi statusa t. i. izbranih, je pa nasprotoval plačevanju neupravičenih odškodnin – ravno slednje je še danes glavno jabolko spora v slovenski politiki). Celó če bi upoštevali omenjeno izjavo v najbolj obremenjujoči interpretaciji, je očitno, da ni bila podprta z dejanji in izjavami v tej smeri, niti ni Pučnik imel politične moči in želje, da bi tovrstna dejanja izvedel, saj se to ne sklada z njegovo osebnostjo in načinom delovanja. Zato se lahko mirno strinjamo z izjavo Spomenke Hribar za siol.net: »Pučnik nima tukaj nič zraven. Ne verjamem, da bi bil tako nečloveški do naših ljudi.« Po tem kratkem ekskurzu pa se vrnimo v leto 1990 in na plebiscit.

Rezultati plebiscita so bili za Pučnika tudi osebni uspeh, saj je bil nenazadnje ravno on tisti, ki je slovensko politiko potisnil k hitri odločitvi za plebiscit in njegovo izvedbo. Zato je njegovo navdušenje, ko je pred kamerami zmagoslavno vzkliknil: »Jugoslavije ni več, gre za Slovenijo,« povsem razumljivo. Ob tem je poudaril, da »ne more biti več nobene diskusije o slovenski samostojnosti, saj je slovenska politika dobila ukaz volivcev, da izvrši to, za kar je pri plebiscitu šlo.«³⁴⁷

Čeprav je bilo že dlje časa jasno, da nastanek konfederacije kot neke vrste prehodne ureditve ni več realna možnost, pa je Pučnikova izjava v februarju 1991, da so »vse stranke opustile zamisel o rahli zvezi suverenih republik, ker je konfederacija zaradi nemogočih pogojev južnih republik docela neuresničljiva in se bo zato Slovenija odcepila od Jugoslavije še pred letošnjim junijem,« dvignila veliko prahu, zlasti pri opoziciji. Čeprav je morda vnóvič nekoliko prehiteval (mogoče je celo želel pospešiti dogajanje), pa se je kasneje pokazalo, da je le izrekel tisto, kar je bilo že popolnoma jasno - da se bo Slovenija osamosvojila. V času

³⁴⁷ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada ...*, prav tam, str. 121;

jugoslovanske politične krize in nevarnosti državnega udara v prvi polovici marca 1991 je Pučnik podprl ljubljanski Demos, ki je pozval slovenski parlament, naj upošteva plebiscitno voljo in takoj razglasi odcepitev Slovenije od Jugoslavije. Od takrat dalje se je Pučnik zavzemal za čim hitrejšo sprejemanje osamosvojitvenih ukrepov. Tako je ob koncu marca 1991 poslanska skupina Pučnikovih socialdemokratov na seji poslanskega kluba Demosa uradno zahtevala, da slovenska skupščina »nemudoma uvrsti na dnevni red ustavni zakon za takojšnjo in popolno osamosvojitvev,« saj bi »šele status osamosvojene Slovenije omogočil primerno pogajalsko pozicijo.« Na sestanku Sveta Demosa 5. aprila, na katerem so razpravljali o pospeševanju priprav na osamosvojitvev, je Pučnik od vseh republiških ustanov (vlade, predsedstva in skupščine) zahteval, da se priprave na osamosvojitvev končajo pred 23. junijem. In res je bila vsa nujno potrebna osamosvojitvena zakonodaja sprejeta do 5. junija, v veljavnost pa je stopila z dnevom osamosvojitvev.

Ko je bila 25. junija osamosvojitvev tudi uradno razglašena, je Pučnik potrdil besede, ki jih je tako navdušeno izrekel ob uspešnem glasovanju na plebiscitu, da namreč ostaja pri svoji tezi, da je Jugoslavija mrtva. Kar je bilo sprejeto v skupščini, je zgolj potrditev, da gre Slovenija svojo pot, pot miru v tem delu Evrope, da želi odstranjevati ograje in ne zabijati kolov za plot. Dodal je še: »Mi moramo ostati ponosni in pogumni. Osnovne odločitve ne bomo preklicali!«³⁴⁸ Držo je nadaljeval v času vojne. Udeleževal se je sestankov voditeljev političnih strank in opravil pomembno delo s prepričevanjem, da je treba vztrajati. Ni pa bil vpleten v operative dejavnosti in delo na terenu (ker ni opravljal nobene uradne funkcije), zaradi česar tudi ni nastopal v medijih. Brionsko deklaracijo je, sicer z veliko zadržanostjo, Pučnik po prvotni zavrnitvi (dvomil je, da bo armada upoštevala dogovor), podprl, saj se mu je zdela v trenutni situaciji kot »grenka tableta«, ki jo je bilo treba vzeti in četudi se mu je »obračal« želodec.

Do Jugoslavije torej pri Pučniku lahko opazimo odklonilen odnos. Najprej v obliki nasprotovanja jugoslovanski »marksistični« ureditvi, ki hromi in onemogoča suverenost Slovenije in uveljavljanje civilne družbe v njej, kasneje pa v pristni želji po samostojnosti Slovenije. Nekateri navedki v člankih nakazujejo, da si je je želel že v drugi polovici 80-ih, zagotovo pa v predvolilnem obdobju leta 1990, vendar zanjo še ni videl pravih pogojev. Zato je pri njem moč opaziti, zagotovo do predplebiscitnega obdobja v letu 1990, morda pa celo do začetka februarja 1991, določeno mero pragmatizma v odnosu do Jugoslavije. Bil je namreč pripravljen na sklepanje kompromisa s federacijo in sicer v obliki prehodne povezave – konfederacije. Ko pa je spoznal, da za tovrsten dogovor zaradi nasprotovanja Srbije ni možnosti, je bil med prvimi, ki so jasno zahtevali popolno samostojnost. Ko se je za samostojnost Slovenije odločil, se je zanjo radikalno, torej korenito, temeljito in odločno zavzel in s pozicije predsednika vladajoče koalicije zmogel pospešiti proces osamosvajanja. Najprej s plebiscitom (čeprav takrat suverenosti še niso enačili z osamosvojitvijo), katerega datum je brez predhodnega soglasja Demosa napovedal in ga tudi dosegel in nato z dokončno opustitvijo ideje o konfederaciji v februarju 1991 in zavzemanjem za čim hitrejšo sprejemanje osamosvojitvene zakonodaje in ukrepov. S tovrstnimi potezami je želel proces osamosvajanja pospešiti, kar mu je tudi uspelo. Veliko vprašanje je, ali bi se Slovenija osamosvojila 25. junija 1991 in ali bi se sploh osamosvojila, če ne bi Pučnik deloval na svoj "radikalni" (v pozitivnem smislu), a preudarni način. Način, s katerim je, kot zapiše Repe (2003) Pučnik »pospeševal in radikaliziral dogodke«.

³⁴⁸ povzeto po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada ...*, prav tam, str. 237-250;

7. Pokoj in zadnja leta

Po izteku mandatnega obdobja 1992-1996 se je Pučnik umaknil iz dnevne politike in se naslednje leto tudi dokončno politično upokojil. Kasneje (leta 1999) je sicer postal častni predsednik SDS, vendar dejanske politične moči ni več imel. Kljub temu je še vedno občasno pisal članke, jih objavljajl v različnih publikacijah in podajal intervjuje. V enem zadnjih intervjujev za Demokracijo z dne 21. junija 2001 je povedal, kaj počne danes: »Sem upokojenec, občasno napišem kakšen članek, veliko berem, vrtnarim, hodim po gozdu in nekako razmišljam o bilancah.«³⁴⁹ V svojih poznih pisanjih je največji poudarek dajal dvema področjema – aktualnemu političnemu dogajanju in temam, s katerimi se je ukvarjal v času predsedovanja Preiskovalni komisiji, zlasti povojnim pobojem in popravi krivic. V člankih je ostajal oster, brezkompromisen, kritičen – zlasti do Drnovškove LDS, katere vladavino je ocenjeval kot nadaljevanje vladavine družbeno-političnih sil, ki so Slovenijo obvladovale v obdobju komunizma. Podobno oster je ostajal tudi v odnosu do komunističnega režima in krivic, ki so iz njega izhajale. V času po upokojitvi je na to temo napisal nekaj člankov, prispevkov in podal nekaj intervjujev, ki pa sem jih v veliki meri že obravnaval in jih zgolj omenjam. Med drugim je za Demokracijo podal zelo zanimiva intervjuja: *Slovenija je za razgradnjo totalitarnega režima naredila najmanj in Smo popolnoma sami*, v publikaciji Ampak pa je leta 2001 izšel intervju »Krivda je samo individualna«.

Med članki o aktualnem političnem dogajanju velja omeniti prispevek *Enotno neenotni*,³⁵⁰ ki je bil napisan v kratkem obdobju po združitvi SLS in SKD in ponovnem razpadu združene stranke, ko je t. i. pomladna politična opcija začasno prevzela oblast. Obdobje 8-letne vladavine LDS je ocenjeval izrazito negativno. »Eldeesovcem je vedno uspelo, da so našli naivne kolaborante za svoje projekte prevzemanja gospodarske in finančne oblasti v državi. Čeravno je kmalu postalo očitno, da Drnovškovi svoje partnerje zgolj izkoristijo in iztisnejo kot limono, nato pa zavržejo, so vse do tega poletja našli dovolj naivnih, ki so si domišljali, da so bolj zviti od svojih predhodnikov in da njih ne bodo mogli izkoristiti. Po kratki epizodi s socialdemokrati, ki so hitro spregledali, so prišli na vrsto krščanski demokrati, za njimi ljudska stranka, vmes pa tudi "prijateljski sopotniki" iz istega tabora, ki jih je doletela enaka usoda. Černetičevi Sivi panterji, Bavčar-Ruplovi demokrati, Plutovi Zeleni, borčevski Desus, Združena lista in seveda tudi Jelinčičevi, ki so pridno izvolili Janeza Drnovška za mandatarja, po izvolitvi pa jih ni več niti pogledal.«³⁵¹ Vendar pa je ugotavljal, da je Drnovšek storil napako, ko je hotel iz vlade odstraniti ministre Ljudske stranke, ki se je združila s krščanskimi demokrati. Njegova vlada je padla in izvoljena je bila Bajukova. Sledila je kampanja »nekdanjih družbenopolitičnih delavcev« proti enotnosti politične povezave, ki je izvolila Andreja Bajuka in v nekaj tednih jim je uspelo razbiti pomladni tabor. Ljudska stranka, ki bi lahko postala po naslednjih volitvah vodilna stranka v državi, je razpadla. Tovrstno politiko označi kot mostogradnjo, njen cilj pa je drenjanje k oblasti za vsako ceno in brez načel. Zato jo označi kot naslednico tragične zmote Dolomitske izjave in se sprašuje: »Kdaj se bomo Slovenci začeli učiti iz lastne zgodovine?«³⁵²

V publikaciji Ampak je izšel tudi članek *Odrske luči države*³⁵³ in sicer kot razmišljanje o stanju v slovenski družbi in politiki deset let po osamosvojitvi. V njem je Pučnik zapisal, da sta temeljno izkustvo »gotovo veselje in ponos, da imamo svojo državo. Slovencem je uspelo

³⁴⁹ Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam, str. 301;

³⁵⁰ prvič objavljen v Ampak, oktobra 2000;

³⁵¹ Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam, str. 255-256;

³⁵² Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam, str. 256-259;

³⁵³ prvič objavljen v Ampak, junij-julij 2001;

zgodovinsko dejanje, ker so do jeli pravi trenutek, pravilno presodili položaj in pokazali odločnost in pogum. Ustanovitev lastne države je gotovo odločilno dejanje v zgodovini slovenskega naroda. Odprlo je nove možnosti razvoja in ustvarilo pogoje za nova razmerja v odnosih navznoter in v sporazumevanju s sosedi.«³⁵⁴ Vendar ni vse tako, kot bi moralo biti: »Vsa ta lepa spoznanja pa spremlja globoko razočaranje. Ugotavljam, da voditelji države niso do jeli novih možnosti razvoja v pomenu Cankarjevega "očiščenja in pomlajevanja". V Demosovi vladi je bila ta misel vsaj delno prisotna, v Drnovškovih vladah o njej ni niti sledu. Osamosvojitev so razumeli in še razumejo predvsem kot povečanje lastnih, osebnih pristojnosti in neodvisnost kot odstranitev diktatov in direktiv od zunaj, na primer iz Beograda.«³⁵⁵ Državnost so voditelji skrčili zgolj na to komponento, zbrisali pa so pozitivno sporočilo državnosti, »ki je v idejnem uresničevanju narodove identitete z njegovo kulturo (v širokem sociološkem pomenu te besede).«³⁵⁶ »Politiki, ki že vrsto let vodijo slovensko državo, ne dojamejo tega pozitivnega sporočila državnosti. V suverenosti države vidijo predvsem licenco za neovirano in nenadzorovano odločanje, za voluntarizem, s katerim zlorabljajo avtoriteto države za utrjevanje lastnih pozicij in za protežiranje interesnih skupin, ki te politike in to politiko podpirajo finančno, intelektualno in medijsko.«³⁵⁷

Nadalje Pučnik ugotavlja, da slovenskim politikom primanjkuje domoljubja, kar se odraža v brezkompromisnem boju za oblast, negativno pa se kaže tudi v narodovi identiteti. Podobno je stanje v odnosu do zgodovine kot druge plati odnosa do narodne identitete, ki je popačen glede storjenih dejanj tega naroda in s tem tudi do naše kulture, in to ne zgolj glede obdobja druge svetovne vojne in komunistične diktature. Pomanjkljivo pa je tudi urejanje narodove hiše (politike, gospodarstva, uprave in sodstva, vzgoje, izobraževanja in znanosti, okolja, ...), ki si jih je prilastila rentacijska elita, ki si še krepi svoj monopolni položaj. Zato ugotavlja, da so razmere v Sloveniji takšne, »da bi se razjokal«. Ob koncu Pučnik še zapiše, da bi bilo v Sloveniji treba še veliko spremeniti in vzpostaviti, »da bomo res upravičeno ponosni na svojo suvereno državo, ki je danes pravzaprav še nismo vredni.«³⁵⁸

Tudi članek *Volitve in oblast* je izšel v publikaciji *Ampak* in gre za poslednji Pučnikov članek. Gre za krajše besedilo, v katerem Pučnik obravnava stanje v slovenski politiki, do katerega je zelo kritičen, in je napisano v duhu prihajajočih predsedniških volitev v letu 2002, na katerih je izrazil svojo podporo Barbari Brezigar. Stanje v Sloveniji, zlasti na področju pravne države označi kot zaskrbljujoče. »Namesto temperamentne mladenke se je pravna država vedno bolj kazala kot brezzoba starka, ki ne sledi ustavi in zakonom, temveč namigom in ukazom nekdanjih ideološko plemenskih vračev. Dobili smo lepo kristalno vazo, napolnjeno z gnojnico privatistične Partijske samovolje povojnih desetletij. Posledice tega stanja doživljajo najnazorneje tisti, ki so jim novo-stari gospodje tovariši pokradli delovna mesta, olastninili ali prodali počitniške domove, zaposlene pa odrinili v rezervat brezposelnosti. Ali lahko tudi ob teh socialnih zločinih rečemo, da pač imamo državo, kakršno si zaslužimo?«³⁵⁹ Podobno kritičen je tudi do stanja v gospodarstvu, zlasti zaradi velikega vpliva, kot jo sam imenuje, »paradržave« in procesa lastninjenja, ki ga označi za prepredenega s škandali in korupcijo. Ugotavlja, da je še vedno prisotna nizka plačilna morala, da je proces razslojevanja slovenskega prebivalstva nevzdržen ter da je prisotnih veliko »defektov« na področju socialne politike. Zato glede na stanje in razvoj v gospodarstvu napove hudo in hitro se bližajočo

³⁵⁴ Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam, str. 274

³⁵⁵ Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam., str. 274

³⁵⁶ Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam., str. 274-275

³⁵⁷ Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam., str. 275

³⁵⁸ Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam., str. 275-280

³⁵⁹ Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam, str. 281-282;

gospodarsko krizo, kar je z današnjega vidika že skoraj vizionarsko. »Vse to kaže, da živimo iz rok v usta in da se nam bliža huda finančna in gospodarska kriza, ki jo bodo državljani doživeli predvsem kot socialno krizo, torej v obliki poslabševanja življenjskih pogojev. Prodaja državnega premoženja, ki jo v zadnjih letih forsira eldeesovska vlada, zmanjšuje sicer notranjo zadolžitev države, ne dotakne pa se sistemskih vzrokov, ki zavirajo modernizacijo slovenskega gospodarstva. Zato je temeljna ugotovitev, da je eldeesovska vlada zaradi odvisnosti od svojih zaveznikov v paradržavnih združbah pripeljala Slovenijo v položaj, v katerem so resno ogroženi gospodarski temelji slovenskega naroda.«³⁶⁰ Po porazu Barbare Brezigar v decembru 2002 je bil grenko razočaran: »Obžalujem, da ni bila izvoljena Barbara Brezigar, ker sem prepričan, da bi z njo kot predsednico, tudi tista polovica Slovencev, ki po mojem prepričanju do danes ni imela predsednika, dobila svojega predsednika.« Kasneje je tudi žena Christel povedala, da ga je to močno užalostilo.

Dr. Jože Pučnik je umrl v noči z 11. na 12. januar 2003 v Nemčiji, kjer je bil na obisku pri svoji hčeri. Pogreb, ki se ga je udeležila množica ljudi, je bil v soboto 18. januarja 2003 na črešnjevske pokopališču pri Slovenski Bistrici.³⁶¹ Pogrebni govor je imel njegov dolgoletni prijatelj in filozof dr. Ivan Urbančič. Pučnikova smrt je močno odmevala v slovenski javnosti ter v domačem, zamejskem in izseljenskem tisku. Tako so ob tej priložnosti pisali v izseljenski literaturi Irene Miselj v *Rodni grudi*, Dejan Pušenjak v *Ameriški domovini*, Ladislav Lesar, Ivan Urbančič, Janez Markeš in Alojz Rebula v *Mladiki*, Milan Gregorič v *Novem glasu* in drugi. Med domačimi publikacijami in avtorji pa so ob smrti pisali Bernard Nežmah v *Mladini*, Dejan Pušenjak v *Delu* in *Nedelu*, Božo Repe v *Delu*, Ivo Urbančič v *Delu* in *Ampak*, Niko Grafenauer, Rudi Šeligo in Aleksander Zorn v *Ampak*, Niko Grafenauer v *Ampak* in *Novi reviji*, Ludvik Toplak v *Novi reviji*, Vida Topolovec v *Tedniku*, Mitja Malešič in Miro Petek v *Večeru*, Nace Polajnar v *Ogledalu*, Jože Košnjek v *Gorenjskem glasu*, Janez Votek v *Vestniku*, Jože Cveto v *Rehabilitaciji* in drugi. Ob Pučnikovi smrti sta bili odprti tudi žalni knjigi na sedežu SDS in v Državnem zboru. Šele po smrti mu je bil 22. junija 2006 podeljen red za izredne zasluge Republike Slovenije. Z vidika ocene pomena dr. Pučnika za samostojnost Slovenije je Vlada Republike Slovenije 7. junija 2007 preimenovala Letališče Brnik v Letališče Jožeta Pučnika. Od novembra 2007 nosi po njem ime tudi Osnovna šola dr. Jožeta Pučnika v domačem Črešnjevcu.

Po smrti je bilo na temo življenja, dela in pomena dr. Jožeta Pučnika napisanih še več člankov in prispevkov. V letu 2003 je izšel tudi izbor nekaterih najpomembnejših del z naslovom *Jože Pučnik: Izbrano delo*, ki poskuša zajeti vsa obdobja njegovega ustvarjanja. Leto in dva meseca po smrti (12. marca 2004) je na temo Pučnika potekal simpozij, ki ga je pripravilo Društvo Ivana Cankarja. Na njem so sodelovale številne ugledne osebnosti in sopotniki iz različnih obdobj njegovnega raznolikega življenja. Na podlagi razprave in referatov je izšel zbornik *Pučnikova znanstvena in politična misel*, ki sem ga uporabil pri izdelavi diplomskega dela. Leta 2006 je Marko Moškotovec v Mariboru diplomiral na temo Jože Pučnik v luči izbranih slovenskih časnikov 1987-1992, Luka Perš pa v letu 2001 na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani z diplomskim delom *Prispevek kulturnega in civilnodružbenega segmenta k uvedbi demokracije in neodvisnosti Slovenije*, v katerem nameni nekaj strani tudi Pučniku. Na omenjeni fakulteti je že leta 1990 diplomiral tudi Slavko Sušec in sicer z naslovom *Prispevek k politični in kulturni zgodovini Slovencev z vidika oporečnikov: od 1941 do 1966*, v katerem omenja tudi Pučnika. Cvetka Steinbacher pa je v letu 2006 na temo Etični lik Jožeta Pučnika napisala magistrsko delo. Napisanih je bilo še veliko člankov, del, prispevkov

³⁶⁰ Jože Pučnik, *Izbrano delo*, prav tam, str. 283;

³⁶¹ povzeto po: Ivan Štuhec, *Metafizični ples duš V: Pučnikova znanstvena in politična misel*. Ljubljana: Nova obzorja, 2004, 1. izd., str.115.

itd. na temo dr. Pučnika, vendar je gradiva preveč, da bi ga v celoti omenjal. Omenil sem tiste, ki so se mi zdeli ključni, in tista, ki sodijo v podobno kategorijo kot moje (torej diplomska, magistrska in druga dela).

8. Zaključek

Ob koncu naj na kratko še enkrat povzamem temeljne ugotovitve diplomskega dela. Dr. Jože Pučnik je bil nedvomno osebnost, ki je pomembno zaznamovala obdobje demokratizacije in osamosvajanja Slovenije. Kot predsednik Demosa je imel pomembno vlogo pri usklajevanju mnenj različnih strank, vendar je bil tudi pogosto, ker pač ni bil v vladi, kar nekoliko odrinjen od dejanskega dogajanja. Kljub temu je njegov prispevek velik. Bil je predvsem strateg in eden od idejnih vodij. Potem gre tudi za plebiscit, za katerega je moč ugotoviti, da ga brez Pučnika ne bi bilo, vsaj ne v takšni obliki, kar pomeni, da bi bil tudi proces osamosvojitve precej drugačen, če bi do njega sploh prišlo. Ob koncu oktobra in v začetku novembra, ko so mnogi še omahovali, kaj storiti s predlogi glede plebiscita (čeprav se morda še niso dogovorili o njegovi končni obliki), je Pučnik tovrsten način odločanja že brezkompromisno podprl. Še več, komajda so se Demosovci sploh poenotili, da plebiscit bo, je že javno napovedal datum njegove izvedbe – in to v najkrajšem možnem roku. Mnogi so bili prepričani, da prehitve, da čas še ni dozorel, da je še prezgodaj itd., Pučnik in nekaj drugih pa je vztrajalo. In to toliko časa, dokler ni bil sprejet predlog, ki je upošteval datum 23. december 1990. S tem je morda odločilno pospešil proces osamosvajanja, kajti določeno je bilo, da mora biti plebiscitna odločitev uresničena najkasneje v pol leta.

Tudi v nadaljevanju je poskušal pospešiti proces osamosvajanja, na svoj preiščleni in radikalni način. Od konca marca oz. začetka aprila 1991 je bil ravno Pučnik oz. njegova socialdemokratska stranka tista, ki je zahtevala pospešitev procesa osamosvajanja. In to uspešno, saj je bila tudi pri večini ostalih Demosovih strank prisotna močna volja, da se proces osamosvajanja Slovenije do 25. oz. 26. junija 1991 zaključi. Tako kot v primeru plebiscita se je tudi sicer pri Pučniku pogosto zdelo, da je korak pred drugimi, kar mu priznava tudi Balažic, ki je sicer pripadal nasprotnemu političnemu taboru. Tako je npr. kot prvi napovedal opustitev ideje o konfederaciji, ker zanj zlasti v Srbiji ni bilo prave volje. Pri tovrstnih potezah seveda ni bil osamljen, vendar je bil zagotovo tisti, ki se je zanje zavzemal še bolj radikalno kot ostali.

In tako je, po pripovedovanju številnih sodelavcev in prijateljev, tudi deloval. Radikalno, se pravi korenito, temeljito in odločno, z jasno usmeritvijo k političnim spremembam. Nikoli se ni zadovoljil zgolj s pisanjem, ampak se je vedno znova zavzemal tudi za akcijo, v čemer se je razlikoval od sodelavcev pri *Reviji 57* in *Perspektivah* in kar ga je pripeljalo v zapor. Zapor je bil krivičen, saj z današnjega vidika sploh ni počel nič spornega, pa tudi za tisti čas; saj razen tega, da je bil bolj oster, samosvoj in usmerjen k akciji, ni napravil nič ilegalnega. Temu pritruje tudi Kermauner. In vendar je bilo eno od njegovih vodil »spopad« s Partijo. Čeprav je v zgodnjih letih še verjel v marksizem, je bil prepričan, da način, s katerim Partija vlada, ni pravi. Že v članku *Naša družbena stvarnost in naše iluzije* je ugotavljal, da obstaja razkol med tem, kar partijska oblast govori, in tem, kar dela; med oblastjo in ljudstvom itd., skratka med družbeno stvarnostjo in ideali. Omenjeno idejo lahko v podtonu člankov, kjer je bil do Partije izredno oster, čutimo vse do začetka 90-ih let, ko je slednja po demokratičnih volitvah izgubila monopol nad oblastjo. Zato je njen način vladanja zavračal, ter se v člankih, objavljenih zlasti v *Novi reviji*, zavzemal za demokratično ureditev in vzpostavitev pravne države.

Kasneje je t.i. radikalizem v smislu želje po političnih spremembah pri Pučniku kot zavednem Slovcu in demokratu prešel iz nasprotovanja »marksistične« ureditve v nasprotovanje Jugoslaviji v njeni obstoječi obliki. Zdelo se mu je, da federacija onemogoča, lahko bi rekli tudi »duši«, slovenski narod in onemogoča izvedbo dveh temeljnih zahtev, se pravi uveljavitev slovenske suverenosti in civilne družbe. Čeprav si je želel popolne samostojnosti Slovenije, je bil pripravljen na sklepanje kompromisa med republikami (seveda za določen čas) v obliki konfederacije. Sprva namreč ni bil prepričan v zmožnost Slovenije, da se osamosvoji v prvem trenutku, prav tako pa se mu je zdelo, da bodo s tem negativne (gospodarske) posledice osamosvojitve manjše. Ko pa je spoznal, da za konfederacijo ni možnosti, je bil med prvimi, ki so se tudi javno zavzeli za popolno samostojnost. Pri tem je zelo pomemben vidik, ki ga izpostavi Plut (glej prilogo 1), in sicer, da se je Pučnik zavedal, kako pomembna je za narod samostojna država, in se zanjo zares iskreno zavzemal.

Zaporniška leta so v veliki meri preoblikovala njegov način dojemanja sveta in pripeljale do dokončne opustitve marksizma. Zlasti ga je »presunilo« spoznanje, kakšne zlorabe oblasti omenjena ideologija omogoča, iz česar tudi izhaja njegova želja po vzpostavitvi pravne države; torej pravične države, ki bi zločince kaznovala (kar se nanaša na čas tik po drugi svetovni vojni, sodne procese in ostale nepravilnosti), oziroma se zagotovo zavzela vsaj za popravilo krivic. Tudi njegove izkušnje političnega zaporu. A za popravilo krivic ni (bilo) prave volje in ravno to ga je v kasnejših letih bolelo. Sam je poskušal delovati v tem smislu – nenazadnje je predsedoval Preiskovalni komisiji o raziskovanju poveljnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih tovrstnih nepravilnosti, vendar njegov motiv ni bil revanšizem. Tega je ves čas zavračal, tudi v kasnejših letih, ko je zaradi zavedanja krivic in grozot odnos do režima še izostril. Zavzemal se je za vrednostno in moralno ovrednotenje preteklega dogajanja in popravilo krivic, ki so iz številnih nepravilnosti »leninističnega« sistema izhajale. V tem duhu je razumel tudi proces lustracije – v smislu moralnega očiščenja, ne maščevanja, in zato jo Pučnik, tudi preko Kantove etike, razume kot enega od načinov razgradnje totalitarnega režima.

Po letih, ki jih je preživel v zaporu, se je umaknil v tujino – v Nemčijo. Odšel je legalno in s skromnimi finančnimi sredstvi, kjer se je najprej zaposlil kot fizični delavec, nato pa ob delu doštudiral (potrdila o diplomi iz Ljubljane ni mogel dobiti) in se zaposlil na Univerzi v Lünebergu, kjer je deloval vse do upokojitve leta 1989. V času liberalizacije v 80-ih letih se je najprej preko intervjuja s Kermaunerjem nato pa z lastnimi članki postopno vračal v zavest v domovini. Največ prispevkov je objavil v *Novi reviji*, nekaj tudi v drugih publikacijah. Čeprav je obravnaval številne teme, so bili glavni poudarki njegovih člankov skoraj vedno vprašanje ureditve odnosa Slovenije s federacijo, zlasti v smislu konfederacije, vzpostavitve suverenosti Slovenije in civilne družbe v suvereni Sloveniji ter pravna država, za katero se je odločno zavzemal.

Sledilo je obdobje, ko je Pučnik stopil na veliki politični oder. Postal je predsednik zmagovite koalicije Demos, na volitvah za predsednika predsedstva Slovenije pa je v drugem krogu izgubil proti Milanu Kučanu. Koalicijo je vodil skozi burna obdobja, pri čemer velja omeniti, da mu je uspevalo blažiti notranja nasprotja in dati odločilni zagon ključnim projektom (npr. plebiscitu, sprejemanju osamosvojitvenih zakonov). To je bil njegov prispevek k samostojnosti Slovenije in ni majhen. Po razpadu Demosa je skupaj z LDS in še nekaterimi manjšimi strankami vstopil v prvo Drnovškovo vlado, katere podpredsednik je postal. Z današnjega vidika se zdi to precej nenavadna odločitev, v konkretni zgodovinski situaciji »ustavljanja desnice« in nasprotovanja koaliciji s prenovitelji in SKD, pa se mu je zdela to najboljša možnost. Kasneje je to potezo vseeno obžaloval. Po volitvah leta 1992 in velikem

neuspehu njegove SDSS se je pričel postopno umikati iz politike: najprej je prepustil mesto predsednika stranke Janezu Janši, nato ga je ob prehodu stranke v opozicijo Ivo Hvalica nadomestil kot predsednik poslanske skupine . Še vedno pa je ostal predsednik Preiskovalne komisije, ki se ji je posvetil z največjo mero energije. Delo komisije sicer nikoli ni bilo dokončano, uspelo pa ji je zbrati veliko zanimivega gradiva. Sledila je dokončna politična upokojitev in umik iz javnega življenja. Občasno je še vedno objavljajl članke in podajal intervjuje in izjave – vse do konca leta 2002. Dr. Jože Pučnik je umrl v 71. letu starosti v noči z 11. na 12. januar 2003 v Nemčiji, na obisku pri hčeri. Tako se je končalo njegovo polno, raznoliko in, še posebej v luči vloge, ki jo je odigral pri osamosvajanju Slovenije, tudi izredno uspešno življenje, ki se je začelo v Črešnjevcu pri Slovenski Bistrici 9. marca 1932.

9. Viri in literatura

- Aleksander Kolednik, Časnik Delo Jožeta Pučnika primerja s Slobodanom Miloševićem URL: http://www.siol.net/novice/slovenija/2012/07/casnik_delo_jozeta_pucnika_primerja_s_slobodanom_milosevicem.aspx (citirano: 13. september 2012);
- Andraž Zidar, *Lustracija: izločitev nasprotnikov demokracije z javnih položajev*, Ljubljana: Nova revija, 1996, 1.izd. 246 str.;
- Bernard Nežmah, *Jože Pučnik (1932-2003): Politik, ki ni postal slovenski Havel*, V: Mladina, št. 3. (20. jan. 2003), str. 25;
- Božo Repe, *20 let: Interpretacije osamosvojitve* V: Mladina, št. 25, (23. junij 2011) URL: <http://www.mladina.si/54359/20-let/> (citirano: 13. september 2012);
- Božo Repe, *Jože Pučnik – človek ki je pospeševal in radikaliziral dogodke* V: Sobotna priloga, Delo, letnik 45, št. 14, (18. januar 2003), str. 6;
- Božo Repe, *Obračun s Perspektivami*, Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1990, 1. izd. 102 str.;
- Božo Repe, *Plebiscit o osamosvojitvi Slovenije*, V: Slovenska kronika XX. stoletja, Ljubljana: Nova revija, 1997, str. 446-447;
- Božo Repe, *Prve večstrankarske volitve po 52 letih*, V: Slovenska kronika XX. stoletja, Ljubljana: Nova revija, 1997, str. 435;
- Božo Repe, *Prvi osamosvojitveni ukrepi*, V: Slovenska kronika XX. stoletja, Ljubljana: Nova revija, 1997, str. 443;
- Božo Repe, *Rdeča Slovenija*, Ljubljana: Sophia, 2003, 1. izd. 329 str.;
- Božo Repe, *Slovenci nič več v JLA*, V: Slovenska kronika XX. stoletja, Ljubljana: Nova revija, 1997, str. 459;
- Danilo Slivnik, *Sto osamosvojitvenih dni*, Ljubljana: Založba Delo, 1991, 224 str.;
- Dimitrij Rupel, *Jože Pučnik, ki se je vrnil z mraza* V: Pučnikova znanstvena in politična misel. Ljubljana: Nova obzorja, 1. izd. str. 51-55;
- Ernest Petrič, *Samoodločba in mednarodno pravo: Povabilo J. Pučniku*. Nova revija: mesečnik za kulturo, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1988, letnik VII., št. 75/76. str. 1245-1251;
- France Bučar, *Čas velikih sprememb*, Radovljica: Didakta, 2011, 1. izd. str. 353 str.;
- France Tomšič, *Moj pogled na družbeno-politične spremembe v Sloveniji v letih 1987-1992 pri katerih sem sam aktivno sodeloval*, V: Slovenska osamosvojitve 1991; pričevanja in analize, Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije, Zveza zgodovinskih društev, 2002, str. 73-76;
- <http://www.rtvsllo.si/osamosvojitve/prispevek/49/predvajaj> Portret: dr. Jože Pučnik - Korak pred drugimi (dokumentarni film), ogled 25. avgust 2012;
- Ivan Štuhec, *Metafizični ples duš* V: Pučnikova znanstvena in politična misel. Ljubljana: Nova obzorja, 2004, 1. izd. str. 115-117;
- Ivan Urbančič, *O filozofskih temeljih Pučnikovega mišljenja in dela*, V: Pučnikova znanstvena in politična misel. Ljubljana: Nova obzorja, 1. izd. str. 63-66;
- Ivan Urbančič, *Usoda kritičnega intelektualca kot funkcije sistema*. V: Jože Pučnik, *Izbrano delo*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2003, 1. izd. str. 333-352.;
- Janez Janša, *Akcija manevrske strukture narodne zaščite*, V: Slovenska kronika XX. stoletja, Ljubljana: Nova revija, 1997a str. 437;
- Janez Janša, *Deklaracija za mir*, V: Slovenska kronika XX. stoletja, Ljubljana: Nova revija, 1997, str. 457;
- Janez Janša, *Jože Pučnik – človek velikih odločitev*. V: Pučnikova znanstvena in politična misel. 2004, Ljubljana: Nova obzorja, 1. izd. str. 13-17;

-
- Janez Janša, *Premik: Nastajanje in obramba Slovenske države 1988-1992*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992, 1. izd. 363 str.;
 - Janez Perovšek, *Pučnikovo krivo pričanje V: Nova revija: mesečnik za kulturo*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1985, letnik IV., št. 39/40. str. 1034-1035;
 - Janko Kos, *Izhodišč Pučnikove politične filozofije*, V: Pučnikova znanstvena in politična misel. Ljubljana: Nova obzorja, 1. izd. str. 39-46;
 - Janko Lorenci, *Jože Pučnik*, Ljubljana: Emonica, 1990, 1. izd. 105. str.;
 - Jože Pučnik (intervju), »Ko so rekli: 'Diplome ni več!', sem mislil, da se šalijo« Izvajalec: Jože Grobler V: Jože Pučnik, *Izbrano delo*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2003, 1. izd. 320-332 str.;
 - Jože Pučnik, Božo Repe, *Razpad Demosa*, V: Slovenska kronika XX. stoletja, Ljubljana: Nova revija, 1997, str. 488;
 - Jože Pučnik, *Demosova vlada*, V: Slovenska kronika XX. stoletja, Ljubljana: Nova revija, 1997, str. 436;
 - Jože Pučnik, *Enotno neenotni V: Jože Pučnik: Izbrano delo*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2003, 1. izd. str. 255-259;
 - Jože Pučnik, *Izbrano delo*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2003, 1. izd. 361 str.;
 - Jože Pučnik, *Mi demokrati smo demokrati V: Jože Pučnik: Izbrano delo*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2003, 1. izd. str. 197-200;
 - Jože Pučnik, *Množični poveljni poboji V: Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji*, Ljubljana: Nova revija, 1998, 1. izd. str. 39-52;
 - Jože Pučnik, *Namesto uvoda*, V: Iz arhivov slovenske politične policije, ... str. 7-9;
 - Jože Pučnik, *Odrske luči države*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2003, 1. izd. str. 274-280;
 - Jože Pučnik, *Politične priprave na osamosvojitve (Pričevanje)*, V: Slovenska osamosvojitve 1991; pričevanja in analize, Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije, Zveza zgodovinskih društev, 2002, str. 77-116;
 - Jože Pučnik, *Politični sistem civilne družbe – Eksplikacija osnovnih načel V: Nova revija: mesečnik za kulturo*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1987, letnik VI., št. 57. str. 130-143;
 - Jože Pučnik, *Rojstvo Demosa*, V: Slovenska kronika XX. stoletja, Ljubljana: Nova revija, 1997, str. 428-429;
 - Jože Pučnik, *Smisel in nesmisel ustavne razprave V: Nova revija: mesečnik za kulturo*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1987, letnik VI., št. 67/68. str. 1847-1863;
 - Jože Pučnik, *Uveljavljanje civilne družbe v Sloveniji V: Jože Pučnik: Izbrano delo*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2003, 1. izd. str. 129-196;
 - Jože Pučnik, *Volitve in oblast*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2003, 1. izd. str. 281-284;
 - Lojze Peterle, *Z nasmehom zgodovine*, Celje: Mohorjeva družba, Celovec: Mohorjeva, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2004, 1. izd. 400 str.;
 - Lovro Šturm, *Pogum in volja*, V: Pučnikova znanstvena in politična misel. Ljubljana: Nova obzorja, 1. izd. str. 57-62;
 - Marjan Dolgan, *Vprašanje tov. Stanetu Kavčiču V: Nova revija: mesečnik za kulturo*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1985, letnik IV., št. 39/40. str. 1035-1036;
 - Marjan Horvat, *Deklaracija o suverenosti Republike Slovenije*, V: Slovenska kronika XX. stoletja, Ljubljana: Nova revija, 1997, str. 439;
 - Milan Balažic, *Samostojna Slovenija*, Ljubljana: Študentska založba, 2011, 1. izd. 466 str.;
 - Milan Balažic, *Slovenski plebiscit*, Ljubljana: Študentska založba, 2010, 1. izd. 329 str.;
 - Milan Zver, *100 let socialdemokracije*, Ljubljana: Veda, 1996, 1. izd. 225 str.;
 - *Nova revija in izzivi časa (vidiki – pogovor v uredništvu) V: Nova revija: mesečnik za kulturo*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1998, letnik XVII., št. 199/200. str. 1-45;
-

-
- *Poročilo o pobojih: vmesno poročilo o raziskovanju poveljnih množičnih poveljev Preiskovalne komisije Državnega zbora Republike Slovenije o raziskovanju poveljnih množičnih poveljev, pravno dvomljivih procesov in drugih tovrstnih nepravilnosti, ki jo je vodil dr. Jože Pučnik*, Ljubljana: Inštitut dr. Jožeta Pučnika, 2010, 1. izd. 293 str.;
 - Rosvita Pesek, *Osamosvojitvena vlada: Kako so gradili državo*, Celovec: Mohorjeva, 2012, 1. izd. 762 str.;
 - Spomenka Hribar, *Zaustaviti desnico V: Svitanja*. Ljubljana: Enotnost, 1994, 1.izd., str. 188-194;
 - Stane Kavčič, *Rojstvo in smrt Perspektiv V: Nova revija: mesečnik za kulturo*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1985, letnik IV., št. 35/36. str. 485-487;
 - Stanko Bunc, *Slovar tujk*, Maribor: Založba Obzorja, 1987, 6. izd. 471 str.;
 - Taras Kermauner, *Perspektivovci*, Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1996, 1.izd. 172 str.;
 - Tine Hribar, *Nesrečni narod V: Nova revija: mesečnik za kulturo*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 2001, letnik XX., št. 234/235. str. 1-16;
 - Tine Hribar, *Preživetje naroda: Avtonomnost duha in suverenost države*, Ljubljana: Društvo 2000, 2010, 1. izd. 417 str.
 - Tine Hribar, *Začetek in konec Demosa, V: Nova revija mesečnik za kulturo*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1991, letnik X, št. 116: Ampak, str. I.-XIX;
 - Tone Jerovšek, *Pučnikov spopad s Partijo – utopija ali realnost? V: Pučnikova znanstvena in politična misel*. Ljubljana: Nova obzorja, 1. izd. str. 33-37;
 - *Umrli je mož, V: Mladika, Trst: Mladika z.z o.z., 2003, št. 1-2/2003, str. 4-5;*
 - Vera Ban, "Priateljica" Spomenka, Dnevnik, URL: http://www.dnevnik.si/debate/pisma_bralcev/250779 (citirano: 8. oktobra 2012);
 - Viktor Blažič, *Pučnikov politični talent V: Pučnikova znanstvena in politična misel*. Ljubljana: Nova obzorja, 1. izd. str. 23-27;
 - Viktor Žakelj, *Plebiscit 1990: med politikanstvom, strahom in pogumom*, Tržič: Učila international, 2010, 1. izd. 216 str.;
 - Vinko Vasle, *Vasletova pisma s fronte: Delo Pučniku podtika, da je lahko bil tudi kot Milošević*, Reporter (13. julij 2012) URL: <http://reporter.si/slovenija/vasletova-pisma-s-frontendelo-pu%C4%8Dniku-podtika-da-je-lahko-bil-tudi-kot-milo%C5%A1evi%C4%87/10317> (citirano: 13. september 2012).

Priloga 1: Pogovor o dr. Jožetu Pučniku z dr. Dušanom Plutom

1. Kdaj ste spoznali dr. Pučnika?

Prvič sem se z njim srečal konec leta 1989. Takrat so potekale akcije o združevanju takratnih novih strank. Sestajali smo se redno in sicer vsak teden na Strnenovi, v zelo skromnih prostorih. V tem obdobju sem spoznal Pučnika tudi bolj osebno. Zelo zanimivo je, da je rad povprašal nas, ki smo takrat pristopili k Demosu, kaj smo prej počeli, ker je bil v tujini in seveda ni poznal vse naše biografije.

2. Kako bi označili Pučnika kot osebo? Kakšen vtis je napravil?

Že ob prvem srečanju sem dobil o njem izredno dober vtis, ker je, morda bo za medosebno komunikacijo zvenelo nekoliko nenavadno, vedno gledal v oči. Kasneje sem ugotovil, zakaj – ker je znal poslušati. To je ena izmed zelo pomembnih lastnosti in zelo redka pri politikih. Da je znal poslušati, in to zbrano, je bila ena od njegovih pomembnih lastnosti in zato je bil moj vtis tudi zelo pozitiven. Poleg tega sem bil, morda ne presenečen, me je pa osupnilo njegovo široko sociološko znanje, ki je bilo tudi posledica tega, da je poznal razmere v Sloveniji in da je bival tudi v tujini. Lahko bi celo rekel, da je bolj poznal razmere v tujini, kot v Sloveniji, kar je seveda razumljivo. Posebej mi je bilo všeč, da je veliko vedel o socialdemokratskih izhodiščih, ki so bila v tistem času v Sloveniji še zelo nenavadna – ker se je šlo za socialno državo, je to bilo malo drugače, kot se sicer velikokrat razmišlja o Demosu. Bil je zelo pronicljiv in jasen in nedvoumen v svojih stališčih. To se mi zdi, da je zelo pomembno poudariti.

3. Razlika med nastopanjem v javnosti in nastopom za zaprtimi vrati.

Zelo zanimivo vprašanje. Ogromna razlika. V javnosti je deloval bistveno bolj »racionalno in hladno« - se pravi neosebno. V medsebojnem odnosu oz. v nastopu za zaprtimi vrati pa je bil to čisto drugačen Pučnik in takega imam sam v spominu. Zdi se mi, da je bil ta – drugi Pučnik (za zaprtimi vrati), tisti pravi. Tukaj je bil izredno topel, mehak. Že to, kar sva prej rekla, da je znal poslušati. Skratka zelo prijetna, nekonfliktna oseba, ki se je maksimalno trudila, da je iskala soglasje. Ne bom govoril o kompromisih, ker soglasje je nekaj več od kompromisov.

4. Kako ste poznali njegovo ozadje (disidentstvo, ...)? Je vplivalo na njegovo delovanje (revanšizem, lustracija, ...)?

Vedel sem, da je bil disident. Tudi sem poznal tiste osnovne vzroke, zaradi katerih je zapustil Slovenijo, čeprav se je v takrat o tem malo pisalo. Vseh njegovih ozadij in vzrokov nisem poznal in ko smo se prvič, drugič srečali, smo ga prosili, da nam predstavi tudi svoj osebni pogled na tisti čas. Tako sem tudi sam bolje spoznal, kateri so bili tisti ključni razlogi.

Glede tega, kako je to vplivalo na njegovo delovanje, bom nekoliko bolj jasen in nedvoumen. Glede »revanšizma« in lustracije je treba povedati, da je bil v prvem obdobju izredno spravljiv. Zdelo se mu je, da je prizadevanje za Slovenijo tako pomemben projekt, da je treba te osebne slabe izkušnje s prejšnjim režimom postaviti v drugi plan. Cilj je bil samostojna Slovenija, zato je bila potrebna velika politična enotnost, z vključevanjem tudi starih političnih sil v ta projekt. V drugem obdobju pa se je ta njegov odnos spremenil, predvsem takrat, ko je začel voditi komisijo za raziskovanje povojnih zločinov v okviru slovenskega parlamenta. Takrat se je pa njegov odnos spremenil. Mislim, da je ob tem doživljal tudi

osebne travme – se je poglobil verjetno v usodo tistih ljudi, nad katerimi je bil storjen absolutno zločin – o katerem ni nobenega dvoma. To ga je verjetno preveč osebno prizadelo in se je tudi njegov odnos takrat spremenil. Postal je dosti bolj oster in si je nakopal celo vrsto nasprotnikov, morda bi lahko celo rekli sovražnikov. Skratka, tukaj je mogoče opaziti nek prelom – ne tako iz dneva v noč, ampak dokaj hitro. Spominjam se naših prvih srečanj, takrat ko smo se dobivali pred samostojno Slovenijo in še v okviru samostojne Slovenije. Tam po letu 1992 pa se je pričel njegov odnos glede tega spreminjati.

5. Volilna kampanja leta 1990. Morda kakšen spomin na zanimiv dogodek iz tega obdobja. Jo ocenjujete kot uspešno za Demos? Kako gledate na Pučnikov slog nastopanja?

To je bila zanimiva zadeva. Na strani Demosa smo bili bolj ali manj sami politični amaterji. Mislim, da je ta beseda povsem ustrezna, čeprav morda na videz zgleda žaljiva. Tega smo se lotili najbrž politično dosti volontersko, prostovoljno. Tudi denarja ni bilo na razpolago. Osebno sem stroške vožnje in podobno plačeval sam in niti nisem razmišljal, da bi mi jih kdo povrnil. Ta projekt je bil tako pomemben, da je bilo potrebno tudi osebno zanj kaj reskirati. Zeleni Slovenije smo bili glede tega še v nekoliko slabšem položaju, saj smo bili še nekoliko bolj finančno osiromašeni – tako, da je vse potekalo volontersko. Spominjam se našega zmrzovanja, vključno s Pučnikom, ko smo imeli kakšen dogodek in ni bilo nobenih pogojev, da bi bili recimo v dvorani. Večina predvolilnih prireditev je potekala na prostem – najem velike dvorane so si lahko privoščile le stare politične sile. Tako smo se najbolj razveselili, ko smo se lahko ogreli v kakšni domači gostilni.

Večkrat smo bili skupaj na predvolilnih nastopih. Na njih je bil vedno zelo jasen in nedvoumen in morda se mu je to celo malo maščevalo v tekmi za predsednika predsedstva. Za politika je bil preveč nepreračunljiv. Za ceno ugajanja ni želel spreminjati svojih zelo jasnih in, lahko bi rekli, tudi radikalnih stališč. Ni se toliko »potrudil«, kot bi pričakoval za politika, da bi šel v kompromisne izjave, ampak je bil vedno načelen. Verjetno ga je ravno to v tej tekmi tudi stalo zmage. Sicer pa je dobil okrog 40 % glasov.

6. Pučnik kot predsednik Demosa.

Absolutno je bil človek dialoga. Predvsem na Svetu Demosa se je maksimalno trudil, da bi prišli do skupnega rezultata – se pravi enotnega stališča. Bil je ena od avtoritet demokratičnega gibanja, imel pa je višji položaj, ker je bil predsednik Sveta Demosa. Vendar mu je bila to večkrat ovira pri izražanju stališč. Bilo bi nekorektno, če ne bi kot izredno močnih in vplivnih osebnosti, ki so pomembno vplivale, omenili še Bučarja, obeh Hribarjev, Rupla, Jambreka, tudi Omana, pa še koga. Brez dvoma se je uvrščal med vodilne ideologe Demosa, predvsem zaradi, že prej omenjenega, širokega sociološkega znanja. Področje politike je tudi strokovno zelo dobro pokrival. Opravil je pomembno koordinatorsko vlogo med različnimi strankami, kar pa je bilo zelo naporno. To je mogoče v javnosti manj znano. Večkrat se govori o Demosu kot zelo enotni koaliciji. To drži, ampak samo kar se tiče samostojne Slovenije. Drugače je bila pa to ideološko izredno pisana družčina. To pa, sploh v tej prvi fazi, ni bilo nič narobe.

Tisti vsebinski poudarek, od katerega ni odstopal, je bil v prvi vrsti samostojna Slovenija. O tem ni absolutno nobenega dvoma. To je bil njegov življenjski projekt in tukaj ni bilo nobenega odstopanja, nobenega kompromisa. Glede vseh ostalih stvari se je dalo pogovarjati. Zato bi ga z vidika osamosvojitvenega procesa lahko označil kot radikalca v pozitivnem pomenu besede. Izpostavil bi izredno moralno visoko cenjeno držo, da se kot predsednik

Demosa ni odločil postati predsednik vlade, čeprav mu je bilo to ponujeno. Zelo je spoštoval dogovor, da bo tista stranka, ki bo dobila največ glasov, dala tudi predsednika vlade. Sploh, ker mu je Lojze Peterle ponudil predsedovanje vladi, kar je tudi z vidika Peterleta izredno moralno in etično dejanje. Morda je celo škoda, da Pučnik ni sprejel tega ali kakšnega drugega mesta.

7. Vloga Pučnika na poti do plebiscita. Kako razumete Pučnikovo neusklajeno napoved datuma plebiscita? Je bil plebiscit vrhunec njegove politične kariere?

Plebiscit je bil zanj izredno pomemben in od tod tudi izvira ta neusklajena napoved datuma. Tako je bil neučakan v tej, tudi osebni, želji za samostojno Slovenijo. Zato je tudi brez dogovora v okviru Sveta Demosa »napovedal« datum plebiscita. Ni pa to nič problematičnega. Ker ni delal operativne politične kariere, se strinjam z ugotovitvijo, da je bil ta čas njegov višek.

8. Kakšno vlogo je Pučnik prevzel po plebiscitu?

Tukaj je potrebno povedati, da se je vloga Sveta Demosa potem, ko smo prišli do slovenske vlade in do vodstva slovenskega parlamenta, zelo spremenila. Dejansko je to postal bolj posvetovalni organ, kjer smo se malo usklajevali. Daleč od tega, da bi bil to nek centralni komite. Bolj smo poslušali informacije, ki so prihajale iz vlade in iz vodstva parlamenta – npr. od Peterleta, ostalih ministrov in Bučarja. Takrat se je Pučnikova vloga bistveno zmanjšala in prepričan sem, da se zaradi tega ni najbolje počutil. Na teh sestankih je večkrat izrazil zaskrbljenost nad tem, da je premalo informiran. Ampak to je bila posledica tega, da ni sprejel nobene funkcije.

9. Kakšna je bila Pučnikova vloga v zadnjih dneh pred 25. junijem? Kakšno vlogo je odigral v času 10-dnevne vojne? Sta v tem obdobju ohranjala stike?

V času pred 25. junijem ni imel kakšne posebne vloge, razen vloge koordinatorskega menija Demosa ob 10-dnevni vojni. Vendar so bile takrat v ospredju operativne naloge, zaradi česar je bila njegova vloga manjša. Vendar smo ohranjali stike. Sestanki so bili vedno v prostorih vlade, predsedstvo je pa imelo prostore v isti zgradbi – na Erjavčevi, tako da je Pučnik vedno pred sestankom prišel k meni na kavo. Vedno sva se, tudi bolj osebno, pogovarjala. Popolnoma napačno je izhodišče, da se je med vojno umaknil. Večkrat je predlagal, kako, na kakšen način se je potrebno lotiti določenih problemov. Ni pa bilo časa, da bi ga nekdo stalno obveščal.

10. So se razmere v Demosu po koncu vojne in Brionskih pogajanjih spremenile? Kako je Pučnik v tem obdobju usklajeval koalicijsko?

Zelo se je spremenilo. To je potrebno poudariti. Pučnik Brionskim pogajanjem ni bil naklonjen. Na osnovi vsega, kar sem že omenil, je hotel zadevo zaključiti brez tega trimesečnega moratorija. Zato ni bil najbolj zadovoljen. Ni pa zaradi tega delal prevelikega cirkusa. Povedal je svoje mnenje, ni pa želel, da bi se karkoli spremenilo. Zelo je dvomil, da bo jugoslovanska armada spoštovala dogovorjene roke. Na srečo takrat ni imel prav. Če namreč ne bi sprejeli Brionskih pogajanj, bi bilo število žrtev bistveno večje. Cilj bi sicer zanesljivo dosegli, ampak s precej večjimi žrtvami. Je bila pač to njegova napačna odločitev, kot je bila tudi katera moja. Iz tega ni potrebno delati cirkusa. Kot se tudi sicer v življenju ne odločimo vedno najbolj modro, se tudi politiki ne. Tako, da to ni noben problem. Zelo težko

je usklajeval koalicijo tudi v tem obdobju, ker so bila zelo različna razmišljanja in različni pogledi na moratorij.

11. V čem vidite razlog za razpad koalicije? Je želel Pučnik koalicijo obdržati skupaj?

Bistveni razlog za razpad koalicije je, da se je ta projekt samostojne Slovenije udejanjil. Potem se je pokazala ta ideološka mavrica Demosa in ni bilo več tistega skupnega žariščnega polja povezovanja. Samostojna Slovenija je bila tukaj in mislim, da so razpad Demosa povzročile te ideološke razlike. Pučnik je to slutil in vedel. Na začetku se je še trudil, da bi poskušali poiskati neke skupne pomembne strateške politične imenovalce, vendar mu ni več uspelo. Bili smo zelo različni in tudi njegova stranka je zagovarjala, da je zgodba pač zaključena in konec leta 1991 se je tudi končala. Tudi sam sodim, da ko ni bilo več te skupne strateške politične naloge, da je bila naloga opravljena. Izčrpal se je potencial, tista skupna točka. Morda zgleda, da bi se dalo še kaj narediti, vendar je bilo moč to izčrpanost čutiti tudi v vzdušju. Hvala bogu, da je prišlo do Demosa, kajti prepričan sem, da bi brez njega proces osamosvojitve potekal bistveno drugače, vprašanje, kako se bi sploh odvijal, čeprav so nam bile svetovne in evropske razmere naklonjene. Demos je tu opravil izredno pomembno zgodovinsko osamosvojitveno poslanstvo in tega prvenstva mu ne more nihče vzeti, ne glede na to, kakšna zgodovina se bo pisala – če bo le objektivna. Ne glede na kasnejše ideološke razlike.

12. Ali ste tudi po razpadu Demosa s Pučnikom ohranjali stike?

Občasne. Ker ni bilo več Sveta Demosa, so ti stiki postali bolj redki, ampak smo se kljub temu dobivali ob obletnicah ali čem podobnim. Z moje strani je bilo še toliko težje, ker se je hkrati zgodil tudi razpad Zelenih Slovenije. Tako da sem po tej formalni plati prihajal bolj kot zainteresiran posameznik ali »osamosvojitelj«. Verjetno je bil tudi on, glede na kasnejše dogajanje, razočaran, da nismo zmogli še tega naslednjega koraka. Morda bi se dalo še kakšno leto »zdržati«.

13. Kako se spominjate sodelovanja s Pučnikom? Kaj se vam je najbolj vtisnilo v spomin?

Zelo v redu. Zelo mi je žal, da je zgodaj umrl. Prepričan sem, da bi znal, glede na to, da je zelo dobro pisal, napisal kakšne zelo objektivne spomine na to obdobje. To je škoda, tudi z vidika tvoje naloge, da manjka njegov osebni odnos do osamosvojitvenega procesa in vse te tranzicije. Največji uspeh najinega sodelovanja, kot velja tudi za ostale, je uspešen projekt samostojne Slovenije. Z nekoliko bolj osebnega vidika pa to, da sva oba zagovarjala nekoliko bolj liberalne vrednote v Demosu. Kar ne pomeni, da nasprotujem konzervativnim vrednotam. Tukaj je bil Pučnik pogosto zelo dosleden.

Najbolj se mi je vtisnila ta njegova »sla« po samostojni Sloveniji. Ne vem, če je kdo tako goreče kot on zagovarjal proces osamosvajanja. Morda, ker je nanj gledal z drugega zornega kota – prišel je od zunaj in je videl, kaj pomeni za narod država kot branik nacionalne identitete. Konfederacije ni nihče v Demosu jemal posebej resno, bila je bolj propagandni balonček, ker smo zanesljivo vedeli, da Srbija na ta koncept ne bo pristala. Šlo je bolj za iskanje dodatnega razloga za samostojnost Slovenije. V eni od števil Nove revije sem tudi sam pisal o tem – govorili smo o konfederaciji, ampak o konfederaciji samostojnih držav, itd. Ni bilo možnosti, da bi Srbija to sprejela.

14. Kako gledate na njegov poskus ovrednotenja preteklosti (t. i. Pučnikova komisija)?

Večinoma sem na to že odgovoril. Delo v komisiji ga je tudi osebno prizadelo. Enkrat sva se v tem času dobila na kavi in mi je tudi osebno povedal, da ga to zelo, zelo muči in da sanja o teh zločinih, ki so se dogajali. Zato se je tudi njegovo stališče, kot sem že prej omenil, spremenilo.

15. Letališče!?

Po mojem mnenju si Pučnik, kot osamosvojitveni politik, obeležje zasluži. Tudi s poimenovanjem. Se pa verjetno z načinom, kako je bilo to opravljeno, ne bi strinjal. Želel bi si, če bi se odločalo za koga drugega, bistveno bolj demokratične izvedbe in iskanje širšega političnega konsenza.

16. Morda še kakšen dogodek ali vtis?

Morda to, da se je, to je v javnosti manj znano, zelo rad pošalil na svoj račun. Na začetku celo na ta način, da je rekel: škoda, ker ne morem tega povedati v nemščini, ampak kako naj se zavzemam za samostojno Slovenijo v nemščini. Tako malo bolj za hec. Se je pa v teh prvih nastopih videlo, da je živel v tujini. Drugače pa vsekakor pozitiven vtis in menim, da si zasluži spoštljiv zgodovinski spomin kot ena od vodilnih osebnosti osamosvojitvenega obdobja.

17. Kako gledate na sedanje interpretacije glede Pučnikove vloge pri vprašanju izbrisanih? Kako razumete Pučnikov govor v Ljutomeru?

Ne spominjam se, da bi bila v Demosu kadarkoli razprava na to temo. Vprašanje državljanstva in podobnega se nam v tistem trenutku ni zdelo tako pomembno. V ospredju so bile druge teme. Sem mnenja, da je bil izbris v osnovi napaka in bi se morali temu več posvetiti. Ne moreš ljudi preprosto izbrisati, pa še Slovenci so bili med njimi. Sicer so pa tudi kasnejše Drnovškove vlade to reševale z levo roko. Tudi glede govora iz Ljutomera lahko povem, da je Pučnik cilj predvsem na oficirje jugoslovanske armade, tudi slovenske. Nanje je bil močno alergičen. Mislim, da je bil v ozadju govor namenjen prvenstveno njim, seveda tudi drugim. To ga je ves čas motilo – da slovenski oficirji JLA, ki sicer niso streljali, niso podpirali osamosvojitve ali kasneje kakorkoli pripomogli k mirni razrešitvi situacije.

Najlepša hvala za pogovor!

Priloga 2 (drugačen pogled): Spomenka Hribar: JOŽE PUČNIK (osebni spomini)

Jožeta sva s soprogom osebno spoznala v začetku osemdesetih let, ob pobudi za novo revijo (ki je dve leti po pobudi tudi izšla pod imenom Nova revija). Ker v času zadrževanja v Ljubljani ni imel kje bivati, sva ga povabila k nama v Tomišelj, in pri nas je bil vsa leta, dokler se ni preselil v Ljubljano.

Bil je prijazen, pozoren človek, moja mama ga je zelo spoštovala in je pazila, da mu je kuhala, kar je rad jedel. Vsako jutro smo šli po zajtrku in kratkem klepetu vsak na svojo stran, midva v službo, Jože pa okrog prijateljev in drugih opravkov. Popoldne smo bili spet skupaj in pozno v noč smo debatirali o vsem, največ seveda o politiki. V začetku ni verjel, da bomo res dobili novo revijo, ko pa smo jo, se je zavedal, da se je na nek način začel »nov čas«.

Nad mojim esejem *Krivda in greh*, ki bi moral iziti leta 1983, pa je bil za tri leta »zadržan« v bunkerju, in ki je zbudil neverjeten odmev, tudi sovražen, je bil navdušen. Občudoval je moj pogum, toda šele več let kasneje je povedal, da je mislil: »Punco bodo malo zaprli in vse bo kot prej!« To je izrekel brez kakršne koli empatije - bila je zgolj pragmatična politična izjava. Nisem verjel, da boš zdržala do konca, je še dostavil. No, zdržala sem vse pritiske in grožnje z zaporom, z odpovedjo delovnega razmerja na takratni FDV, pa tudi »prijateljske« nasvete, naj vržem iz teksta tri stvari: stavek »Zločin nad zločincem je tudi zločin!«, idejo narodne sprave in idejo o postavitvi obeliska vsem žrtvam. Tekst bi z umikom teh treh stvari ostal brez vsebine, brez bistva, zato seveda nisem pristala na take »popravke«. - Toda očitno se je »nov čas« resnično že začel; razen tega, da so me nekaj mesecev tovariško »mrcvarili« in potem s »pompom« izključili iz ZK, drugih posledic ni bilo.

O svojih zaporniških izkušnjah Jože ni veliko govoril. Se pa spominjam, da je povedal, kako je nekoč dejal paznikom, svojim mučiteljem: »Mi vsi smo na istem,« pa so se mu smejali. Niso uvideli, da so resnično skupaj z njim ujeti v začarani krog političnega nasilja, le vsakdo s svojo »vlogo«.

V 57. številki Nove revije je bil Jožetov članek politično najbolj dorečen: eksplicitno je zahteval parlamentarno demokracijo, torej večstrankarski sistem, in je tudi že navedel, katere stranke bi morale biti na svobodnih volitvah: socialdemokratska, krščansko demokratska itd.

Potem so se stvari odvijale naprej: ob aretaciji četverice je vstopil v Odbor za varovanje človekovih pravic; sestankov se seveda ni veliko udeleževal, ker je tedaj še živel v Nemčiji. Potem je zbolel, bil operiran (dobil je štiri obvođe), bali smo se za njegovo življenje. Toda hitro si je opomogel in v usodnem času pred prvimi svobodnimi volitvami je bil že nastanjen v Ljubljani. Ni pazil nase, deloval je od jutra do večera. Tedaj midva z njim nisva imela več rednih, dnevnih stikov, Tine ni šel v politiko, sama pa še nisem šla.

Odločil se je, da bo kandidiral za predsednika Predsedstva republike. Sam si je organiziral volilni štab - iz ljudi, ki so se zbirali okrog njega. To so bili predvsem mlajši »revolucionarji«, ki so delovali radikalno, protikomunistično, lahko rečem tudi sektaško. Toda ljudje so bili tedaj bolj naklonjeni spravljivejšim tonom - očitno je ideja *sprave*, kakor koli je bila v »javnosti« (v medijih) obsojena in zanikana, že delovala - predvsem pa protikomunistična desnica tedaj še sama ni verjela, da je res prišel nov čas, da bo konec enostrankarskega sistema in partijske diktature, kakršna koli je že tedaj bila, zato - masovno - niso ravnali radikalno, sovražno. Predvsem pa so uvideli, da se je slovenska (partijska) oblast, četudi na videz obotavljivo, vendarle načelno zoperstavila jugo-partijski oblasti in JLA. Tedaj je namreč že krožil zapisnik sestanka tajnega partijskega in državnega vrha ter JLA (ki ga je Igor Bavčar odtujil Janku Smoletu na SZDL), na katerem je Kučan načelno zavračal idejo, da je v Sloveniji kontra-revolucija. To je bila namreč smrtonosna ideja, ki je napovedovala tudi vojaško invazijo v Slovenijo, da bi »zavarovala revolucijo«. Zato je tudi plakat, ki so ga

Jožetu naredili v njegovem volilnem štabu kot predvolilno agitacijo, na katerem so bili komunistični diktatorji s Stalinom na čelu, zraven pa je bil tudi Milan Kučan, naletel na odpor. Ne le na strani levice. Tedaj sem posegla vmes s člankom (mislim, da ga je objavila Mladina ali pa tedanja Demokracija), v katerem sem razložila, da je plakat na ravni komunističnega *genotipa* upravičen, na ravni *fenotipa* pa zgrešen; naš socializem leta 1990 vendarle ni bilo mogoče primerjati s Stalinovim komunizmom; navsezadnje je ZK privolila v večstrankarske volitve. Se pravi najprej v zakon, ki jih je legaliziral.

Tri tedne pred volitvami predsednika predsedstva je Jožetu kazalo zelo slabo. Zato smo se Jožetovi prijatelji iz uredništva Nove revije odločili, da ga povabimo in mu ponudimo svojo pomoč. Jože je prišel, nad našim predlogom pa ni bil preveč navdušen, bil je nezaupljiv ali pa mu je bilo nelagodno, ne vem. Vsekakor pa je našo ponudbo sprejel - in potem se je začelo pravo predvolilno delo. Med drugim smo organizirali več predvolilnih shodov, sama sem dala iniciativo za intervju, ki naj bi ga dala tako Pučnik kot Kučan. Pripravila sem vprašanja, na katera sem namesto Pučnika tudi sama odgovorila (namesto Kučana je na vprašanja odgovoril dr. Zdenko Roter, kakor mi je kasneje sam povedal). Intervjuje je objavila Mladina. Tri tedne našega prizadevanja se je poznalo v javnem mnenju. Prepričani smo bili, da bi v primeru, da bi imeli še tri tedne časa do volitev, Pučnik zmagal.

To ne bi bilo dobro. Jože je bil preveč premočrten, radikalen, o taktiki ni imel pojma. Na predvolilnem soočenju s Kučanom na TV je deloval radikalno, celo neprijazno, vsekakor niti malo taktično in taktno. Deloval je robustno, dejansko pa je bil preveč pošten, da bi kaj zamolčal ali olepšal. Tako, se spominjam, je na radiu pred predsedniškimi volitvami prostodušno povedal, da je ateist, kar je bilo povsem nesmotrno, saj je lahko računal predvsem na glasove katoličanov. S tisto izjavo je precej izgubil.

Volilni rezultat smo skupaj z Jožetom čakali na uredništvu Nove revije. Izvoljen je bil Milan Kučan, Jože je izgubil. Sobica je bila polna novinarjev, tudi hrvaških. Eden med njimi ga je vprašal: ali boste sedaj prevzeli funkcijo predsednika Izvršnega sveta? Kako, je odgovoril Jože, »pravkar sem izgubil volitve, ne, ne bom kandidiral za predsednika Izvršnega sveta!« Ta njegova izjava je imela za odnose med nami tremi dolgoročne posledice!

Demos je - kot koalicija - zmagal na parlamentarnih volitvah. Naj povem, da kakšen mesec pred volitvami nismo verjeli v zmago. Spominjam se, da je tedaj rekel dr. France Bučar: »Če dobimo 30 %, bomo lahko zadovoljni in bomo dobra opozicija.« Bolj ko so se bližale volitve, bolj nam je dobro kazalo in končno smo se odločili, da gremo z vsemi silami na volitve. Sama sicer nisem nameravala kandidirati - vedno sem se bolj čutila kot raziskovalka, intelektualka. Potem me je malo pred rokom za vložitev kandidatur poklical Janez Janša, naj pridem na uredništvo Nove revije in da bo prišel tudi dr. Bučar. Ko sem prišla, je na kratko dejal: »Če ti ne boš kandidirala, pa tudi jaz ne bom!« In Bučar je pristavil: »Tudi jaz potem ne bom.« No, nisem sicer verjela, da ne bosta kandidirala, če sama ne bi, vendar sem se potem odločila za kandidaturo in bila izvoljena na listi Slovenske demokratične zveze. Enako kot dr. Bučar in Janša.

Po zmagi Demosa je bilo seveda treba sestaviti Izvršni svet. Z možem sva izvedela, da namerava Jože kandidirati za predsednika. To se je nama zdelo povsem neprimerno; Jože je pred kratkim preživel težko operacijo - kako bo zdržal velike napore? Sama pa sem se spomnila njegove izjave za medije, da ne bo kandidiral za predsednika Izvršnega sveta - in menila sem, da še posebej javne osebe ne smejo tako lahkotno požreti neke svoje izjave oziroma odločitve. Zato sem takoj Jožeta poklicala in mu to tudi rekla. Naj bo predsednik Peterle! Za popoldne sta se napovedala na obisk oba, Jože in Lojze. (Mimogrede: v

osemdesetih letih in še kasneje je bila v naši dnevni sobi sprejeta marsikatera pomembna politična odločitev.) Prišla sta oba in midva sva povedala svoji mnenji.

Jože potem ni kandidiral, pač pa Peterle.

Nisem mislila, da bo Jože najino intervencijo zameril, vendar je. Še danes pa sem prepričana, da je bila takratna odločitev primerna, vsekakor boljša, kakor pa bi bila v nasprotnem primeru. Jože je bil osamosvojitve »teral« ne glede na vse, ne glede na opozicijo, ki je bila previdna - ob vse močnejšem protikomunizmu je bila v strahu, da bo po osamosvojitvi potisnjena najmanj v politično podzemlje, če že ne bo prišlo do pravega revanšizma. Tudi mednarodno okolje ga ni zanimalo, pa tudi za pravne vidike osamosvojitve ni imel dovolj razumevanja. Tedaj pa ni bila nujna le načelnost in odločnost za osamosvojitve, temveč tudi taktika, navzven in navznoter, predvsem pa legalnost naše odločitve. (Samo to nam je tudi prineslo mednarodno priznanje.)

V kakšnem smislu gre za Jožetov radikalizem, naj osvetlim z odločitvijo za plebiscit. Demosovi poslanci smo se zbrali v začetku novembra (mislim, da je bilo 7.) na posvetovanju v Poljčah. Malo manj je znano, da je bil tedaj Demos že zelo razrahljan, razdeljen. Radikalna desnica, protikomunistična, znotraj Demosa je zelo pritiskala za osamosvojitve in hkrati sovražno usmerjala prst v libertarni del Demosa, češ da nam za osamosvojitve ni, celo da »paktiramo« s komunisti, da smo narodni izdajalci itd. Bila je nevarnost, da se Demos razide, ne da bi uresničil drugi temeljni cilj svojega obstoja. (Prvi je bil uvedba demokracije, drugi osamosvojitve, tretji narodna sprava - seveda je šlo za delovanje v vseh treh smereh.) To je glede na notranje odnose Demosa, glede na zunanje razmere pa je bilo jasno, da je prav tisti čas (konec leta 1990) najbolj, morda celo edini primeren, da se plebiscitarno odločimo za osamosvojitve, saj je bila tudi mednarodna situacija nam v prid (razpadanje vzhodnega komunizma, združevanje obeh Nemčij). Glede na oba vidika je Tine Hribar na tem posvetu predlagal izvedbo plebiscita. Predlog je bil soglasno sprejet.

Na ta sestanek je Jože prišel z zamudo, vendar ga je Tine počakal, saj je bil »merodajni« za odločitve Demosa. Jože je seveda takoj pristal na plebiscit in takoj po odločitvi za plebiscit, ko smo še premlevali, kateri datum bi bil najprimernejši, in je padel tudi predlog za 23. december, je (*Jože*) posvetovanje že tudi zapustil in odšel na »teren« - in takoj razglasil javnosti, da plebiscit bo in da bo 23. decembra. To je bila »bomba«! Jasno, mediji so novico takoj objavili. In to je bila mala »katastrofa«, saj opozicija o tem ni nič vedela in je bila še bolj prepričana, da bo v osamosvojeni Sloveniji postavljena v »kot«. Normalno bi bilo, da bi se o taki, za ljudi usodni zadevi najprej pogovorili z opozicijo, s predsednikom Predsedstva itd. Še posebej nerodno je bilo, ker je Jože vrgel v javnost datum plebiscita. Opozicija je bila postavljena pred izvršeno dejstvo in potem smo morali tri tedne počasi in z argumenti vendarle doseči, da smo soglasno sprejeli odločitev za plebiscit in tudi sam datum njegove izvedbe. Naj za osvetlitev desnega, protikomunističnega ravnanja povem, da so nekateri sploh hoteli, da bi plebiscit organiziral samo Demos, brez opozicije! To je bilo prvič noro, saj v tem primeru morda do pozitivnega rezultata plebiscita sploh ne bi bilo prišlo, vsekakor pa ne s tako večino, predvsem pa bi bila zadeva načelno zgrešena: o tako pomembni zadevi, kot je ustanovitev lastne države, morajo odločati vse politične opcije, vsi ljudje enakopravno in enakovredno; nihče nima pravice »lastniniti« osamosvojitve, ne pred njeno uresničitvijo, ne zdaj: s pripisovanjem samemu sebi absolutnih zaslug zanjo.

Vendarle moram priznati, da je Jožetova objava imela tudi pozitivni učinek: opozicija je bila res postavljena pred izvršeno dejstvo in bi se le težko izmaknila odločitvi ZA, dolgotrajna pogajanja med pozicijo in opozicijo pa so dala ljudem vedeti, da gre zares in kako zares gre.

Sploh moram reči, da se nam je v tistem času vse »seštevalo«, tudi napake so se kasneje izkazale kot nekaj pozitivnega.

No, s to epizodo sem hotela le opozoriti na Pučnikov radikalizem. Za taktiko preprosto ni imel smisla, enako ne za organizacijo političnega delovanja. Spominjam se sestankov Sveta Demosa, ki jih je skliceval. Sestanki so bili brez repa in glave, brez dnevnega reda, brez zaključkov, nisi vedel, kdaj se je sestanek začel, in da se je končal, si vedel po tem, ko smo vstali in odšli. Govorili smo o vsem hkrati in velikokrat drug čez drugega. Ko je bil nominiran za predsednika Izvršnega sveta Peterle, je Pučnik vodstvo sestanka prepustil kar njemu, kar je bilo pravzaprav katastrofa, saj bi Pučnik kot predsednik Demosa lahko preprečil marsikateri notranji spor v Demosu in veliko izgubo časa zaradi njih. Lahko bi vplival na vse večji naval protikomunizma znotraj Demosa (ki ni zadeval samo nekdanjih komunistov, od katerih so se mnogi hitro adaptirali na novo atmosfero, temveč tudi nas, libertarne intelektualce, ki smo že imeli nekaj »kilometrine« v prizadevanju za spremembo političnega sistema in pri pripravi na osamosvojitve - in so tudi z nami ravnali po logiki: Kdor ni z Nami, je proti Nam! Še več, za »komuniste« so bili proglašeni ljudje, ki niso nikoli bili člani Zveze komunistov, so pa bili prej in potem libertarni ljudje.). Pučnik bi lahko moralno in politično »nadzoroval« nekatere člane Izvršnega sveta, ki so potem, ko so se »ustoličili«, kar nekako »pozabili« na osamosvojitve. Tako so, na primer, državni proračun spomladi leta 1991 (torej po plebiscitu in odločitvi, da bomo v šestih mesecih osamosvojitve tudi formalizirali!) sestavili po jugoslovanski shemi, torej toliko za JLA, toliko za nerazvite itd. (O tem je pisal tudi Janša v *Premikih*.) Tedaj je zadevo vzel v roke Janez Janša; skupaj z Bavčarjem je sklical sestanek funkcionarjev Izvršnega sveta in Demosa, na katerem smo potrdili ustanovitev posebne skupine funkcionarjev, zadolženih za pripravo dejanske osamosvojitve. V njej so bili predsednik IS, ministri: za obrambo, notranji in zunanji in - kolikor me spomin ne vara - še minister za finance in za gospodarstvo. Potem je osamosvojitveno delo steklo.

Kot zanimivost naj povem, da je nekaj naših ministrov (Janša zagotovo) šlo v Zagreb na ogled, kako so se Hrvati pripravili na osamosvojitve. Tuđman je - ko je slišal, kaj vse imamo »Slovenci« pripravljenega - dejal svojim ministrom: No, dečki, dajte ono, što imate u frižideru! Pa u »frižideru« ni bilo nič Kljub temu so Hrvati s svojo osamosvojitvijo hoteli iz prestižnega razloga prehiteti »Slovence« in so jo datiral dan prej, torej 25. junija, ker smo jo mi planirali za 26. junija (to je pol leta po razglasitvi rezultatov plebiscita). No, seveda smo jo pa tudi mi potem razglasili dan pred planom ...

Vendar moja zgornja ocena drži le delno. Pučnik je namreč prav v odločilnem času zaježil protikomunistični načrt dela Demosa. Nekako v času po osamosvojitveni vojni ga je skupina Demosovih poslancev povabila na vrt Ria in mu predlagala obračun s komunisti, češ, zdaj je čas, da opravimo oboje, se osamosvojimo in se rešimo še komunistov! Pučnik je to zavrnil, saj bi obračun s komunisti povzročil nepopravljivi razkol v družbi in ogrozil tudi samo osamosvojitve. Ponovilo bi se leto 1941, ko je komunistična Partija, namesto da bi se osredotočila izključno na narodnoosvobodilno bojevanje (vprašanje političnega sistema pa prepustila za povojno obdobje in volitvam!), hkrati še izvajala revolucijo (da se reši »razrednih sovražnikov«) za osvojitve svoje absolutne oblasti, kar je - gledano z vidika nacije - najbolj usodno dejanje 20. stoletja naše zgodovine.

Drugače pa je Pučnik ravnal po osamosvojitvi. Bil je vedno bolj nezadovoljen, zagrenjen, nestrpen in morda lahko rečem tudi: vedno bolj nekako sovražen. Ker tedaj midva z možem nisva več imela neposrednih stikov z njim, domnevam, da je vsaj eden od vzrokov tudi ta, da je krmilo Socialdemokratske stranke prevzel Janša. Kakor se je tedaj govorilo, je Janša

naredil s Pučnikom enako, kakor je Pučnik naredil s Francem Tomšičem, ustanoviteljem Socialdemokratske stranke - tudi on se je razočaran umaknil iz politike.

Janša se je namreč po razpadu Slovenske demokratične zveze na njenem kongresu sam znašel na »čistini«. Ni na tem mestu prostora, da bi natančneje opisala, za kaj je šlo, dejstvo je, da v novoustanovljeno Demokratsko stranko ni mogel vstopiti, ker se je z nami, ki smo jo ustanovili, razšel in je bil sam vzrok razpada Slovenske demokratične zveze, v stranko Narodnih demokratov, v katero se je Slovenska demokratična zveza preimenovala po razpadu, pa tudi ni maral iti. In tedaj mu je Pučnik ponudil roko, ga povabil v svojo stranko, toda kmalu ga je ta roka izrinila z vodstvene funkcije. Pučnikova žena je povedala (v dokumentarnem tv-filmu Rosvite Pesek), kako globoko je bil razočaran in da se je zato vrnil v Nemčijo. Pučnik je bil seveda lahko razočaran le ob ravnanju tistih, ki so mu bili najbližji pri političnem delu, ne pa nad tistimi, s katerimi je bil v političnem sporu ali nad tistimi, s katerimi ni več imel pravega kontakta.

Ker sem že omenila njegovo nestrpnost in celo sovražnost, naj to pojasnim z osebnim spominom. Borut Pahor je Pučnika in mene povabil na enega svojih znanih večerov v Novo Gorico. Ne spominjam se, kaj sem že rekla, najbrž sem kritizirala desnico, ko je Jože začel z zasmehljivim, ciničnim tonom: »Ja, ti in intelektualci ...«, nakar je v dvorani završalo: »Ne žalit! Ne osebno!« Jože je začudeno pogledal in se morda šele tedaj ovedel, kako pravzaprav ravna s svojo kolegico, gostjo kakor je bil on sam povabljen gost na povsem preprostem diskusijskem večeru, ki bi bil lahko zanimiv in prijazen.

Ne mislim, da bi bil Pučnik sovražen, toda njegov način diskusije, njegova radikalnost v besedah, apodiktčnost njegovih sodb je v ljudeh zbujala občutek, da je sovražen. In morda je kdaj tudi bil blizu tega. Vsekakor sama vidim razliko med Jožetom, ki je hodil k nama v Tomišelj in je v začetku devetdesetih let v Dnevniku v intervjuju na vprašanje, če bo uveljavljal svoja dvojna zaporniška leta, odgovoril (navajam po spominu): Ne, hudiča, ne bomo kar naprej od začetka, enkrat eni potem drugi ..., enkrat se mora to nehati!

Ta njegova radikalnost, ki je poslušalcu nakazovala, da že meji na sovražnost, je bila po mojem eden od vzrokov za popolni neuspeh pri njegovem prizadevanju v komisiji DZ za raziskavo odgovornosti za povojne likvidacije (ne vem, kako točno se je imenovala ta komisija). Jasno: levica, nekdanji komunisti so se otepali iskanju odgovornih in krivcev - toda z drugačnim prijemom, z načinom prepričevanja tudi oni ne bi mogli oporekati povsem legitimni Pučnikovi zahtevi, da se ugotovi odgovornost in krivda posameznikov oziroma funkcionarjev takratne Partije in države. Pučnikovo zatrjevanje, da mu ne gre za to, da bi krivce kaznovali, zaprli, itd., pač pa za to, da se zadeva tudi pravno uredi: ugotovi odgovornost oziroma krivda - tega mu nihče ni verjel, ker je tako vehementno, premočrtno zahteval, terjal odgovornost in prisotne poslance, člane te komisije, že tudi žalil. Če ni bilo kaj po njegovem, je ali izgubil živce ali pa se je sumničavo odvrnil od sogovornika. Bil je vedno bolj osamljen.

Kakor koli že, moram iskreno priznati, da brez Jožeta Pučnika in Janeza Janše osamosvojitve Slovenije ne bi bilo. Pučnik je bil strateg, politik/taktik pa ne, Janša (skupaj z Bavčarjem) pa organizator. In skupaj z veliko sreče, ki smo jo imeli, se nam je osamosvojitve posrečila.

Po osamosvojitvi pa je šlo vse narazen, sektaštvo znotraj Demosa in posledično v družbi je zajela svoj zamah in nas drži še danes v šahu, da vse bolj tonemo v lastno močvirje - pa to je že druga zgodba. ...

Demos je uresničil dva svoja programska cilja: uvedba parlamentarne demokracije in osamosvojitve, tretjega: *sprave*, pa ne. Ker je toliko nesporazumov o spravi, naj na kratko razložim, za kaj pri spravi gre. Nikakor ne gre za to, da bi se »zlizali« politični nasprotniki ali celo sovražniki, gre pa za to, da priznamo drug drugega kot enakovredna bitja, da enakopravno, brez vnaprejšnjih počeznih diskvalifikacij sodelujemo v javnih zadevah (res publica), da priznamo človeško dostojanstvo in nedotakljivost vsakogar med nami, ker smo vsi državljani in državljanke te države in mnogi imamo tukaj tudi svojo domovino. Sprava ne izključuje sodnega pregona zločincev, izključuje pa sektaštvo, to je apriorno odrekanje državljanskih pravic in osebnega dostojanstva »ne-našim«. Do sektaštva prihaja tam in tedaj, ko se ena politična opcija - mimo pooblastila, ki ga dobi na volitvah - polasča države in jo »lastnini« po svoji meri in v svojo korist - in to ne glede na koristi nacije kot take in v celoti. Sprava izključuje sovražnost kot metodo političnega boja. Sprava in demokracija gresta z roko v roki. Kjer ima ena stran(ka) absolutno oblast, po sami logiki absolutne oblasti sektašti - ne more brez »sovražnikov«. »Sovražnik« je tisti, ki ni z Nami in ki očitno kaže na to, da nimamo legitimne pravice do absolutne oblasti. Zato tam, kje ima ena stranka absolutno oblast (kakor v prejšnjem režimu), tudi ni sprave. In velja tudi obratno: kjer ni sprave, kjer se nekatere ljudi a priori sumniči in izključuje iz javnih zadev, tudi demokracija šepa. To je jasno razvidno pri nas prav sedaj, ko pozicija ravna po Omanovem »receptu«. Tudi, če je polpismen, samo da je naš! Prav zato, ker ni pripravljenosti na spravo, smo danes tam, kjer smo in smo daleč za tisto pozicijo in ekonomsko močjo, ki smo jo imeli ob osamosvojitvi, ko smo bili daleč najbolj razviti v ti. vzhodnem bloku, danes pa smo pred tem, da bomo prvi med njimi morda res morali zaprositi za mednarodno finančno pomoč. Da bomo zadnji - ne v mestu, temveč - na evropski vasi ...

Jože se je, razočaran, umaknil nazaj v Nemčijo in kmalu tudi umrl. Očitno sva imela s Tinetom prav, da bo težko vzdržal vse napore politika. Toda menim, da je bolj kot fizični napor njegovo srce prizadelo razočaranje nad slovensko politiko in svojimi sodelavci, nad manipulacijami, ki jim je bil izpostavljen.

Manipulacijam se ni izognil niti po svoji smrti. Kot deklariranega ateista so ga pokopali s cerkvenim obredom. Res imajo svojci pravico odločati o načinu pogreba, toda menim, da bi morali upoštevati tudi pokojnikovo svetovnonazorsko opredelitev. Toda to je le ena od manipulacij, druga, še večja, pa je današnje mitiziranje njegovega imena in dela - čemur bi sam, o tem sem prepričana, nasprotoval. - Pač vse v imenu in v korist določene politike: vihteti zastavo z demokratom Pučnikom, za njo pa trgovati z orožjem in nacionalnimi interesi!